

Holka Gyula
Pócs Ervin

A szocialista
országok
gazdasági
fejlődése

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Holka Gyula—Pócs Ervin

A szocialista országok gazdasági fejlődése

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
Budapest, 1968

Holka Gyula—Pócs Ervin

A szocialista országok gazdasági fejlődése



A kiadásért felel a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

A szerkesztésért felel: Dalos Vilmos

Műszaki vezető: Király Ernő

Műszaki szerkesztő: Dikó Mária

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	5
<i>Bevezető</i>	9
<i>I. Az ipar fejlődése</i>	23
1. Az ipari termelés fejlődési üteme	32
2. A munka termelékenységé	35
3. Az ipar ágazati szerkezete és annak változásai.	37
A fontosabb ágazatok fejlődése	40
<i>II. Beruházások</i>	65
1. A felhalmozási alap, ezen belül a beruházások szerepe a gazdasági növe- kedésben	65
2. A beruházások alakulása és szerkezete	69
<i>III. Mezőgazdaság</i>	76
1. A társadalmi átalakulás főbb vonásai a mezőgazdaságban	77
2. A mezőgazdasági termelés alakulása	80
3. A mezőgazdasági termelés színvonala és szerkezete	82
A mezőgazdasági munka termelékenysége	84
Növénytermesztés	88
Állattenyésztés	100
4. A mezőgazdaság technikai színvonala	109
<i>IV. Közlekedés; hírközlés</i>	116
1. Úthálózat	117
2. Teherszállítás	118
3. Személyszállítás	122
4. Hírközlés	125
<i>V. Külkereskedelem</i>	126
1. A külkereskedelmi forgalmat befolyásoló tényezők	127
2. A szocialista országok közötti gazdasági együttműködés.....	129

3. A külkereskedelmi áruforgalom fejlődése	131
A forgalom áruszerkezete	135
A külkereskedelmi forgalom regionális arányai	140
<i>VI. A lakosság anyagi és kulturális életkörülményei</i>	143
1. A lakosság jövedelmei	145
Nominál- és reálbérek	146
Reáljövedelmek	152
2. A lakosság fogyasztása	154
3. Lakásépítés	161
4. Szolgáltatások	164
<i>Függelék</i>	171

Előszó

A dialektikus materializmus a társadalom *anyagi életét* tekinti a társadalmi jelenségek meghatározó tényezőjének. A társadalom anyagi életén az *anyagi javak termelését* és ennek során az emberek között kialakuló viszonyokat, a *termelési viszonyokat* érti. Az utóbbi fejlődését, változását — a *termelési módon* belül — a *termelőerők* szakadatlan fejlődése határozza meg. Korunkban az új, haladó, az eddig ismert legfejlettebb *szocialista* termelési viszonyok önmagukban azonban nem bizonyítják ennek a társadalomnak a magasabbrendűségét, hanem csak azt a keretet, formát képviselik, amely alkalmas a társadalom fejlődésének a biztosítására. Ezt a formát tartalommal a termelőerők fejlődése és ennek nyomán a mind nagyobb bőségben rendelkezésre álló anyagi javak töltik ki. Elméleti szempontból tehát a kapitalizmus legyőzésének az az előfeltétele, hogy a szocializmus a termelés gyorsabb fejlődését és ennek eredményeként magasabb színvonalát biztosítsa.

A Szovjetunió ötvenéves, a többi szocialista ország húszéves fejlődése a tények erejével bizonyította, hogy a szocialista termelési viszonyok gyorsabb növekedési ütemet biztosítanak, mint a tőkés viszonyok. Az eddig eltelt idő azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy ezzel az ütemkülönbséggel a szocialista országok teljes egészében behozzák azt az elmaradást, amely induláskor a színvonal tekintetében fennállt.

A gazdasági fejlődés — a társadalom egészének a fejlődéséhez hasonlóan — nem egyenes vonalú és egyenletes. Mind szocialista, mind kapitalista viszonyok között — számos egyéb tényező hatására — előfordulnak gyorsabb és kevésbé gyors fejlődési szakaszok. Történelmileg úgy alakult, hogy a szocialista országok kezdeti, igen gyors fejlődése időben a tőkés országok pangásával, illetve nagyon kis mértékű fejlő-

désével, majd a szocialista országok fejlődési ütemének csökkenése a tőkés világ gazdasági tevékenységének megélénkülésével esett egybe. Voltak olyan évek, amikor a két rendszer gazdasági növekedésének üteme alig különbözött egymástól. Helytelen lett volna azonban ebből messzemenő következtetéseket levonni, egyrészt azért, mert ezt csak hosszabb időszak adatai alapján lehet helyesen értékelni, másrészt azért, mert egy rövid, átmeneti időszak után ismét a szocialista országok fejlődésének gyorsulását és a tőkés országok gazdasági növekedésének lassúbbodását lehet megállapítani.

A két rendszer harcában a gazdasági oldal előtérbe kerülése, a növekedési ütemben tapasztalt különbségek viszonya, az országok közötti gazdasági és egyéb kapcsolatok kiszélesedése észrevehetően megnövelte az érdeklődést a nemzetközi gazdasági jelenségek iránt. A fokozódó igények kielégítésére mind több könyv, cikk és tanulmány jelenik meg. Jelleget és célját tekintve ezek közé sorolható ez a könyv is, amely elsősorban tények, statisztikai adatok segítségével szemlélteti az elméleti tételek gyakorlati megvalósulását, illetve tájékoztatja az olvasót a sokféle jelenség közül a legfontosabbakról.

A statisztikai adatok egyik ismert tulajdonsága az, hogy általában bőségesen állnak rendelkezésre, de az esetek nagy részében nem pontosan arra vonatkoznak, amire az olvasó vagy a kutató kíváncsi. Ezért időnként számításokhoz folyamodtunk, ami bizonyos mértékig fokozza a statisztikai adatok másik hiányosságát, azt ti., hogy azok sokszor időben sem, különösen pedig térben — azaz különböző országok vagy különböző társadalmi rendszerek között — nem teljesen összehasonlíthatók. Ennek ellenére a gyakorlatban használják és összehasonlítják őket. Így jártunk el mi is, de kötelességünknek tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy az idézett adatok a megfigyelés köre, a számítás módszere stb. tekintetében jelentősen különbözhetnek egymástól.

Napjainkban a szocialista világrendszerhez 14 ország tartozik. E kötetben azonban majdnem kizárólag csak az európai szocialista országok szerepelnek. Ennek elsősorban technikai okai vannak: Európán kívüli szocialista országok gazdaságáról hiányosan állnak rendelkezésre adatok. Tisztában vagyunk azzal, hogy a teljesség hiánya sokat levon a könyv értékéből, de — úgy gondoljuk — a hitelesség ezért részben kárpótol. Olyan hatalmas ország esetében pl., mint Kína, mindenféle becs-

lés közlése felelőtlenség lenne és magában rejtené a félrevezetés veszélyét. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy az Európán kívüli szocialista országok, bár a szocialista országok lakosságának nagyobb részét képviselik, sem a világgazdaságban, sem a szocialista világgazdasági rendszerben nem játszanak népességük arányának megfelelő szerepet. Gazdasági fejlődésük óriási jelentőségű ugyan az ország általános felemelkedése szempontjából, de a jelenlegi arányok mellett meglehetősen kicsi a világgazdaság egészére gyakorolt hatásuk.

Az európai országok közül az Albániára közölt adatok hiányai ugyan csak technikai okokra vezethetők vissza.

A Szerzők

A világ gazdasági, politikai, katonai stb. szempontból való vizsgálata esetén napjainkban általánosan elfogadott gyakorlat három alapvető országcsoport — szocialista, fejlett tőkés és fejlődő országok — megkülönböztetése. Ez a megkülönböztetés a valóságos helyzetet tükrözi, amely a II. világháború következtében, valamint az utána végbement fejlődés eredményeként alakult ki. Nyilvánvaló, hogy a folyamat ezen a ponton nem áll meg. A fejlődés további irányára, várható eredményeire az eddig eltelt időszak és a jelenlegi feltételek vizsgálata alapján lehet következtetni.

Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy bármilyen sok szempontból indokolt is ez a felosztás, az egyes országcsoportok számos közös és általános jellemzője mellett mind a fejlődés üteme, mind az elért színvonal tekintetében minden csoporton belül nagy különbségek is vannak. A különböző országcsoportok általános jellemzése és egymáshoz való viszonyítása esetén szükségképpen az egyes alakulatok közös vonásait kell szem előtt tartani, mivel ebben a vonatkozásban — az egymással való összehasonlításban — ez a fontosabb. Ez azonban nem jelentheti és nem jelenti azt, hogy az eltéréseket figyelmen kívül hagyhatjuk, annál is inkább, mivel a fő csoportosulások egymáshoz való viszonyát, annak fejlődését is jelentős mértékben befolyásolják a csoporton belüli állapotok.

Ma már eléggé általánosan elfogadott nézet az is, hogy a nemzetközi gazdasági és politikai események nagy többsége közvetve vagy közvetlenül összefügg korunk alapkérdésével, a szocializmus és a kapitalizmus harcával, ilyen vagy olyan mértékben hatást gyakorol annak kimenetelére. Ebben a vonatkozásban meghatározó jelentősége van a szocialista és fejlett tőkés országok közötti versenynek, nemcsak e két cso-

port, hanem a fejlődő országok további társadalmi és gazdasági fejlődése szempontjából is.

Az egyes országcsoportokat legáltalánosabban a következőképpen jellemezhetjük:

A *szocialista rendszerhez tartozó országok* a világ területének mintegy negyedrészt, népességének valamivel több, mint egyharmadát foglalják magukba. Az elmúlt 15—20 éves időszakban a gazdasági fejlődés ebben az országcsoportban volt a leggyorsabb, amit az országok korábbi gazdasági elmaradottsága szükségessé, az új termelési viszonyok kialakulása pedig lehetővé tett. A másik két csoport fejlődésénél gyorsabb növekedés azt eredményezte, hogy a szocialista országok súlya és jelentősége a világgazdaságban megnőtt. Ma már a világtermelés nagyobb hányadát adják a szocialista országok, mint amekkora részét az emberiségnek képviselik.

A *fejlett tőkés országok* a világnak csak aránylag kis hányadát: a terület 23%-át, a népesség kb. 20 %-át képviselik.¹ A világnak ezen a viszonylag kis részén a gazdasági fejlettség magas színvonalát érték el: a világtermelésnek kb. felét ezek az országok adják. A gazdasági fejlődés üteme ebben az országcsoportban alacsonyabb, mint a másik kettőben, esetenként stagnálás vagy visszaesés is tapasztalható, de az egész vizsgált időszak alatt — tekintetbe véve a gazdaság nagy terjedelmét is — elég jelentősnek mondható. Ennek következtében a fejlett tőkés országok világgazdaságban betöltött szerepe csak mérsékelt arányban csökken.

A *fejlődő országok* helyzete és sorsa korunk egyik legnagyobb problémáját jelenti, amely, mint említettük, a szocializmus és kapitalizmus harca szempontjából is igen nagy jelentőségű. Amikor ezekről az országokról beszélünk, nem kevesebbről, mint a világnak, az egész emberiségnek egyre növekvő hányadáról, napjainkban már csaknem a feléről van szó. (1966-ban a világ területének 51 %-a, népességének 45 %-a tartozott ezekhez az országokhoz.) Ennek az országcsoportnak a világgazdaságban betöltött szerepe — sem a termelés, sem az áruforgalom területén — közel sincs arányban a népesség súlyával. Emellett gazdasági

¹ A fejlett tőkés országok köre a közgazdasági irodalomban nem teljesen egységes. Az idézett adatok kiszámításánál — és a továbbiakban is — a következő országokat soroltuk ebbe a csoportba: európai tőkés országok, észak-amerikai országok (USA, Kanada), Dél-Afrikai Köztársaság, Japán, Ausztrália és Új-Zéland.

fejlődésének üteme — amely magasabb, mint a fejlett tőkés országoké és alacsonyabb, mint a szocialista országoké — nem elég gyors ahhoz, hogy a nagymértékű elmaradottságot belátható időn belül behozza.²

Mindent egybevetve a szocialista rendszerhez tartozó országok pozíciói az elmúlt időszakban a másik két országcsoporthoz viszonyítva elég kedvezően alakultak. Ahhoz azonban, hogy a világra gyakorolt befolyásuk tovább fokozódjon, újabb erőfeszítésekre van szükség. Ennek a feltételei a szocialista rendszerben adva vannak.

A főbb országcsoportok néhány jellemző adata
(százalék)

	Szocialista	Fejlett tőkés	Fejlődő
	országok		
Részesedés a világ területéből, 1966	25,9	23,4	50,7
Részesedés a világ népességéből, 1950	34,0	22,2	43,8
1966	35,1	20,0	44,9
Részesedés a világ ipari termeléséből, 1950	20	74	6
1966	38	55-	7
Részesedés a világexportból, 1950	8,5	59,9	31,6
1966	12,6	68,4	19,0
Az ipari termelés évi átlagos fejlődési üteme, 1950—1966	11,3	5,5	8,4
Az export évi átlagos fejlődési üteme, 1950—1966	10,5	8,7	4,4

A világon létező főbb csoportok helyzetének és fejlődésének ez a rövid áttekintése is alkalmas bizonyos következtetések levonására:

1. A szocializmus helyzete lényeges vonatkozásokban (mindenek-

² A gazdasági színvonal közeledése szempontjából a fejlődési ütem mellett a meg-
levő színvonalkülönbség mértékét is tekintetbe kell venni. Nagy különbség esetén
ugyanis a fejletlen ország gyorsabb fejlődési üteme ellenére a különbség abszolút mértékben növekedhet. Például: ha az egy főre jutó nemzeti jövedelem *A* országban 2000
dollár, *B* országban 500 dollár és egy év alatt az emelkedés *A* országban 5 %, *B* ország-
ban 10 %, akkor a $2000 - 500 = 1500$ dolláros különbség a következő évben
 $2100 - 550 = 1550$ dollárra emelkedik. (Kisebb abszolút különbség esetén a helyzet
fordított: ha *C* ország egy főre jutó nemzeti jövedelme 1500 dollár, akkor a 10 %-os
növekedés a következő évben 1650 dollárt eredményez, *C* ország 500 dolláros elmaradása
A országtól tehát a következő évben 450 dollárra csökken.)

előtt a fejlődési ütem tekintetében) kedvezőbb, mint a másik két csoporté. Azokon a területeken, ahol lemaradás van, vagy helyzetük előnytelen, a hátrány nem behozhatatlan.

2. A jelenlegi helyzetben a gazdasági tényezők az alapvető jelentőségűek. A fejlett tőkés országoknak a világban betöltött szerepe, elsősorban nagy gazdasági potenciáljukkal magyarázható. Ezért a szocialista rendszernek — annak érdekében, hogy a világra gyakorolt befolyása minden területen fokozódhasson és mind hatékonyabbá váljon — elsősorban gazdasági téren kell összpontosítania erejét.

3. Az elmúlt két évtized során végbement fejlődésnek nagy szerepe volt a jelenlegi, aránylag kedvező helyzet kialakulásában. Ez azonban egyúttal azt is bizonyította, hogy a két rendszer harcának a végleges eldőléséhez még viszonylag hosszú időre lesz szükség.

4. A fejlődő országok elmaradottságának a felszámolása ugyancsak hosszú időszakot vesz még igénybe. E probléma megoldása alapvető kérdéseknek — mint a fejlődő országok gazdasági és politikai önállósága, belső erőforrásaik kihasználása, a világon megtermelt javak ésszerű felhasználása, a két rendszer harcának fejlődése stb. — az eddigiektől eltérő megközelítést is jelenti.

Az új szocialista termelési viszonyok megteremtése az európai népi demokratikus országokban a II. világháború befejezésétől (1945) az 1940-es évek végéig zajlott le. Az átalakulásnak minden országban megvoltak a maga sajátosságai, amelyeket az egyes országok belső és külső viszonyai határoztak meg. A sajátos, nemzeti jelleg mellett bizonyos általános, közös jellemvonások is fellelhetők a népi demokratikus forradalomban (pl. az átalakulás fokozatossága, többé-kevésbé békés jellege, a gazdasági és politikai tényezők szoros kölcsönhatása stb.), amelyek végeredményben a munkásosztály államhatalmának megteremtéséhez és a legfontosabb termelőeszközök államosításához vezettek.

A politikai és gazdasági feltételek (termelőeszközök társadalmi tulajdona) megteremtése után került sor a népi demokratikus országokban a szocialista termelés megszervezésére és kifejlesztésére, a kollektív termelési viszonyok előnyeinek kiaknázására.

1945 és 1950 között a népi demokratikus fejlődés útjára lépett országokban a politikai és társadalmi átalakulással egyidejűleg a háború gazdasági következményeinek felszámolása, a külső gazdasági kapcso-

latok felújítása, illetve új orientációjának kialakítása ment végbe. Gazdasági téren a Szovjetunióban is ezeknek a feladatoknak a megoldásán dolgoztak.

A népi demokratikus országok — társadalmi és politikai haladásuk biztosítása érdekében — nem vették igénybe a *Marshall*-terv keretében felajánlott tőkés „segítséget”. Ennek ellenére aránylag rövid idő alatt, lényegében 1949—1950-re elérték, sőt bizonyos mértékben túlhaladták a háború előtti termelési színvonalat.

*Az 1950. évi nemzeti jövedelem
a háború előtti színvonal százalékában*

Albánia	169
Bulgária	100
Csehszlovákia	122
Lengyelország	143
Magyarország	140
Románia	99,5
Szovjetunió	164

Ez azonban nem egyszerűen a háború előtti állapotok helyreállítását jelentette, hanem a hozzávetőlegesen ugyanolyan mennyiség lényeges minőségi változásokat tartalmazott. Ezek között első helyen a nagyüzemi termelőeszközök (ipar, építőipar, közlekedés stb.) társadalmasítása állt. A mezőgazdaság területén a legtöbb országban földreformot hajtottak végre, amelynek során a feudális földbirtok-viszonyokat a megnövekedett számú kisparaszti gazdaságok rendszere váltotta fel. Bár ez közgazdasági szempontból nem jelentett a mezőgazdaságban közeledést a szocialista termelési viszonyokhoz (tulajdonképpen a — feudális — nagyüzemek kisüzemekké alakultak, a szocialista mezőgazdasági rendszer viszont a nagyüzemi termelést feltételezi), mind politikai (munkás-paraszt szövetség), mind gazdasági (a termelés helyreállítása, ellátás) vonatkozásban indokolt és végeredményben — közvetve — a szocialista mezőgazdaság megteremtése irányában tett lépés volt. Emellett megjelentek a szocialista típusú nagyüzemek is, elsősorban az állami gazdaságok formájában, de megszülettek a mezőgazdasági termelőszövetkezetek első képviselői is.

Ebben az átmeneti időszakban végbementek bizonyos — országonként különböző arányú és jelentőségű — strukturális változások is.

A minőségi változások között fontos helyet foglalt el a *külkereskedelmi kapcsolatokban* kezdődő átalakulás. A Szovjetunió számára a népi demokratikus országokkal kialakuló kereskedelem a két világháború közötti gazdasági elszigeteltségből való kilépést jelentette. Az 1938. évi szovjet külkereskedelmi forgalom az 1913. évi, forradalom előtti színvonalnak alig több mint ötödrészét tette ki, 1950-ben a forgalom az 1938. évinek már hatszorosa volt. E forgalom négyötödét a szocialista országokkal bonyolították le. A népi demokratikus országok számára mindenekelőtt a külkereskedelem irányában bekövetkezett változás volt döntő jelentőségű, ami részben már ekkor, nagyobb részben perspektivikusan a külkereskedelmi áruszerkezet átalakulását is jelentette. Közvetlenül a háború előtt pl. Magyarország összes forgalmának 18%-át, Csehszlovákia 17%-át, Bulgária 12%-át stb. bonyolította le a Szovjetunióval, illetve a jelenlegi szocialista országokkal. Ez az arány 1950-re Magyarországon 56%-ra, Csehszlovákiában 53%-ra, Bulgáriában 83%-ra emelkedett.

A külkereskedelem intenzívebbé válását részben a társadalmi rendszer hasonlósága, illetve a gazdasági egymásra utaltság és a földrajzi helyzet indokolta, részben pedig a nemzetközi feszültséggel, valamint a vezető tőkés hatalmaknak a szocialista átalakulással szembeni magatartásával összefüggésben a tőkés országok részéről meghirdetett és megvalósított embergó-politika.

Az európai szocialista országok — az 1948 után Jugoszláviával kapcsolatban kialakult politikai szembenállás miatt Jugoszlávia nélkül — 1949-ben megalakították a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát, amely a kereskedelmi kapcsolatokon túlmenő szorosabb gazdasági együttműködés megteremtését tűzte ki célul.³

Sem a szocialista termelési viszonyoknak, sem a gazdasági együttműködés szervének (KGST) a hatékonysága számszerűleg nem mérhető le, mivel adataink csak arra vonatkozóan vannak, hogy az adott termelési viszonyok és az adott együttműködési szervezet mellett milyen mértékű volt a fejlődés. Lehetetlen biztonsággal megállapítani, hogy ha minden egyéb feltétel változatlan lett volna, csak a termelési viszonyok lettek

³ Albánia 1963-tól kezdve — saját elhatározásából és nyilvánvalóan politikai megfontolásokból — nem vesz részt a KGST munkájában. Jugoszlávia 1964 óta bekapcsolódott a KGST egyes szerveinek munkájába.

volna mások, hol tartanánk jelenleg. Erre csak közvetett módon lehet következtetni. Általában kétféle eljárás szokásos:

a) milyen volt az adott ország (vagy országok) fejlődése a korábbi, nem szocialista termelési viszonyok mellett (időbeni összehasonlítás);

b) milyen volt a vizsgált időszakban a nem szocialista viszonyok között gazdálkodó országok fejlődése (térbeli összehasonlítás).

A rendelkezésre álló részleges adatok azt mutatják, hogy az európai népi demokratikus országok gazdasági fejlődése a háború előtti időszakban nagyon mérsékelt ütemű volt. Becslések szerint Magyarország nemzeti jövedelme a két világháború között évi átlagban kb. 1,5%-kal emelkedett. Lengyelország ipari és építőipari termelése 1921—1938. években évi átlagban 4,5%-kal nőtt és 1938-ban még nem érte el az első világháború előtti (1913. évi) szintet. Románia ipari termelése 1929 és 1937 között, Bulgáriáé 1926—1934 között évi átlagban 1,1—1,5%-kal, Jugoszláviáé a két világháború között évi kb. 2%-kal nőtt, Csehszlovákia 1937. évi termelése az 1929. évinek csak 84%-át tette ki stb. Ugyanezek az országok a II. világháború befejezése és a szocialista termelési viszonyok megteremtése után ennél lényegesen gyorsabb fejlődési ütemet produkáltak. Ez pedig az új termelési viszonyok és a gazdasági együttműködés jelentőségére enged következtetni. A két világháború közötti időszakban a kelet-európai országok mérsékelt fejlődésével szemben a Szovjetunióban szembetűnően gyors volt a fejlődés, a második világháború utáni években a Szovjetunió változatlanul gyors fejlődését a népi demokratikus országok erősen megközelítették, elérték, sőt egyesek közülük túl is haladták.

Ugyanazoknak az országoknak a jelenlegi fejlődését egy korábbi időszakkal összehasonlítva a termelési viszonyok mellett más tényezők is (műszaki haladás, nemzetközi munkamegosztás stb.) befolyásolhatják. E hatások kiszűrése érdekében szükséges megvizsgálni, hogy ugyanazon időszakban a tőkés országok milyen mértékű fejlődést értek el. A tőkés országok egésze helyett célszerűnek tűnik az egyik legdinamikusabb tőkés csoportosulás, a Közös Piac⁴hoz tartozó országok,⁴ illetve a KGST tagországok gazdasági fejlődésének és színvonalának az egybevetése.

⁴ A Közös Piac országaiban 1958-tól 1965-ig a bruttó nemzeti termék 44%-kal, a Szabadkereskedelmi Társulás országaiban ugyanezen idő alatt 33%-kal nőtt.

Ma már köztudott és általában elfogadott tétel, hogy a szocialista országok fejlődési üteme gyorsabb, mint a tőkés országoké. Ez a tétel igaz az említett két csoportosulás vonatkozásában is: míg a Közös Piac egészében a nemzeti jövedelem 1950 és 1965 között 2,2-szeresére nőtt, addig a KGST országokban kb 3,3-szorosára emelkedett. Ezen belül mind az ipari, mind a mezőgazdasági termelés fejlődése az utóbbi országcsoportban volt gyorsabb.

A KGST országok gyorsabb fejlődésének eredményeként alapvető fordulat következett be a termelés abszolút nagyságának egymáshoz való viszonyában, amit jól szemléltet néhány természetes mutató változása is.

*A KGST együttes termelése
a Közös Piac együttes termelésének százalékában*

	A háború előtt	1966-ban
Villamos energia	78	172
Acél	69	150
Kénsav	41	109
Cement	52	127

A háború előtti években tehát a Közös Piachoz (jelenleg) tartozó országok a felsorolt termékek mindegyikéből jóval többet állítottak elő, mint a jelenlegi KGST országok. Napjainkra a helyzet fordított: a KGST országok termelése jelentősen meghaladja a Közös Piac országainak a termelését.

Természetesen nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a KGST országok lakossága (ezen belül a termelésben foglalkoztatottak száma is) magasabb, mint a másik országcsoporté. Az egy lakosra számított termelés az említett természetes mutatók vonatkozásában a Közös Piac országaiban még jelenleg is kedvezőbb, bár a színvonalkülönbség ilyen vonatkozásban is nagymértékben csökkent.

*A KGST országok egy főre jutó termelése
a Közös Piac országok egy főre jutó termelésének százalékában*

	A háború előtt	1966-ban
Villamos energia	39	93
Acél	34	80
Kénsav	21	59
Cement	26	68

Mind a fejlődés ütemének, mind az elért színvonalnak a tőkés országokkal való összehasonlításából a szocialista termelési viszonyok előnye olvasható ki. E termelési viszonyok tehát mind az időbeni, mind a térbeli összehasonlítás próbáját nagy általánosságban kiállják.

A szocialista országokban az 1966. évi népességszám alapján számított népsűrűség nem túlságosan magas. A legsűrűbben lakott NDK-ban (158 fő/km²) kb. olyan színvonalú, mint a Közös Piachoz tartozó országok átlaga (ezen belül pl. a Német Szövetségi Köztársaságban 232 fő/km²), Csehszlovákiában és Magyarországon azonban már csak 112, illetve 110 lakos jut 1 km²-re. A Szovjetunió népsűrűsége igen alacsony (10 fő/km²) és a sűrűbben lakott európai területen sem éri el az európai átlagot. Ilyen formán a legsűrűbben és legritkábban lakott szocialista országok között igen nagy (majdnem 16-szoros) a különbség. A többi ország egy-máshoz viszonyított arányai nem mutatnak túl nagy eltérést.

Ezeknek az országoknak a népessége együttesen az elmúlt másfél évtized alatt (1950—1966) 21%-kal szaporodott, kisebb mértékben, mint az egész világ népessége (34%). Az NDK lakossága 1950-től 1965-ig csökkent, 1966-ban az előző évhez viszonyítva valamelyest emelkedett ugyan, de még így is mintegy 7%-kal volt alacsonyabb az 1950. évinél. A szocialista országok átlagát meghaladó mértékű volt a népszaporodás Albániában, a Szovjetunióban és Lengyelországban. A növekedés Magyarországon volt a legmérsékeltebb: 16 év alatt 9%.

Az NDK lakosságának fokozatos csökkenése a viszonylag nagymértékű külső vándorlással (emigrációval) magyarázható, mivel a természetes szaporodás (az élve születettek és a meghaltak száma közötti különbség) az egész időszak alatt pozitív előjelű volt. A külső vándorlás ezenkívül még Magyarországon (1956—1957-ben) befolyásolta valamelyest

a népességszám alakulását, az országok többségében szinte kizárólag a belső népmozgalmi viszonyok határozták meg azt.

A születések száma, illetve arányszáma — az NDK kivételével, ahol már az 1950-es évek elején is elég alacsony volt — 1950 és 1966 között valamennyi szocialista országban jelentősen csökkent. Ennek mértékére jellemző, hogy eredményeként 1966-ban valamennyi európai ország közül Magyarországon, Romániában, Bulgáriában és Csehszlovákiában (azaz négy szocialista országban) volt a legalacsonyabb az 1000 lakosra jutó születések száma.⁵ Nagy volt a csökkenés a többi országban is, amelyek a felsoroltaknál valamivel magasabb szinten álltak meg. Pl. Lengyelországban az 1950. évi 30,7 ezrelék 1966-ra 16,7 ezrelékre, a Szovjetunióban 26,7-ről 18,2-re stb. csökkent.

A *halálozási arányszám* általában már 1950-ben sem volt magasabb a szocialista országokban, mint az európai átlag s az egészségügyi viszonyok lényeges javulásának eredményeként mindenütt tovább csökkent. Az egyes országok között jelenleg fennálló különbségek elég jelentősek (pl. Lengyelországban 7,3 ezrelék, az NDK-ban 13,3 ezrelék), ami azonban kisebb mértékben magyarázható az egészségügyi viszonyokkal, nagyjából a lakosság korösszetételével függ össze. (Mint ismeretes, a halandóság az idősebb korúaknál magasabb, s Lengyelországban a 60 évesnél idősebbek a lakosságnak mindössze 11%-át, az NDK-ban majdnem 22%-át teszik ki.)

A születési és halálozási arányszámok vonatkozásában az országok között fennálló elég jelentős eltérések a természetes szaporodás arányszámában is nagy különbségekhez vezettek. (A legtöbb esetben a magasabb születési arányszám alacsony halálozási aránnyal párosul és fordítva.) (Lásd a 19. oldalon levő táblázatot.)

A népesség korösszetételének nemcsak a halálozás alakulása szempontjából van jelentősége, hanem elsősorban a munkaképes és nem munkaképes kor, azaz a keresőképes és eltartásra szoruló népesség viszonya szempontjából is. A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy az elmúlt egy-másfél évtizedben a szocialista országok többségének a népessége fokozatosan „előregedett”, azaz jelentősen megnőtt az idősebb kor-

⁵ Miután az Európán kívüli országokban a születési arányszám általában magasabb, mint Európában, ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az egész világon az említett országok születési viszonyai voltak a legkedvezőtlenebbek.

Népmozgalmi arányszámok 1966-ban
(1000 lakosra számítva)

	Születések	Halálozások	Természetes szaporodás
Albánia	34,0	8,6	25,4
Bulgária	14,9	8,3	6,6
Csehszlovákia	15,6	10,0	5,6
Jugoszlávia	20,2	8,0	12,2
Lengyelország	16,7	7,3	9,4
Magyarország	13,6	10,0	3,6
NDK	15,8	13,3	2,5
Románia	14,3	8,2	6,1
Szovjetunió	18,2	7,3	10,9

osztályokhoz tartozók száma és aránya. Az 1950-es évek elején a 60 éves és idősebb népességhez a legtöbb országban az összlakosságnak kb. 10%-a tartozott, az 1960-as évek közepén arányuk már mindenütt meghaladja a 10%-ot, esetenként eléri a 15—20%-ot (Csehszlovákia, Magyarország, illetve NDK).

A legtöbb országban emelkedett a munkaképes kornál fiatalabbak (0—14 évesek) aránya is. Mindez azt jelenti, hogy a 15—59 éves korosztályok aránya csökkent: a 10—15 évvel korábbi több mint 60%-ról napjainkig 55—60%-ra esett vissza. Ebből egyben az is következik, hogy a foglalkoztatottak számának és arányának a növekedése a munkaképes korú, de korábban gazdaságilag nem aktív népességnek (nők) a társadalmi termelésbe való bevonása útján ment végbe. (A nyugdíj-rendszer bevezetése és a nyugdíj-korhatár leszállítása néhány országban a munkaképes korúak arányát csökkentette.) A gazdasági fejlődés ugyanis a foglalkoztatottak számának jelentős növelése útján ment végbe. Néhány országban — Csehszlovákia, NDK, Magyarország — emelkedett a foglalkoztatottság színvonala is, azaz a foglalkoztatottak száma gyorsabban nőtt, mint az össznépesség.

A termelés növekedésében a foglalkoztatottság mellett nagy szerepe volt a termelékenység emelkedésének is. Az előállított új érték, a nemzeti jövedelem ugyanis sokkal nagyobb mértékben emelkedett valamennyi országban, amelyre vonatkozó adatok rendelkezésre állnak, mint a foglalkoztatottak száma.

*A nemzeti jövedelem és a foglalkoztatottak számának növekedése
(a bázisidőszak százalékában)*

	Időszak	Nemzeti jövedelem	Foglalkozta- tottak száma
Csehszlovákia	1950—1966	253	118
Jugoszlávia	1953—1961	187	108
Lengyelország	1950—1960	208	112
Magyarország	1950—1966	238	116
NDK	1952—1966	229	106
Románia	1950—1966	454	117

A társadalmi termelékenység ilyen mértékű emelkedésében az általános műszaki haladás mellett nagy szerepet játszott az, hogy elsősorban azok a népgazdasági ágazatok fejlődtek gyorsan, amelyekben a munka termelékenysége magasabb. 1950—1966 között a szocialista országokban együttesen az évi átlagos növekedés az iparban 10,5%, az építőiparban kb. 10%, a mezőgazdaságban kb. 4% volt.

Az ipari, de különösen a mezőgazdasági kisüzemek számának a csökkenése, a nagyüzemi gazdálkodás bevezetése ugyancsak a termelékenységet növelte. A mezőgazdasági termelés modernizálása ugyanakkor lehetővé tette a mezőgazdaságban lekötött munkaerő felszabadulását, illetve más ágazatokban való hasznosítását. 1950 és 1966 között Csehszlovákiában majdnem 40%-kal, Magyarországon 30%-kal, az NDK-ban (1952—1966 között) 27%-kal stb. csökkent a mezőgazdasági keresők száma. Mérsékeltebben csökkent a mezőgazdasági dolgozók száma Jugoszláviában — 1953 és 1961 között 10%-kal — és Lengyelországban — 1950 és 1960 között 7%-kal —, ahol a mezőgazdasági termelés túlnyomórészt még mindig kisüzemi keretek között folyik.

A mezőgazdaságban dolgozók számának a csökkenéséből, illetve a korábban nem termelőmunkával foglalkozóknak a munkába állításából következően valamennyi országban jelentősen megnőtt a munkások és alkalmazottak száma: Bulgáriában közel háromszorosára, Jugoszláviában és a Szovjetunióban majdnem kétszeresére, Magyarországon és Lengyelországban kb. 75%-kal, Csehszlovákiában mintegy 40%-kal, az NDK-ban pedig 15—16%-kal az 1950-es évek elejétől az 1960-as évek közepéig.

Az önálló kistermelők számának a csökkenése, valamint a bérből és fizetésből élők számának és arányának növekedése nemcsak a termelés és a termelékenység szempontjából volt nagy jelentőségű, hanem nagy horderejű társadalmi átalakulást is jelentett. Erősítette és erősíti a szocialista társadalmi rendszer politikai bázisát, megteremtette a lakosság nagy része számára a társadalmi, egészségügyi, szociális és kulturális felemelkedés lehetőségét. Ez egyrészt új követelményeket támaszt a megváltozott és növekvő igények kielégítésével szemben, másrészt a további gazdasági és társadalmi előrehaladás egyik legfontosabb tényezője.

Az ipar fejlődése

Az általános gazdasági fejlődés és fejlettségi színvonal egyik jellegzetes mutatója az *ipari termelés* fejlődése, illetve annak színvonala. Az európai népi demokratikus országokban a szocialista termelési viszonyok megteremtése után a szocialista iparosítás politikájának megfelelően gyors ütemű ipari fejlődés ment végbe. A Szovjetunióban a népgazdaság háború utáni helyreállítását követően ugyancsak jelentős lépésekkel haladt előre az ipari termelés. Míg a tőkés világ ipara 1950—1965 között 2,26-szorosára emelkedett, addig az európai szocialista országokban — a Szovjetuniót is beleértve — az 1965. évi ipari termelés az 1950. évinek 4,6-szorosát tette ki, azaz a fejlődés évi átlagos üteme a szocialista országokban (11%) majdnem kétszerese volt a tőkés világban elért ütemnek (5,6%). E fejlődés eredményeként a szocialista országok súlya jelentősen megnőtt a világ ipari termelésében: 1950-ben a világtermelésnek kb. 17%-át adták, 1965-ben pedig már kereken 32%-át.¹

Az európai szocialista országok részesedése a világ ipari termeléséből nagyobb, mint a világ népességéből — utóbbi 11% körül van —, amiből következik, hogy az egy főre jutó ipari termelésük magasabb a világát-

¹ Az ipari termelés volumenének (abszolút nagyságának) összehasonlítása mind a különböző országcsoportok, mind az egyes országok között sok szempontból nehéz és kockázatos vállalkozás, és számtalan bizonytalansági tényezőt tartalmaz. Ennek ellenére, mivel az összehasonlításnak gazdasági és politikai jelentősége van, különböző szervezetek, intézmények és szerzők mind gyakrabban végeznek ilyen összehasonlításokat. Az egyes számítások általában nem esnek egybe, az eltérések esetenként elég nagyok, de a legfőbb arányokat és tendenciákat megközelítőleg egyformán jelzik. Számításainkban és a továbbiakban is az ENSZ 1958-ra vonatkozó anyagát és a nemzeti statisztikák volumenindexeit vettük alapul. E számításokban az Európán kívüli szocialista országok sem a világtermelésben, sem a szocialista országok termelésében — megfelelő adatok hiányában — nem szerepelnek.

lagnál. Magasabb volt (mintegy 40—50%-kal) már 1950-ben is, 1965-re viszont — mivel a népesség számának a növekedése lassúbb, a termelés emelkedése gyorsabb volt a világ egészénél — elérte a világ átlagának 2,5—3-szorosát.

A világtárlagban természetesen benne vannak azok az afrikai, ázsiai stb. országok is, amelyeknek az ipari termelése nemcsak a lakosság számához viszonyítva, hanem abszolút is elhanyagolható nagyságú. A szocialista országok ipari előrehaladását ezért jobban érzékelteti, ha a viszonylag fejlett tőkés országokkal hasonlítjuk össze termelésük színvonalát. Az Európai Gazdasági Közösséghez (Közös Piac) tartozó országok ipari termelése 1950-ben a világtermelésnek nem egészen 13%-a, ezen országok lakossága pedig az össznépeség 6,2%-a volt. A Közös Piac országaiban tehát az egy főre jutó ipari termelés 1950-ben 30—35 %-kal volt magasabb, mint a szocialista országokban. 1950-től 1965-ig a Közös Piac országaiban az ipari termelés csak valamivel nőtt gyorsabban, mint a világ egészében, következésképp e közösség súlya a világ-gazdaságban közel sem változott olyan mértékben, mint a szocialista országoké: 1965-ben csak valamivel haladta meg a 13%-ot. Mindennek eredményeként az egy főre jutó ipari termelés értéke 1965-ben már a szocialista országokban volt magasabb (az említett ENSZ-számítás alapján kb. 15—20%-kal).

A fejlődés egyik legfontosabb tényezőjének, az ipari termelésnek az előrehaladása nemcsak globálisan, a szocialista országok egészére volt jellemző, hanem külön-külön minden egyes országra is. Általában azokban az országokban, amelyek a háború előtt ipari szempontból elmaradottabbak voltak, a fejlődés üteme magasabb volt, mint a többi országban. Így pl. az 1965. évi termelés Albániában, Bulgáriában, Lengyelországban és Romániában 5—8-szorosa volt az 1950. évinek, míg a többi szocialista országban ugyanezen idő alatt a növekedés 3,5—4,5-szeres volt. Bizonyos mértékig meglepő, hogy Jugoszlávia nem az első, hanem a második csoportban szerepel (az 1965. évi termelés az 1950. évinek 4,3-szerese volt.) Ez elsősorban abból adódik, hogy az 1950-es évek elején — valószínűleg az erre az időszakra eső gazdasági és politikai nehézségek miatt — a termelés átmenetileg csökkent és 1955-ben is mindössze 40%-kal volt magasabb az 1950. évinél, míg a KGST országok ipara az öt év alatt több mint kétszer ilyen gyorsan — együttesen 90%-

kal — emelkedett.² 1955-től 1965-ig Jugoszlávia iparának fejlődési üteme jelentősen meghaladta a többi szocialista ország átlagát, majdnem ugyanolyan mértékű volt, mint az igen gyorsan fejlődő román ipar növekedési üteme.

A korábban iparilag kevésbé fejlett országoknak az átlagosnál gyorsabb fejlődése bizonyos mértékig csökkentette az országok közötti színvonal-különbségeket. Az ipari termelés színvonalára legáltalánosabban az egy lakosra jutó termelés nagyságából következtethetünk. E mutató alakulását természetesen a termelés emelkedése (vagy csökkenése) mellett a lakosság számának változása is befolyásolja.

Az *egy főre jutó ipari termelés értéke* 1950-ben a szocialista országok átlagához legközelebb állt a Szovjetunióban, ahol néhány százalékkal magasabb és Magyarországon, ahol néhány százalékkal alacsonyabb volt annál. Az átlagot legnagyobb mértékben az NDK (mintegy 70%-kal) és Csehszlovákia (nem egészen 70%-kal) mutatói haladták meg. Bulgária, Jugoszlávia és Románia egy lakosra számított ipari termelése az átlagnak csak mintegy 35—45%-át tette ki, Lengyelországé megközelítette az átlag 90%-át.³

Az *egy főre jutó termelés nagyságát* meghatározó két tényező Bulgáriában és Romániában változott egyértelműen: a népesség száma az átlagosnál lassabban, a termelés volumene gyorsabban emelkedett. Ennek eredményeként 1965-ben Bulgáriában az egy lakosra jutó ipari termelés a szocialista országok átlagának több mint 60%-ára, Romániában több mint 70%-ára emelkedett. Jugoszláviában a népesség száma is, az ipari termelés volumene is megközelítőleg ugyanolyan mértékben nőtt, mint a szocialista országokban együttevén, ezért a — megnövekedett — átlagos *egy főre jutó termeléshez* viszonyítva a jugoszláv mutató említésre méltóan nem változott. Nagyjából hasonló volt a helyzet Magyarországon és a Szovjetunióban is, ezek az országok tehát megmarad-

² A jugoszláv ipari termelés, amely 1949-ben 11 %-kal nőtt, 1950-ben már csak 3 %-kal haladta meg az előző évi szintet, 1951-ben viszont 4 %-kal csökkent, 1952-ben pedig nem érte el az 1951. évi színvonalat sem. 1953-ban jelentős — 11 %-os — növekedés következett be, ami az 1949. évi termelés elérését, illetve bizonyos mértékű túlhaladását jelentette. Az 1950—1955 közötti időszakban tehát tulajdonképpen növekedésről csak az 1953—1955. években beszélhetünk.

³ Albániát sem az átlagban, sem az átlaghoz való viszony számításánál nem tudtuk számba venni.

tak az átlag körüli szinten. Lengyelországban a lakosság számának a növekedése meghaladta az átlagot, de nem olyan mértékben, mint az ipari termelés emelkedése, így az egy főre jutó termelés értéke 1965-re majdnem elérte a szocialista országok átlagát. Csehszlovákiában a helyzet fordított volt, ennek eredményeként az egy főre jutó termelés kisebb mértékben haladta meg 1965-ben a szocialista országok átlagát (45—50%-kal), mint 1950-ben. Az NDK-ban a termelés viszonylag mérsékeltebb növekedése, illetve a lakosság számának csökkenése miatt 1965-ben a tárgyalt mutató nagyobb mértékben tért el fölfelé az átlagtól, mint 1950-ben.

A szocialista országok ipari felzárkózását jól szemlélteti az *egy lakosra jutó villamosenergia-termelés* dinamikája és a világátlaghoz viszonyított nagysága. 1950-ben az országok többségében az egy főre jutó villamosenergia-termelés alacsonyabb volt, mint a világ átlaga. 1966-ban ezen országok közül Bulgária, Lengyelország és Magyarország már meghaladta a világátlagot, Románia és Jugoszlávia is nagy lépéssel közelebb került ahhoz és csak Albánia marad el napjainkban is jelentős mértékben — a nagy arányú növekedés ellenére is — az átlagtól (1. táblázat).

1. táblázat

Az egy főre jutó villamosenergia-termelés alakulása

	1966. év		A világátlag %-ában	
	kWó	1950 %-ában	1950	1966
Világátlag	1104	279	100	100
Albánia	157	872	5	14
Bulgária	1424	1295	28	129
Csehszlovákia	2565	342	190	232
Jugoszlávia	869	591	37	79
Lengyelország	1495	393	96	135
Magyarország	1165	362	82	106
NDK	3329	314	268	302
Románia	1087	836	33	98
Szovjetunió	2336	461	128	212

Az iparosítás színvonalára utal az iparban foglalkoztatottak aránya is. Az iparilag fejlett tőkés országok közül Franciaországban — ahol a fejlett ipar mellett jelentős a mezőgazdaság szerepe is, ilyen vonatkozásban

tehát elég nagy a hasonlósága a szocialista országok többségéhez — 1962-ben az aktív keresőknek kb. 30%-a dolgozott az iparban. Az Egyesült Királyságban és az NSZK-ban ez az arányszám 40% körül volt 1963—1964-ben, az Egyesült Államokban (1962-ben) nem egészen 30%.⁴

A szocialista országok közül az 1950-es évek elején az iparban foglalkoztatottak aránya hasonló nagyságrendet csak az NDK-ban (1952-ben kerekén 40%) és Csehszlovákiában (1950-ben 30%) ért el. Lengyelországban, Magyarországon és a Szovjetunióban 1950-ben a foglalkoztatottak 18—23%-a dolgozott az iparban, Jugoszláviában és Romániában 11—12%-a, Bulgáriában pedig (1948-ban) mindössze 8%-a.

Az elmúlt 15 év alatt valamennyi szocialista országban emelkedett az *iparban foglalkoztatottak aránya*, aminek eredményeként az országok többsége elérte vagy erősen megközelítette ebben a vonatkozásban az említett tőkés országokat. A legnagyobb mértékű változás Bulgáriában, valamint Magyarországon következett be, de nagyobb arányeltolódás ment végbe Csehszlovákiában is, ahol már az 1950. évi színvonal is meg lehetőszen magas volt (2. táblázat).

2. táblázat

*Az iparban foglalkoztatottak aránya
az összes foglalkoztatottakhoz viszonyítva
(százalék)*

	1950	1965
Bulgária	9	26
Csehszlovákia	30	38
Jugoszlávia	12	18
Lengyelország	17	24
Magyarország	19	32
NDK	40	41
Románia	12	19
Szovjetunió (ipar-építőipar) ⁵	27	35

⁴ A fejlett tőkés országok foglalkoztatottsági struktúráját — így az iparban foglalkoztatottak arányszámát is — jelentősen befolyásolja a szolgáltatás területén dolgozók magas száma és aránya.

⁵ Számításunk szerint építőipar nélkül az arányszám 1950-ben kb. 23%, 1965-ben 28—29% volt.

A szocialista iparosítás eredményeként az ipar népgazdasági súlya valamennyi szocialista országban megnőtt. Erre utal az ipar állóeszköz-állományának az átlagosnál gyorsabb fejlődési üteme, aminek eredményeként az ipari állóeszközök aránya mind a népgazdaság egészén, mind a termelő állóeszközökön belül emelkedett.

A szocialista országok iparát egészében nagyüzeminek lehet tekinteni. Bár az „iparvállalat” fogalma ezekben az országokban esetenként eltérő és inkább szervezeti-adminisztratív, mint gazdasági-gazdálkodási egységet jelöl, mégis megvan a jelentősége annak, hogy a vállalatok átlagos nagysága az országok többségében 400—600 foglalkoztatott, illetve munkás körül van. Az ipari tevékenységet folytatók túlnyomó része valamennyi országban elsősorban állami iparvállalatoknál dolgozik. A kisipari szövetkezetek, valamint a magánkisiparosok (kézműipar) szerepe és jelentősége eléggé eltérő, bár kétségtelen, hogy a lakosság szükségleteinek nem elhanyagolható részét éppen ezek az ipari szervezetek elégítik ki — a jelenlegi feltételek között — a leghatékonyabban.

A továbbiakban rövid áttekintést adunk az egyes országok iparának társadalmi-gazdasági szerkezetéről.

Albániában a szocialista iparvállalatok száma 1964-ben 212 volt, egy vállalatra átlagosan 298 munkás jutott. A 100 munkásnál kevesebbet foglalkoztató vállalatoknál az összes munkások nem egészen 5%-a dolgozott. A zöm — a munkások majdnem 70%-a — a középállalatnak tekinthető egységeknél, a 101—1000 munkást foglalkoztató iparvállalatoknál dolgozott. E kategória súlya az összes szocialista országok közül itt volt a legnagyobb. Összesen 10 iparvállalat foglalkoztatott 1000-nél több munkást, ezek közül egy vállalatnál 4250 munkás dolgozott. A szövetkezeti szektor aránya az ipari teljes termelésben viszonylag magas.

*Az ipari teljes termelés megoszlása
társadalmi szektorok szerint
(százalék)*

	Állami	Szövetkezeti	Szocialista	Magán	Összesen
	szektor				
1950	76,3	20,9	97,2	2,8	100,0
1964	83,6	15,9	99,5	0,5	100,0

Bulgária ipari állóeszközeinek értéke 1965-ben 5,3-szerese volt az 1952. évinek és közel kétszerese a 1960. évinek. A népgazdaság összes állóeszközeinek 1952-ben nem egészen 15%-a, 1965-ben több mint 31%-a tartozott az iparhoz.

1965-ben 1488 állami iparvállalat működött, a kisipari szövetkezetek száma pedig 645 volt. Az állami iparvállalatoknál átlagosan 455 munkás dolgozott (nem teljes körű megfigyelés alapján). A viszonylag kis vállalatok (140 munkásig) aránya valamivel meghaladta az 5%-ot, a közép- (141—1000 munkás) és nagyvállalatokban (1000-nél több munkás) dolgozók aránya pedig nagyjából egyforma volt (48, illetve 47%).

Az ipari teljes termelésen belül a szövetkezeti és a magán szektor aránya 1950 és 1965 között csökkent, bár a szövetkezeti szektor részesedése még mindig elég tekintélyes.

*Az ipari teljes termelés megoszlása
társadalmi szektorok szerint
(százalék)*

	Állami	Szövetkezeti	Szocialista	Magán	Összesen
	szektor				
1950	84,3	13,2	97,5	2,5	100,0
1965	89,2	10,3	99,5	0,5	100,0

Csehszlovákiában az ipar állóeszközei 1950-ben a népgazdaság összes állóeszközeinek 26,5%-át, a termelő állóeszközöknek 57,2%-át képviselték. 1950 és 1965 között az ipari állóeszközök értéke több mint 2,5-szeresére emelkedett, aminek eredményeként 1965-ben az összes állóeszközök majdnem 34%-a, a termelőágazatok állóeszközeinek pedig több mint 60%-a az iparhoz tartozott.

1965-ben az iparvállalatok száma 1236 volt, a foglalkoztatottak száma vállalatonként átlag 2000 fő. Az iparban foglalkoztatott 2476 ezer dolgozó közül több mint 2 millió (az összes dolgozók 85%-a) olyan nagyvállalatnál dolgozott, amelynél a foglalkoztatottak átlagos száma meghaladta az 1000 főt. Ezen belül 58 olyan vállalat működött, ahol a foglalkoztatottak száma 5000 fölött volt, és ezekben dolgozott az ipari keresők mintegy 30%-a. A viszonylag kis vállalatoknál (500 dolgozóig) az összes foglalkoztatottak 7%-a dolgozott.

Az ipari termelést teljes egészében a szocialista iparvállalatok adták 1965-ben, s az össztermelésnek mindössze 2,2%-át adta a szövetkezeti ipar.

Jugoszláviában a népgazdaság összes állóeszközeinek értéke 1965-ben 113%-kal, ezen belül az ipar állóeszközeinek értéke 107%-kal volt nagyobb, mint 1960-ban. A társadalmi tulajdonban levő állóeszközöknek 1965-ben 48,7%-a az iparhoz tartozott.

1964-ben 2445 állami iparvállalat, 3017 kisipari szövetkezet és 103 ezer magánkisiparos működött. Az állami iparvállalatoknál dolgozók száma vállalatonként átlagosan 540 fő volt.

A legfeljebb 125 főt foglalkoztató vállalatoknál az összes dolgozók 3,5%-a, a 126—1000 főt foglalkoztató vállalatoknál az összes dolgozók 39,4%-a, a több mint 1000 főt foglalkoztató vállalatoknál az összes dolgozók 57,1%-a dolgozott. A 4000 főnél nagyobb létszámú vállalatok száma 30 volt.

1964. évi adatok szerint az ipar teljes termelési értékének 89,5%-át az állami iparvállalatok, 8%-át a kisipari szövetkezetek adták, a magánkisipar részesedése pedig mintegy 2,5%-ot tett ki.

Lengyelországban 1964. év végén az ipar állóeszközeinek értéke 30%-kal haladta meg az 1960. évi értéket. A termelőágazatok állóeszközeinek 36%-át, a népgazdaság összes állóeszközeinek 21,5%-át képviselték 1964. végén az ipari vállalatok.

1965-ben 3184 állami iparvállalat 3,2 millió főt foglalkoztatott, 2772 ipari szövetkezetben pedig 447 ezren dolgoztak. Az állami és szövetkezeti iparvállalatoknál az egy egységre jutó foglalkoztatottak száma átlagosan 585 fő volt (ezen belül az állami vállalatoknál kb. 1000 fő). A 100 főnél kisebb létszámú vállalatoknál a dolgozók 2,6%-a, a 101–1000 közti létszámúaknál 34,6%-a tevékenykedett, s a dolgozók túlnyomó része — 62,8%-a — 1000 főnél nagyobb létszámú vállalatnál (ezen belül 21%-a 5000 főnél többet foglalkoztató vállalatnál) helyezkedett el.

A magánkisipari munkahelyek száma 6934 volt, amelyekben 22 ezer fő dolgozott, ebből 9,6 ezer munkás-alkalmazott.

Az 1965. évi vállalati teljes termelés 89%-át az állami vállalatok, valamivel több mint 10%-át a szövetkezeti ipar és 0,4%-át a magánipar adta. A termelés megoszlásában nem szerepel a magán kézműiparosok termelésének értéke. Ezek száma 1965-ben 98 ezer volt.

Magyarország ipari állóeszközeinek értéke 1960 és 1965 között 52%-kal nőtt, s a népgazdaság összes állóeszközeinek 1960-ban közel 20%-át, 1965-ben 23,6%-át (a termelőágazatok állóeszközeinek kb. 42%-át) tette ki.

1965-ben az állami iparvállalatok száma 840, az egy vállalatra jutó munkások száma átlagosan 1185 fő volt.⁶ 811 kisipari szövetkezetben 176 ezer fő dolgozott. Az önálló kisiparosok száma kerekén 70 ezer volt, ezek 29 ezer alkalmazottat (ebből 13 ezer tanulót) foglalkoztattak. Az állami iparvállalatok közül 132 foglalkoztatott 100 munkásnál kevesebbet, a munkások 99,3%-a közép- és nagyvállalatoknál (ebből 82,4% 1000-nél több munkást foglalkoztató vállalatoknál) dolgozott. Az egészen nagy (10 000-nél több munkást foglalkoztató) vállalatok száma 10 volt, ezek 144 ezer munkást, vagyis az összes munkások 14,5%-át foglalkoztatták.

*Az ipari teljes termelés megoszlása
társadalmi szektorok szerint
(százalék)*

	Állami	Szövetkezeti	Szocialista	Magán	Összesen
	szektor				
1950	90,6	1,2	91,8	8,2	100,0
1965	93,4	5,1	98,5	1,5	100,0

⁶ E vállalatok keretében több, mint 6000 ipartelep működött, az egy ipartelepre jutó munkások átlagos száma 162 fő volt. Az 1000 munkásnál többet foglalkoztató ipartelepeken a munkások 48,4%-a dolgozott.

Az *NDK*-ban az ipari tevékenység társadalmi szempontból — az ország helyzetének sajátosságaiból következően — bonyolultabb formák között folyik, mint a többi szocialista országban. Az összes iparvállalatok száma — 1965. évi adatok szerint — 13 715. Ebből az állami szektorhoz 3713 vállalat, a szövetkezetekhez 279 vállalat tartozik. A szocialista szektorban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak száma közel 2,3 millió fő, az összes ipari munkások és alkalmazottak mintegy 84%-a. Az ún. „félállami” (állami és magántőkével működő vegyes) vállalatok száma — ugyancsak 1965. évi adatok szerint — 5458, az itt foglalkoztatott munkások és alkalmazottak száma 341 ezer fő. Ezen kívül 4265 magánvállalat működik, valamivel több mint 100 ezer munkással és alkalmazottal. A felsorolt vállalati formák közül az 1965. évi vállalati teljes termelésből az állami vállalatok 85,7%-kal, a szövetkezetek 2,3%-kal, a vegyes vállalatok 9,8%-kal és a magánipar 2,2%-kal részesedtek.

Külön kategória a kézműipar, itt 4198 szövetkezet 191 ezer főt és 147 ezer magánkísiparos 368 ezer főt foglalkoztat.

Az állami és szövetkezeti iparban az egy vállalatra jutó munkások és alkalmazottak száma 1964-ben átlagosan 535 fő volt. A kis létszámú (100 főig) vállalatoknál a munkások és alkalmazottak 3,1%-a dolgozott, a középállalatoknál (101—1000 fő között) 33,8%-a és az 1000 főnél többet foglalkoztató vállalatoknál 63,1%-a. Az utóbbi kategórián belül 46 vállalat 5000 főnél többet foglalkoztatott és ezeknél dolgozott az összes (szocialista szektorhoz tartozó) munkások és alkalmazottak 17,6%-a.

Romániában az ipar állóeszközeinek értéke 1965-ben 3,6-szerese volt az 1950. évinek. A népgazdaság összes állóeszközeinek 1950-ben 19,8%-a, 1965-ben 31,7%-a tartozott az iparhoz.

Az állami iparvállalatok száma 1965-ben 1272 volt, a munkások és alkalmazottak száma 1546 ezer fő. 300 szövetkezeti vállalatnál 102 ezer fő dolgozott. Az állami és szövetkezeti vállalatok átlagosan 902 munkást foglalkoztattak. A munkások 99,6%-a olyan vállalatnál dolgozott, ahol a munkáslétszám 100 fölött volt, ezen belül 33,4% középállalatoknál (101—1000 munkással) és 66,2% az 1000 munkásnál többet foglalkoztató vállalatoknál. A munkások 14,3%-a (203 ezer fő) annál a 23 vállalatnál dolgozott, ahol a munkáslétszám 5000 fölött volt.

*Az ipari teljes termelés megoszlása
társadalmi szektorok szerint
(százalék)*

	Állami	Szövetkezeti	Szocialista	Magán	Összesen
	szektor				
1950	88,6	3,8	92,4	7,6	100,0
1965	96,2	3,5	99,7	0,3	100,0

A *Szovjetunióban* a népgazdaság egészének állóeszközei 1950 és 1965 között 3,7-szeresre emelkedtek, ezen belül az ipar állóeszközei több mint 5-szörösre. 1965. év végén az összes állóeszközök 29%-a tartozott az iparhoz.

Az iparvállalatok száma 1962-ben 46 587 volt, az egy vállalatra jutó munkások és alkalmazottak száma átlagosan 522 fő. 1963—1965. években együttesen 1720 állami ipari nagyvállalatot építettek és adtak át (számos kisebb üzem mellett). 1964-ben az önálló mérleggel rendelkező iparvállalatok 33,9%-a foglalkoztatott 100-nál kevesebb munkást. E vállalatoknál az összes munkások és alkalmazottak 3,5%-a dolgozott. A közép-vállalatoknál (101—1000 munkás) az összes munkás és alkalmazott 20,7%-a dolgozott, az 1000 munkásnál többet foglalkoztató vállalatoknál pedig több mint háromnegyed része (75,8%). A vállalatoknak mindössze 0,3%-a tartozott a 10 000 munkásnál többet foglalkoztatók közé, de a munkások és alkalmazottak 11,3%-át ezek a vállalatok foglalkoztatták.

Az ipar teljes termelésének 1950-ben 91,8%-át az állami, 8,2%-át a szövetkezeti ipar adta. 1965-ben az állami ipar részesedése 98 %-ra emelkedett, a szövetkezeti iparé ennek megfelelően 2%-ra csökkent a teljes termelésen belül.

1. Az ipari termelés fejlődési üteme

Az elmúlt 15 éves időszakban a szocialista országok iparának fejlődése nem volt egyenletes. Nagy általánosságban, a szocialista országok egészére vonatkozóan olyan tendencia állapítható meg, hogy — ötéves periódusokat vizsgálva — a növekedés üteme fokozatosan csökkent. Pl. a KGST-hez tartozó országokban az ipari termelés évi átlagos növekedési üteme

1950—1955 között	13,6%,
1955—1960 között	10,1%,
1960—1965 között	8,3% volt.

Ez a tendencia azonban nem jellemző valamennyi szocialista országra egységesen. Néhány, az átlagot jelentősen befolyásoló országban — a Szovjetunióban, az NDK-ban, Lengyelországban, valamint Albániában — elég egyértelműen kimutatható ennek az irányzatnak az érvényesülése. Csehszlovákiában az 1950-es évek első és második felében a fejlődés üteme alig különbözött egymástól (évi átlagban 11,2%, illetve 10,7%). Ezzel szemben az 1960-as évek elején az ütem igen nagymértékű csökkenése következett be (5,2%-os évi átlag), amiben kétségtelenül nagy szerepe volt az 1965. évi — majdnem 1%-os — abszolút csökkenésnek. Bulgáriában és Jugoszláviában az 1955—1960-as időszakban nagyobb mértékű volt a fejlődés — 110%, illetve 86% —, mint a megelőző öt év alatt, amikor Bulgáriában 90%-kal, Jugoszláviában 40%-kal nőtt az ipari termelés.

Az 1960—1965. évek közötti harmadik periódusban az országok nagy többségére jellemző a növekedési ütem mérséklődése. Kirívóan nagy ütemcsökkenés következett be Albániában, ahol a megelőző 10 év évi átlagos kb. 20 %-os növekedésével szemben 1961—1965. évek átlaga nem érte el a 7%-ot sem. Kivételek azonban ebben az időszakban is voltak. Ezek közé tartozik Románia, ahol az 1950-es évek második felében az ipari termelés évente átlagosan 10,9%-kal emelkedett, 1960—1965 között pedig 13,8%-kal. Magyarország annyiban jelent kivételt, hogy mindkét időszakban azonos mértékben — 44—44%-kal — növelte ipari termelését, tehát már az ötvenes évek második felében is viszonylag alacsony fejlődési ütemet mutatott fel mind a többi szocialista országhoz (amelyek együttesen 62—63%-kal növelték termelésüket ebben az időszakban), mind a magyar ipar megelőző ötéves fejlődéséhez (86%) viszonyítva, vagyis az ütem stabilizálódása meglehetősen alacsony színvonalon következett be.

A szocialista iparosítás első éveiben — Jugoszlávia kivételével — igen gyors volt az ipari termelés fejlődése. 1950 és 1955 között az évi átlagos növekedés, Albánia után (22,6%) Lengyelországban volt a legmagasabb (16,2%), de a többi országban is — kisebb-nagyobb mértékben — meghaladta a 10%-ot. Ugyanebben az időszakban a fejlett tőkés országokban együttesen az évi átlagos növekedés nem egészen 6% volt és közülük csak Japán és az NSZK ért el 10% fölötti ütemet.

Az 1950-es évek második felében (1956—1960) az előző öt évhez képest Bulgáriában és Jugoszláviában fokozódott tovább a fejlődés üteme. Ezzel egyidejűleg Lengyelországban az előző öt év 112%-os növekedésével szemben 59%-kal nőtt a termelés, Magyarországon 86%-os, illetve 44%-os volt az emelkedés. A többi országban is csökkent a fejlődés üteme, amely az országok többségében évi átlagban 10% körüli, tehát még mindig elég tekintélyes volt. A fejlett tőkés országokban szintén ütemcsökkenés következett be ebben az időszakban — az előző öt év átlagos 5,9%-ával szemben 4,2%-os volt a növekedés — így a két nagy országcsoport között a különbség a szocialista országok javára megmaradt, sőt kis mértékben nőtt. (Japánban az ötvenes évek második felében nagyobb arányú volt a fejlődés (évi 16,1%), mint az évtized első felében, az NSZK-ban viszont jelentős ütemcsökkenés ment végbe.)

Az 1960-as évek első felében (1960—1965) az európai szocialista or-

szágok többségében csökkent a fejlődés üteme, s már csak Bulgária, Románia és Jugoszlávia ipara érte el, illetve haladta meg az évi átlagos 10%-ot. A fejlett tőkés országokban ugyanebben az időszakban a fejlődés meggyorsult (4,2%-ról 5,7%-ra emelkedett évi átlagban), a két országcsoport ipari fejlődése közötti különbség a korábbi évek 130—140%-áról kb. 50%-ra csökkent.

Vagyis míg az 1950-es években az ipar évi átlagos növekedési üteme a szocialista országokban több mint kétszer olyan gyors volt, mint a fejlett tőkés országokban, addig az 1960-as évek első felében már csak kb. másfélszeres volt.

A termelés fejlődési ütemének csökkenése a szocialista országokban több tényező együttes hatásának eredménye. Szerepet játszottak ebben bizonyos külső körülmények is — pl. a kedvezőtlen időjárás —, amelyeket nem lehet teljes egészében figyelmen kívül hagyni. A gyors fejlődés eredményeként megnőtt az ipari termelés terjedelme, tehát az 1960-as évek 8—9%-os növekedése akkora, vagy nagyobb abszolút növekedést jelent, mint a 10—12%-os emelkedés az 1950-es években.

A probléma gyökere azonban az, hogy — éppen a korábbi fejlődés eredményeként — alapvetően megváltozott a helyzet a szocialista országok gazdaságában. A termelés extenzív növelésének forrásai — új munkaerő bevonása az ipari tevékenységbe a mezőgazdasági dolgozók, a korábban nem dolgozó nők stb. köréből — jelentős részben kimerültek.⁷ Az ipari termelékenység színvonala — a viszonylagos műszaki elmaradottság, alacsony szakképzettség stb. következtében — nem olyan magas, hogy önmagában biztosítaná a termelés emelkedésének gyors ütemét. A termékek előállítására és a termékek iránti szükséglet eltávolodtak egymástól: a termelés fejlődési irányának, szerkezetének, egyes összetevői terjedelmének meghatározásában nem a reálisan felmért, tényleges szükségletek, hanem egyre nagyobb mértékben más, kisebb jelentőségű tényezők játszották a főszerepet. Részben a szükségletektől való elszakadás, részben a korszerűség követelményeitől való elmaradás megnehezítette a termelt javak értékesítését mind a hazai, mind a nemzetközi piacon. Az áru- és pénzviszonyok szerepének háttérbe szorulása, az ésszerűtlen

⁷ Bár a mezőgazdaságban dolgozók aránya a szocialista országokban viszonylag még mindig elég magas, a mezőgazdasági termelés jelenlegi színvonala a további átáramlást nem teszi lehetővé vagy legalábbis egy időre nagymértékben lelassítja.

készletgazdálkodás akadályozta a termelés olyan fontos lendítő erejének a kibontakozását, mint amilyen a nemzetközi munkamegosztás.

A legtöbb szocialista ország vezető szervei 1964—1966 folyamán arra a következtetésre jutottak, hogy a gazdaságirányítás korábbi módszerei az új feltételek között nem alkalmasak a megnövekedett, bonyolultabb, egyre szerteágazóbb feladatok megoldásának a biztosítására. Napirendre került a gazdasági vezetés átalakítása, korszerűsítése. E reformok végső célja az, hogy perspektívában biztosítsák a gazdaság — ezen belül az ipar — további gyors ütemű fejlődését.

2. A munka termelékenysége

A szocialista országok közel felében az ipari munka termelékenysége 1965-ben mintegy 2,6—2,8-szerese volt az 1950. évinek. Az átlagosnál nagyobb mértékű volt az emelkedés Romániában (3,4-szeres) és az NDK-ban (3,1-szeres), míg Magyarországon és Jugoszláviában a többi országénál alacsonyabb arányú volt.

A termelékenység és a termelés növekedésének egybevetése azt mutatja, hogy az országok nagy részénél egy százalékos termelésnövekedésre mintegy 0,5—0,6%-os, illetve valamivel nagyobb termelékenység-emelkedés esik. Az átlagnál nagyobb volt a termelékenység viszonylagos növekedése az NDK-ban és Csehszlovákiában (tehát a korábban is kedvező helyzetben levő országokban), Bulgáriában és Jugoszláviában viszont nem érte el a fél százalékot. (Ez a viszonyszám egyúttal — közvetve — utal arra is, hogy milyen szerepe volt a termelékenység emelkedésének a termelés növekedésében.)

3. táblázat

*Egy százalékos termelésnövekedésre jutó
termelékenység-emelkedés 1950—1965 között*

Bulgária	0,49
Csehszlovákia	0,71
Jugoszlávia	
(1952—1965 között)	0,40
Lengyelország	0,63
Magyarország	0,52
NDK	0,83
Románia	0,65
Szovjetunió	0,60

A fejlett tőkés országokban, ahol a termelékenység abszolút növekedése általában elmarad a szocialista országok fejlődési ütemétől, a viszonylagos növekedési mutató magasabb. Pl. az Európai Gazdasági Közösség országaiban a termelékenység 1958—1964 között 31%-kal emelkedett, az észak-amerikai országokban (USA és Kanada) szintén 31 %-kal. Ugyanezen idő alatt az egy százalékos termelésnövekedésre jutó termelékenység-emelkedés az első országcsoportban 0,88%, a másodikban 0,92% volt.

1950 és 1955 között a szocialista országok nagy részében a termelékenység növekedési üteme igen magas, mintegy 50—60%-os volt. Kivételt jelentett Magyarország, öt év alatt 30%-os és Jugoszlávia, három év alatt (1952—1955) 9 %-os emelkedéssel.

Az 1950-es évek második felében elért növekedési ütem Jugoszlávia kivételével minden országban alacsonyabb volt, mint az előző öt évben, de még mindig elég jelentős: általában 35—45% között mozgott. Ebben az időszakban is Magyarország (23%) és Jugoszlávia (28%) maradt el az átlagos fejlődés mögött. 1960 és 1965 között a termelékenység növekedési ütemének további csökkenése következett be számos országban, első sorban Csehszlovákiában, Lengyelországban és a Szovjetunióban. Csehszlovákiában pl. 1950—1955 között 50%-kal emelkedett a termelékenység, 1960—1965 között 20%-kal. Lengyelországban az ötvenes évek első felének 61%-os emelkedésével szemben a hatvanas évek első felében 22% volt a növekedés. A Szovjetunió megfelelő száma: 48% és 26%. Bár kisebb mértékű volt a termelékenység növekedése 1960—1965. években Romániában és az NDK-ban is, mint az 1950-es években, a többi országhoz képest ezek az országok érték el a legmagasabb (45%, illetve 40%) növekedési ütemet. Bulgáriában az előző öt év alatt elért 29%-os emelkedéssel szemben 1960—1965 között 39%-kal nőtt a termelékenység. Jugoszláviában és Magyarországon az általánossal ellentétes tendencia érvényesült, amennyiben (Bulgáriához hasonlóan) a hatvanas évek elején nagyobb mértékben nőtt a termelékenység, mint az ötvenes évek végén (33%-kal, illetve 28%-kal).

Az ipari termelékenység színvonalát még nehezebb összehasonlítani mint a termelését, a fenntartások és bizonytalansági tényezők száma itt még nagyobb. A számítások egyébként nagyjából azt a képet igazolják, amely az ipar fejlettségi színvonala, bizonyos empirikus tapasztalatok és

rész-vizsgálatok alapján a köztudatban él. Az egy ipari foglalkoztatott-ra jutó termelés a legmagasabb az NDK-ban, mintegy 70%-kal, Csehszlovákiában kb. 30%-kal, Lengyelországban és a Szovjetunióban 20—25%-kal volt magasabb 1965-ben, mint hazánkban. A többi szocialista ország termelékenységi színvonala kisebb-nagyobb mértékben elmarad a magyartól: Románia néhány százalékkal, Bulgária és Jugoszlávia 20—30%-kal.

3. Az ipar ágazati szerkezete és annak változásai

Az ipari fejlődés jól érzékelhető általános tendenciáját korunkban egyrészt a kitermelő ágazatoknak (bányászat) az átlagosnál lassúbb, a feldolgozó iparnak pedig annál gyorsabb ütemű fejlődése jellemzi, másrészt a feldolgozó ágazatokon belül a könnyű- és élelmiszeripari ágazatok viszonylag lassabban, a gépipari és vegyipari ágazatok gyorsabban fejlődnek. Ennek megfelelően az utóbbi ágazatok súlya növekszik, a lassabban fejlődőké csökken az ipar egészén belül.

A tőkés világ ipari termelésében pl. 1948 és 1964 között a bányászat aránya 11%-ról 8%-ra, a könnyű- és élelmiszeripar aránya 38%-ról 31%-ra csökkent, a gépipar súlya pedig 26%-ról 31%-ra, a vegyiparé 8%-ról 11%-ra emelkedett.

Az európai szocialista országok nagy részének ipari elmaradottságát a háború, illetve a szocialista iparosítás előtti időszakban többek között a kevésbé progresszív ágazatok magas aránya jelezte. Bulgáriában 1939-ben az ipari össztermelés több mint felét az élelmiszeripar adta, a textilipar és ruházati ipar további 20%-ot képviselt, a faipar pedig több mint 10%-ot, azaz az említett három ágazat adta az egész ipari termelés 81,3%-át. Románia 1938. évi ipari termelésének egyharmadát az élelmiszeripar, mintegy 17%-át a fűtőanyagipar, közel 10%-át a faipar adta.

A háború utáni helyreállítás során a legtöbb országban egyidejűleg megkezdődött az ipar szerkezetének átalakítása is, de az 1950-es évek elején még mindig igen nagy súlya volt a legtöbb ország iparában ezeknek az ágazatoknak. 1950-ben Lengyelországban az élelmiszeripar az ipari termelés 32,7%-át, a fűtőanyagipar 14,6%-át adta stb. Jugoszláviában 1952. évi adatok szerint a faipar és a textilipar kb. 20—20%-ot képviselt, az élelmiszeripar 12%-ot és a fűtőanyagipar is elérte a 10%-ot.

Az NDK és Csehszlovákia ipari fejlettsége — a többi szocialista országhoz viszonyítva — a gépipar és a vegyipar magas arányában is kifejezésre jutott. A gépipar Csehszlovákia ipari termelésében 1950-ben kb. 24—25%-ot, az NDK-ban 26%-ot tett ki. Messze az átlagot meghaladó volt a vegyipar aránya az NDK-ban (14,2%); míg a többi szocialista országban 1950-ben a vegyipar alatta volt az össztermelés 5%-ának.

A későbbiek során az ipar szerkezete oly módon változott, hogy a változások fő vonásaikban megfeleltek a világtendenciának. Természetesen részben az országok adottságaiból, helyi sajátosságaiból következően, részben különböző gazdaságpolitikai megfontolásokból a szerkezet átalakításának voltak bizonyos megkülönböztető vonásai. Ezeket az adatok elemzése során lehetőség szerint érintjük. Általánosságban olyan jellegzetesség mutatható ki, hogy a különböző ágazatok előtérbe kerülése vagy háttérbe szorulása a tőkés világhoz képest bizonyos fáziseltolódással ment végbe.

A legfontosabb ágazatok helyzetében 1950 és 1965 között a következő változások tapasztalhatók:⁸

A *fűtőanyagipar* (Magyarország és az NDK esetében bányászat) aránya a legtöbb ország iparában csökkent. Kivétel Bulgária, ahol 1950-ben igen alacsony volt ennek az ágazatnak a súlya (3,7%) és annak ellenére, hogy valamelyest emelkedett, a többi országhoz viszonyítva még 1965-ben is elég alacsony (4,3%) maradt. Mérsékelt arányban csökkent a fűtőanyagipar súlya Csehszlovákia és Jugoszlávia iparában és az elég nagymértékű csökkenés ellenére viszonylag magas volt még 1965-ben is Lengyelországban (8,2%). Igen jelentős volt a bányászat súlyának csökkenése az NDK-ban, ahol az 1950. évi 6,7%-kal szemben 1965-ben 2,9% volt. Magyarország és Románia iparában az arány nagyjából hasonló mértékű csökkenést mutat, az elmúlt 15 év alatt 10—11%-ról kb. 7%-ra esett vissza. A Szovjetunióban a szénbányászat aránya 1950 és 1955 között kis mértékben még emelkedett, 1955-től 1965-ig elég jelentősen — 6,3%-ról 4,6%-ra — csökkent.

A *textilipar* aránya 1950-ben valamennyi országban 10% fölött volt, Jugoszláviában 1952-ben megközelítette az ipari termelés 20%-át. Ennek az ágazatnak a súlya kivé-

⁸ Az esetek többségében a termelési érték ágazati megoszlása alapján néhány esetben — pl. a Szovjetuniónál teljes egészében, Csehszlovákiában 1950 és 1955 között — a foglalkoztatottak megoszlása alapján. A két számítási módszer más-más szerkezeti arányokat mutat, mivel a termelékenység színvonala az egyes ágazatokban különböző, de a szerkezeti változások *tendenciája* a termelési érték, illetve a foglalkoztatottság alapján elég közel esik, mivel azt csak a termelékenység ágazatonkénti dinamikájának a különbözősége (és nem a színvonalkülönbség) befolyásolja. Ennek ellenére sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a vizsgálat nem azonos alapon történik.

tel nélkül minden országban csökkent (1965-ben már csak Jugoszláviában haladta meg a 10%-ot). Az országok többségében 1965-ben a textilipar az egész ipari termelés 7—8%-át, Csehszlovákiában mindössze 6%-át, Bulgáriában pedig az átlagosnál valamivel nagyobb hányadát, közel 9%-át képviselte. Bulgáriában és Lengyelországban a csökkenés csak 1955 után következett be. Jugoszláviában az 1950-es évek elején volt a legerőteljesebb csökkenés és 1960—1965 között a változás mértéke nem érte el az 1%-ot sem (0,6% volt). A Szovjetunió esetében csak a textiliparra, ruházati iparra, bőr-, szőrme- és cipőiparra együttesen állnak rendelkezésre adatok. Ezen a csoporton belül a textiliparnak van a legnagyobb, meghatározó szerepe. Ezeknek az ágazatoknak a súlya az 1950. évi 14%-ról 1960-ig 18%-ra emelkedett (a foglalkoztatott munkások száma alapján), 1960 és 1965 között kis mértékű csökkenés következett be, úgyhogy 1965-ben kb. 17%-ot ért el.

Az *élelmiszeriparnak* az ipar egészén belül játszott szerepe — nagyrészt a természeti feltételek, illetőleg a mezőgazdasági termelés különbözősége miatt — igen eltérő volt 1950-ben is és az azonos tendencia — a csökkenő arány — ellenére napjainkban is az. Az élelmiszeripar termelésének a növekedése valamennyi országban elmaradt az ipar mögött, súlya tehát mindenütt csökkent. Ennek mértéke nem volt egyforma, általában azokban az országokban volt nagyobb, amelyekben előzőleg magasabb volt az élelmiszeripar aránya (Bulgária, Lengyelország, Románia). Ennek ellenére az országok közötti arányok — éppen az ágazat külső meghatározottsága miatt — alapvetően nem változtak meg, legfeljebb közelebb kerültek egymáshoz. (Pl. Lengyelország iparában az 1950-es évek elején az élelmiszeripar közel háromszor akkora súllyal szerepelt, mint Jugoszláviában, az 1960-as évek közepén már csak mintegy kétszer akkora súllyal stb.)

A *vaskohászat* (ércbányászattal együtt, az NDK-ban kohászat összesen, ércbányászat nélkül) szerepe és aránya az iparon belül 1950 és 1965 között általában csak kis mértékben változott. A változás a legtöbb országban enyhe csökkenést jelentett. Bulgáriában, ahol a szocialista iparosítás előtt gyakorlatilag nem volt vaskohászat (1950-ben az ipari össztermelés 0,1%-át tette ki), emelkedett az ágazat súlya, de 1965-ben sem érte el a termelési érték 2%-át. Teljesen egyértelműen és következetesen csak Lengyelországban csökkent a vaskohászat aránya. A többi országban voltak időszakok, amikor az átlagosnál gyorsabb volt a fejlődés. Magyarországon, az NDK-ban és Jugoszláviában mind 1955-ben, mind 1960-ban a vaskohászat aránya magasabb volt az ipari termelésen belül, mint 1950-ben. Ezekben az országokban 1960 és 1965 között következett be észrevehetően csökkenés. Romániában 1950. és 1955. között a vaskohászat aránya 5,4%-ról 4,2%-ra csökkent, 1955 és 1960 között viszont 6,3%-ra emelkedett, majd 1965-re az 1950. évi színvonalhoz közel eső 5,6%-ra csökkent. Csehszlovákiában 1955 és 1965 között gyakorlatilag nem változott az arány és valamennyi szocialista ország közül itt a legmagasabb — több mint 9%. (A foglalkoztatottság alapján számítva ugyancsak Csehszlovákiában a legmagasabb — 7,3% — a vaskohászat aránya.) A Szovjetunióban a vizsgált 15 év alatt az ipar egészének a fejlődése valamivel gyorsabb volt, mint a vaskohászaté, így ennek az ágazatnak a súlya kismértékben csökkent, s 1965-ben (a munkáslétszám alapján) nem egészen 5%-ot tett ki.

A *gépipar* jelentőségének növekedése a szocialista országok iparosodásának egyik

legjellegzetesebb mutatója. Napjainkban szinte valamennyi szocialista ország iparában a gépiparnak van a legnagyobb súlya. Különösen erőteljes változás következett be a korábban kevésbé iparosodott országokban, mint Bulgáriában, ahol 1950-ben 9%-ot, 1965-ben 22,5%-ot, Lengyelországban, ahol 1950-ben 8%-ot, 1965-ben majdnem 26%-ot képviselt ez az ágazat, vagy Romániában, ahol a gépipar aránya 13%-ról 28%-ra emelkedett. De jelentős mértékben nőtt a gépipar súlya azokban az országokban is, ahol korábban is nagy volt a szerepe: Csehszlovákiában 26%-ról 37%-ra, a Szovjetunióban 27%-ról több mint 34%-ra. Jugoszláviában és Magyarországon az 1950-es évek elején viszonylag magas (20% körüli) volt a gépipar aránya és az eltelt másfél évtizedben nem volt akkora különbség a gépipar és az egyéb ágazatok fejlődése között, mint a többi országban. Ennek ellenére mindkét országban nőtt a gépipari termelés súlya, és Jugoszláviában 1965-ben elérte az ipari termelés 26%-át, Magyarországon 28%-át. A gépipar elsődleges fejlesztésére irányuló politika jól látható abból is, hogy — öt éves időszakokat vizsgálva — minden ország esetében valamennyi periódusban az arány növekedése mutatható ki.

A *vegyipari* termelés növekedése — a gépiparhoz hasonlóan — szintén valamennyi országban meghaladta az ipari fejlődés átlagát. Ennek az ágazatnak az arányát és arányváltozásait egyrészt az jellemzi, hogy — az NDK kivételével — 1950-ben mindenütt meglehetősen alacsony volt a súlya, másrészt az iparosítás első időszakában, az 1950-es évek elején az ipar egészében játszott szerepe csak kismértékben változott. Az erőteljesebb változás az 1950-es évek második felében, illetve az 1960-as években ment végbe. A fejlődés ütemének meggyorsulása miatt több országban (Lengyelország, Magyarország, Románia) a vegyipari termelés ma már eléri az ipar egészének 9—10%-át (a 15 évvel korábbi arány 2—3-szorosát), ez azonban még mindig elmarad az egész tőkés világ, különösen pedig a fejlett tőkés országok arányától. Elég sok országban (Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Szovjetunió) a vegyipar aránya még a 9—10%-ot sem éri el.

A fontosabb ágazatok fejlődése

A szocialista országok egészében véve bőségesen rendelkeznek *energiahordozókkal*. Ebben legnagyobb szerepe annak van, hogy a Szovjetunió mind szénből, mind kőolajból és földgázból, mind pedig vízienergiából hatalmas tartalékkal rendelkezik. Ezen kívül Romániában a kőolaj- és földgáz-, Lengyelországban a kőszén-, Csehszlovákiában a kőszén- és barnaszén-, az NDK-ban a barnaszén-készlet, illetve termelés igen jelentős. Ugyanakkor néhány országban (Bulgária, Jugoszlávia, Magyarország) a meglevő energiaforrások nem képviselnek komoly alapot a népgazdaság, ezen belül az ipar, illetve feldolgozóipar fejlődéséhez (4. táblázat).

4. táblázat

Az egy főre jutó energiatermelés, 1965
(kg egyezményes fűtőanyag)

Bulgária	1340
Csehszlovákia	4250
Jugoszlávia	1210
Lengyelország	3380
Magyarország	1890
NDK	4750
Románia	2420
Szovjetunió	4340

Ezt a néhány, energiában szegény országot a többi szocialista ország a rendelkezésre álló forrásokból minden nehézség nélkül elláthatja, gyakorlatilag el is látja. Jelentkezik azonban néhány olyan probléma, ami a szocialista országok gazdasági elkülönüléséből, a nemzetközi munkamegosztás hagyományos felfogásából, illetve érvényesüléséből adódik.⁹

A kitermelő ágazatok általában nagyobb beruházásokat igényelnek és lassabban térülnek meg. Ha egy-egy gazdasági egység (ország) olyan arányban fejleszti pl. fűtőanyag-termelését, hogy biztosíthassa más egységek (országok) ellátását is, akkor ezzel saját gazdaságának fejlődését, arányainak alakulását — végső fokon az életszínvonal dinamikáját — hosszabb időre befolyásolja. A kitermelő ágazatok fejlesztése — mint láttuk — nem jelenti az ipari tevékenység „modernizálását”, hanem inkább konzerválását. Azokat a hátrányokat, amelyekkel a fűtőanyag-termelés fejlesztése jár, a *legmegfelelőbb* módon kell vagy legalábbis kellene kompenzálni, azaz cserébe a legkorszerűbb, legszükségesebb stb. terméket

⁹ A gazdasági elkülönülés tulajdonképpen a politikai-adminisztratív különállás következménye. Magától értetődik, hogy az állami határok megszűnése a problémák gyökeres megoldása lehetne, illetve lesz. Mivel azonban ennek a feltételei még nem jöttek létre és belátható időn belül nem is várható azok megérlelődése, az adott helyzetben csak a gazdasági együttműködés korszerűsítése lehet a megoldás. Ez — felfogásunk szerint — nemcsak a jelenlegi állapotnál jelent többet, hanem annál is, ami a tőkés gazdasági integrációkban érvényesül, legalábbis annyival, amennyivel a szocialista termelési viszonyok haladottabbak a tőkés viszonyoknál. Elméletileg a szocialista nemzetközi gazdasági együttműködés az országhatároknak a gazdasági életből való kiküszöbölését jelenti. Gyakorlati megvalósításának csupán az az előfeltétele, hogy kidolgozzák azt az elszámolási, lebonyolítási rendszert, amelynek alapján ez végre is hajtható. Bármennyire bonyolultnak tűnik is ez a feladat, csak az adminisztratív, a szubjektív, az elhatározható oldalt jelenti, lévén az elvi, az objektív, a meghatározó oldal adott.

kellene szállítani, ami a fejlődés jelenlegi stádiumában nem minden szocialista ország részéről biztosítható. Valamennyi szocialista ország megnyugtató energiaellátása tehát elvileg megoldható, gyakorlatilag feltételezi a nemzetközi munkamegosztás továbbfejlesztését.

A világ, elsősorban a fejlett tőkés országok energiagazdálkodásában — a korszerűség, a hatékonyság követelményeinek megfelelően — az utóbbi időben érvényesülő egyik tendencia az, hogy a szénhidrogének (földgáz, kőolaj) szerepe gyorsan nő, a hagyományos szilárd fűtőanyagok (szén, fa) jelentőségének egyidejű csökkenése mellett.

Ez a folyamat megfigyelhető a szocialista országok energiagazdálkodásában is, bár később kezdődött és lassúbb ütemben. Míg pl. a nyugat-európai tőkés országokban a széntermelés már hosszabb ideje csak mérsékelten emelkedik, illetve az utóbbi években egyértelműen csökken, addig a szocialista országokban az 1950-es években a *szénbányászat* elég jelentős mértékben emelkedett és észrevehető lassúbbodás csak az utóbbi években tapasztalható. 1950 és 1955 között a kőszéntermelés a KGST országokban kb. 40%-kal emelkedett, a Közös Piac országaiban mindössze 13%-kal, Angliában pedig csak 2%-kal (az Egyesült Államokban több mint 10%-os csökkenés következett be). 1955-től 1960-ig az említett tőkés országokban a kőszéntermelés csökkent, a KGST országokban viszont kb. 30%-kal emelkedett. Az 1960-as évek első felében ugyan észrevehetően lelassult a fejlődés, de öt év alatt még így is közel 15%-kal nőtt a széntermelés, míg az európai tőkés országokban egyértelműen tovább csökkent, az Egyesült Államokban elég jelentősen nőtt ugyan, de még mindig nem érte el az 1950. évi termelés színvonalát. (A szocialista országok 1966. évi termelése több mint kétszerese volt az 1950. évinek.)

A szocialista országok közül Lengyelországban és a Szovjetunióban a kitermelt szén túlnyomó része *kőszén*. Termelésük világviszonylatban is számottevő. Mellettük jelentős még Csehszlovákia kőszéntermelése (1966-ban 28 millió tonna), bár lényegesen elmarad a barnaszéntermelés mögött. A többi országban a kőszéntermelés 0,5—6 millió tonna, tehát elég alacsony színvonalon van. Mivel a termelés jelentős részben a geológiai adottságoktól (készletektől) függ, a szénbányászat fejlesztése a szocialista országok többségében a barnaszén- és lignittermelés növelését jelentette, azaz a fűtőanyag-termelés fejlesztésére fordított jelentős összegek sok esetben alacsony fűtőértékű tüzelőt eredményeztek. (Ennek a

tüzelőanyagfajtának a kitermelése egyébként eléggé a szocialista országok sajátossága, a világ többi részén elhanyagolható a szerepe: már 1950-ben az európai szocialista országok adták a világtermelés majdnem 70%-át, 1966-ban pedig, az átlagosnál gyorsabb fejlődés eredményeként, mintegy 75%-át.)

A *barnaszén- és lignittermelés* terén az NDK-nak van a legnagyobb szerepe mind szocialista, mind világviszonylatban. 1966-ban közel 250 millió tonnás termeléssel kiemelkedően az első helyen állt (a világtermelés 34%-át adta). A Szovjetunió 1966. évi termelése több mint 140 millió tonna, Csehszlovákiáé több mint 70 millió tonna volt. Bulgária, Magyarország, Lengyelország és Jugoszlávia termelése országonként 20—30 millió tonna között mozgott. 1965—1966-ban az előző évekhez viszonyítva a termelés bizonyos mértékű csökkenése következett be Magyarországon, az NDK-ban és a Szovjetunióban.

A *kőolaj- és földgáztermelés* mind a fejlett tőkés országokban, mind a szocialista országokban gyorsan emelkedik. A fejlett tőkés országok, elsősorban a nyugat-európai országok fűtőanyag-felhasználásában azonban — az alacsony geológiai készletek miatt — a *kőolajtermelés*nél sokkal jelentősebb a *kőolaj* és *kőolajtermékek* importja.

A Közös Piac országai pl. 1965-ben 15,5 millió tonna *kőolajat* termeltek, *kőolaj-behozataluk* ugyanakkor több mint 230 millió tonnát tett ki.

A jelenség egyben utal arra is, hogy mi az egyik oka a két országcsoport közötti fáziseltolódásnak. A fejlett tőkés országok — az USA és Kanada kivételével — túlnyomórészt az olcsó közel-keleti, illetve észak-afrikai *kőolajat* használják fel (amely egyrészt a kedvező geológiai feltételek, másrészt a rendkívül alacsony munkabérek miatt olcsó). Emellett tekintetbe kell venni a szocialista országok egész iparának tradicionálisan a szénbányászatra való orientálódását (a bányagépgyártástól a felszerelt tüzelőberendezésekig), valamint a gazdaságpolitika kisebb mérvű rugalmasságát (amelyet befolyásolnak a rendszerre jellemző szociális stb. megfontolások is).

A *kőolajtermelés* igen jelentős a Szovjetunióban (1966-ban 265 millió tonna, a világtermelés 16%-a) és Romániában (13 millió tonna). Jugoszláviában és Magyarországon az 1966. évi termelés 2 millió tonna körül volt, a többi szocialista országban nem érte el az 1 millió tonnát sem.

A jelentősebb kőolajtermelő országokban — Románia kivételével — a kőolajtermelés gyorsabban fejlődött, mint a széntermelés:

	1966. évi termelés 1950. év %-ában	
	szén	kőolaj
Jugoszlávia	229	2020
Magyarország	227	333
Szovjetunió	224	700
Románia	346	254

A földgáztermelés, amely a Szovjetunió és Románia mellett Lengyelországban is meghaladja az 1 milliárd m³-t (Magyarországon megközelítette e mennyiséget), az elmúlt másfél évtized alatt minden országban többszörösére emelkedett.

A földgáztermelés Romániában is gyorsabban fejlődött, mint a szénbányászat (és a kőolajbányászat), s a kitermelt mennyiség (19 milliárd m³) fűtőértéke meghaladja az ugyancsak jelentős volument képviselő kőolajét.

Az energiahordozókkal kevésbé ellátott szocialista országok fűtőanyag-szükségletük nagy részét a többi szocialista országból fedezik. 1965-ben Magyarország szén- és földgázimportja teljes egészében, kőolajimportjának 93%-a a szocialista országokból származott. Bulgária pedig szénbehozatalának 100%-át, kőolaj-behozatalának 98%-át a szocialista országokból fedezte.

Az ipar jelenlegi szerkezete mellett — amit a kitermelő ágazatok fejlettsége és a feldolgozóipar viszonylagos elmaradottsága jellemez — egyes szocialista országok a fejlett tőkés országoknak bányászati termékeket, köztük fűtőanyagokat szállítanak az ott vásárolt ipari késztermékek ellenében, ami gazdaságilag a szocialista országok számára előnytelen. Így pl. Lengyelország 1966-ban 8,4 millió tonna szenet exportált a tőkés országokba, összes szénkivitelének 38%-át. A Szovjetunió 1965. évi kőszénexportja 22,4 millió tonna, kőolajexportja 43,3 millió tonna volt, ebből a tőkés országokba irányult 6,8 millió tonna szén (az összes kivitel 30%-a) és 18,6 millió tonna kőolaj (43%). Csehszlovákia 1966. évi

szénkivitelének 15%-a és az NDK barnaszén-brikett kivitelének 60%-a irányult a tőkés országokba.¹⁰

A kitermelt, illetve rendelkezésre álló energiaforrások hasznosításának legkorszerűbb módja — nem számítva a vegyipari feldolgozást — a villamos energiává való átalakítás (vízienergia esetében szinte az egyetlen lehetséges mód). A szocialista országok az elmúlt másfél évtized alatt ebben a vonatkozásban jelentős előrehaladást értek el. Míg a fűtőanyag-termelés az ipari termelésnél lassúbb ütemben fejlődött, a *villamosenergia-termelés* fejlődése az esetek nagy részében meghaladta az ipari termelés növekedési ütemét (5. táblázat).

5. táblázat

*Az ipari termelés
és a villamosenergia-termelés növekedése
Az 1966. évi termelés 1950%-ában*

	Ipar összesen	Villamos energia
Albánia	940	1400
Bulgária	774	1475
Csehszlovákia	390	394
Jugoszlávia	451	713
Lengyelország	545	503
Magyarország	412	395
NDK	416	292
Románia	723	985
Szovjetunió	497	597

Lengyelországban és Magyarországon a villamosenergia-termelés valamivel kisebb mértékben növekedett, mint az ipari termelés egésze. Az NDK-ban az eltérés elég jelentős, de itt az egy főre jutó termelés már 1950-ben is a legmagasabb volt és a lassúbb fejlődés ellenére jelenleg is megelőzi nemcsak a szocialista országokat, hanem számos fejlett tőkés országot, köztük a Német Szövetségi Köztársaságot, Franciaországot, Olaszországot stb. is.

A villamosenergia-termelés a fejlett tőkés országokban is gyorsabban

¹⁰ Mivel a fejlődő országokban szintén a kitermelő ágazatok a fejlettebbek és mivel azok is elsősorban fűtőanyag-exportőrök, a szocialista országok tőkés országokba irányuló fűtőanyagkivitele gyakorlatilag a fejlett tőkés országokat jelenti.

növekszik, mint az ipar egésze, sőt a két mutató eltérése (a villamos energia javára) nagyobb, mint a szocialista országokban. Mindennek eredményeként a szocialista országok részesedése a világtermelésben nem emelkedett olyan mértékben, mint a világ ipari termelésében és nem is éri el azt a színvonalat. 1950-ben az európai szocialista országok adták a világ villamosenergia-termelésének 13,8 %-át, 1966-ban 20,3 %-át.

A Szovjetunió igen nagy *víziergia-tartalékokkal* rendelkezik, amelyeknek a hasznosítása állandóan napirenden van. A vízierőművekben előállított villamos energia 1965-ben meghaladta a 80 milliárd kWó-t (az 1948. évi összes termelés mennyiségét). A vízierőművekben termelt energia aránya 1950-ben az összes termelés 14 %-át, 1965-ben 16 %-át tette ki. A Szovjetunió mellett jelentős szerepe van még a vízierőművekben termelt villamos energiának Bulgáriában (az összes termelés kb. 20 %-a), Csehszlovákiában (13 %) és Romániában (6 %). A többi országban az összes villamosenergia-termelés 98—99 %-át hőerőművekben állítják elő.

A *vaskohászat fejlődése* az elmúlt 15 év alatt valamennyi országban jelentős volt. A növekedés üteme Bulgáriában volt a leggyorsabb, ahol az 1950-es évek elején gyakorlatilag nem volt vaskohászat (az acéltermelés 1950-ben mindössze 5100 tonna volt). Bár a termelés az azóta eltelt időben több mint százszorosára emelkedett, az egy főre jutó acéltermelés Bulgáriában még napjainkban is meglehetősen alacsony színvonalon áll mind világviszonylatban, mind a szocialista országok viszonylatában. A többi országban 15 év alatt a vaskohászat termelése (ércbányászattal együtt, az NDK-ban vas- és színesfémkohászat együtt, ércbányászat nélkül) 4—6-szorosára — Magyarországon 3,6-szeresére — emelkedett.

Ez a jelentős mértékű fejlődés annak ellenére következett be, hogy az európai szocialista országok közül csak néhány rendelkezik kielégítő mennyiségben és minőségben a vaskohászathoz szükséges nyersanyagokkal (vasérc, mangánérc, kokszolható szén). Ezt szemlélteti az egyes országok *vasérc-termelésének és vasérc-behozatalának* egybevetése is (6. táblázat).

A Szovjetunió vasérckészletei világviszonylatban is számottevőek. Az 1966. évben kitermelt több mint 160 millió tonna a világtermelés 28 %-át képviselte.

Különösen az 1950-es évek elején érvényesült szinte valamennyi országban a vaskohászat gyors ütemű fejlesztésének politikája. 1950 és

Vasérc-termelés és behozatal, 1966
(1000 tonna)

6. táblázat

	Termelés	Behozatal
Csehszlovákia	986	2237
Lengyelország	1766	3053
Magyarország	528	747
NDK	1692	1721
Románia	1686	2681

1955 között Bulgáriában 10-szeresére, az NDK-ban 2,5-szeresére, Jugoszláviában 2,3-szeresére, Magyarországon és Csehszlovákiában 2-szeresére, Lengyelországban több mint 80%-kal, a Szovjetunióban 76%-kal nőtt a termelés. Romániában ebben az időben aránylag mérsékelt — 53%-os — volt a növekedés. A későbbi években észrevehetően lassúbbodott a növekedés üteme — Románia kivételével — valamennyi országban és az 1960-as évek elején az évi átlagos növekedés sok országban csak felét vagy egyharmadát tette ki az 1950-es évek elején elért ütemnek. Bulgáriában 1955 után szintén bekövetkezett bizonyos ütemcsökkenés, de a fejlődés ennek ellenére rendkívül gyors volt. A Szovjetunióban a fejlődés csak kis mértékben lassúbbodott, Romániában 1956—1960 között nagyon meggyorsult a fejlődés és az 1960-as évek elején is magasabb volt, mint az 1950—1955 közötti időszakban, és mint a többi szocialista országban (Bulgária kivételével). (7. táblázat).

7. táblázat

A vaskohászat fejlődése 1950—1966. években

	Százalékos növekedés			
	1950—1955	1955—1960	1960—1965	1966
	években			
Bulgária	933	207	235	17
Csehszlovákia	95	63	30	8
Jugoszlávia	129	97	31	5
Lengyelország	81	52	43	6
Magyarország	100	40	28	7
NDK	145	55	24	6
Románia	53	146	71	9
Szovjetunió	76	53	47	7

A vaskohászat terén végbement fejlődés eredményeként megnőtt az európai szocialista országok szerepe a világ kohászati termelésében. Míg 1950-ben a világ *acéltermelésének* 19%-át adták ezek az országok, addig 1966-ban arányuk 27,4 %-ra emelkedett.

Jelenleg a szocialista országok közül csak Bulgária és Jugoszlávia *egy főre jutó acéltermelése* marad el a világtól. Csehszlovákia viszont, ahol a szocialista országok közül a legmagasabb az egy lakosra jutó acéltermelés, számos fejlett tőkés országot (közülük Angliát, Japánt, Franciaországot, Olaszországot stb.) megelőz e mutató tekintetében és erősen megközelíti az Amerikai Egyesült Államok és a Német Szövetségi Köztársaság színvonalát (8. táblázat).

8. táblázat

Az egy főre jutó acéltermelés alakulása
(kg)

	1950	1966	1966. év 1950 %-ában
Világtól	75	141	188
Bulgária	0,7	85	120-szoros
Csehszlovákia	252	641	254
Jugoszlávia	26	96	369
Lengyelország	101	311	308
Magyarország	112	260	232
NDK	69	266	386
Románia	34	192	565
Szovjetunió	152	416	274

A *gépgyártás és fémfeldolgozás* valamennyi szocialista országban a leggyorsabban fejlődő ágazatok közé tartozik, fejlődési üteme meghaladja az ipar egészének a fejlődését, következésképp aránya az ipar termelésén belül gyorsan emelkedik (9. táblázat).

A fejlett tőkés országokban 1958—1966. években az 1%-os ipari termelésnövekedésre jutó gépipari termelésnövekedés 1,21% volt, tehát kisebb, mint a szocialista országokban. (A vezető tőkés országok közül az Amerikai Egyesült Államokban ez az arányszám 1,3% volt.)

A gépiparban a nemzetközi munkamegosztásnak igen nagy lehetőségei vannak. A szocialista országok el is érték bizonyos, nem lebecsülendő

*Az ipari termelés
és a gépipar fejlődésének egybevetése*

	1966. év 1950 %-ában		1 %-os ipari növekedésre jutó gépipari termelés növekedés
	ipar	gépipar	
Bulgária	774	2304	1,58
Csehszlovákia	390	692	1,44
Jugoszlávia	451	613	1,21
Lengyelország	545	1580	1,63
Magyarország	412	589	1,26
NDK	416	601	1,27
Románia	723	1500	1,37
Szovjetunió	497	856	1,36

eredményeket, elsősorban a golyóscsapágy-gyártás, a technológiai berendezések, a szerszámgépek, a közlekedési eszközök gyártása, a műszeripar stb. területén, amire egyértelműen utalnak a külkereskedelmi forgalom adatai. Ezek szerint mind a kivitelben, mind a behozatalban egyre nagyobb szerepet játszanak a gépek és gépi berendezések, ezen belül az egymás közti forgalom a legjelentősebb. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy egyes gépfajtákból a szükségletek jelentős részét a fejlett tőkés országokból kell fedezni. Az előállított gépek műszaki színvonala az esetek egy részében nem kielégítő, ezért azok elhelyezése a fejlett tőkés országok piacán csak korlátozott mértékben lehetséges. (Többek között ezért kénytelenek a szocialista országok — a fejlődő országokhoz hasonlóan — fűtőanyagokkal és egyéb nyersanyagokkal fizetni a tőkés világpiacra vásárolt gépekért.) A legújabb műszaki követelményektől való elmaradás egyébként egyre nagyobb akadálya az egymás közti cserének is. A gépipar vonatkozásában az összehangoltság hiányosságaira utal a fejlesztésben tapasztalható párhuzamosság.

A gépipari termelés túlságosan széles körű ahhoz, hogy valamennyi részterületét áttekintsük, meg kell elégednünk néhány — legfontosabbnak vélt — ágazat fejlődésének a vizsgálatával.

A különböző iparágak számára szükséges *technológiai berendezések* gyártása a Szovjetunióban fejlődött a leggyorsabban és ért el legmagasabb színvonalat. Vonatkozik ez elsősorban az erőműberendezések, bányá-

szati és kohászati berendezések, cementipari berendezések stb. termelésére. Csehszlovákiában a hengerdei, vegyipari, kötszövőipari, valamint a bőr- és cipőipari berendezések gyártása, az NDK-ban a hengerdei, vegyipari, cementipari és az élelmiszeripari berendezéseké képvisel jelentős volument. Lengyelországban a vegyipari, textilipari és élelmiszeripari berendezések gyártása fejlődött igen gyors ütemben.

A *szerszámgépgyártás* területén a fémforgácsoló gépek termelése valamennyi országban növekedett. Különösen gyors volt a fejlődés Bulgáriában és Lengyelországban, ahol 1950 és 1965 között 8—9-szeresére emelkedett a termelés, a Szovjetunióban, ahol 2,6-szeresére, valamint Romániában, ahol 3,5-szeresére nőtt a fémforgácsológépek gyártása.

1965-ben a lakosság számához viszonyítva a legtöbb fémforgácsoló gépet az NDK-ban állították elő (10 000 lakosra számítva 39 db-ot), majd Csehszlovákia (17 db) és Magyarország (13 db) következett. Bulgáriában, Lengyelországban és a Szovjetunióban 8—10 db, Romániában pedig 4 db volt a megfelelő arányszám.

A kovács- és présgépek termelése a legtöbb országban jóval lassabban fejlődött, mint a fémforgácsoló gépeké és mennyiségileg is kevesebb annál. Pl. 1965. évi adatok szerint a Szovjetunióban 186 000 fémforgácsoló gépet és 34 000 kovács- és présgépet, Lengyelországban 31 000 fémforgácsoló és 3400 kovács- és présgépet stb. gyártottak. Ez annál is inkább figyelemreméltó, mivel a közgazdasági irodalom mind gyakrabban veti fel a szocialista országok gépiparának hiányosságaként, hogy ezekben az országokban túlsúlyban van a forgácsolás (pl. a Szovjetunió gépipara évente 4,5 millió tonna fémet veszít forgács formájában), alacsony a precíziós öntés és a kovácsolás-préselés aránya. (Az Egyesült Államokban a fém-megmunkáló berendezés 22,5%-a, a Szovjetunióban 17%-a kovács- és présgép.)

A *közlekedési eszközök* gyártása általában jelentősen emelkedett és összetétele is elég sokat változott. Az ágazat termelésének és egyben a vasúti közlekedésnek a korszerűsítésére utal a vasúti *vonóerő*-(mozdony) termelés alakulása. Míg 1950-ben a gőzmozdonyok gyártása dominált s a villamos és Diesel-mozdonyok termelése a Szovjetunió kivételével jelentéktelen volt, addig 1966-ra a gőzmozdonyok termelése gyakorlatilag megszűnt és majdnem minden országban (Bulgária és Jugoszlávia kivételével) termeltek villamos vagy Diesel-mozdonyt, rendszerint mind a

kettőt. Annak ellenére tehát, hogy új termék előállításáról van szó, a termelés nem, illetve nagyon kis mértékben koncentrált, így az egyes országokban évente gyártott mennyiség meglehetősen kevés (Magyarország 1966-ban 34 db, Lengyelország 80 db villamos mozdonyt termelt, Romániában 1960-ban kezdődött a 2100 lóerős Diesel-elektromos mozdonyok gyártása és 1966-ra 125 db-ot állítottak elő).

A nemzetközi együttműködésben megnyilvánuló bizonytalanság tükröződik a (főútvonalis) *vasúti személykocsik* gyártásának alakulásában: Bulgáriában a háború előtt és 1950-ben még nem gyártottak vasúti személykocsit, a termelés 1955-ben kezdődött és az 1960-as években évi 30—50 db között ingadozott. Romániában 1955-re elérte a 100 db-ot, 1962—1963-ra megszűnt, de aztán újrakezdődött a termelés és 1965—1966-ban ismét elérte az évi 100—110 db-ot. Csehszlovákiában 1950-től 1955-ig jelentősen csökkent (kb. egynegyedére) a termelés, 1960-ban viszont már meghaladta az 1950. évi színvonalat, 1963—1964-ben teljesen megszűnt, majd 1965-ben újrakezdődött a termelés (102 db-bal). A Szovjetunióban és Magyarországon aránylag egyenletes volt a termelés fejlődése, míg Lengyelországban és az NDK-ban a jelentős fejlődés és a nagyobb volumen mellett szintén elég nagy ingadozás volt tapasztalható.

Minden szocialista országban gyártanak *vasúti teherkocsikat*. 1950 és 1966 között Magyarországon, az NDK-ban és a Szovjetunióban csökkent a termelés, az összes többi országban emelkedett. Bulgáriában 1966-ban 1930 db volt, ami több mint háromszorosa Magyarország 1966. évi termelésének.

A *tehergépkocsi-gyártás* 1950-ben csak a Szovjetunióban, Csehszlovákiában és Magyarországon volt számottevő. Az elmúlt 16 év alatt Bulgária kivételével valamennyi szocialista ország fejlesztette termelését és 1966-ban együttesen 495 000 db-ot állítottak elő. A KGST országok közötti munkamegosztás értelmében a különböző országok első sorban meghatározott hordképességű tehergépkocsikat gyártanak.

Míg a tehergépkocsi termelés a szocialista országokban együttesen 16 év alatt 62%-kal nőtt, *személygépkocsi* termelésük ugyanezen idő alatt több mint ötszörösére emelkedett. Ennek ellenére még 1966-ban is több teherautót állítottak elő, mint személygépkocsit. (A fejlett tőkés országokban ugyanebben az évben a gyártott személygépkocsik száma mintegy

négyszerese volt a tehergépkocsikénak.) Különösen gyors volt a fejlődés az NDK-ban, ahol az 1950. évi 7000 db-ról 1966-ban 107 000 db-ra nőtt a gyártott személygépkocsik száma. A Szovjetunióban és Csehszlovákiában 1950 és 1966 között majdnem négyszeresére emelkedett a számuk, Lengyelországban és Jugoszláviában pedig az 1950-es években kezdődött e termék előállítása és 1966-ig 29 000, ill. 38 000 db-ot ért el.

A személygépkocsit gyártó országok 1966. évi termelése a következőképpen oszlott meg (10. táblázat).

10. táblázat

Személygépkocsi termelés 1966-ban

	1000 db	Százalék
Szocialista országok összesen	497	100,0
Ebből:		
Csehszlovákia	93	18,7
Jugoszlávia	38	7,6
Lengyelország	29	5,8
NDK	107	21,5
Szovjetunió	230	46,4

Az 1960-as évek második felében a személygépkocsit előállító országok — elsősorban a Szovjetunió és Lengyelország — a termelés jelentős bővítését, Bulgária és Románia pedig a gyártás megkezdését és jelentős felfuttatását tervezik. Bár pillanatnyilag a szocialista országok termelése nem tudja biztosítani a jelentkező kereslet kielégítését, kérdéses, hogy a fejlesztési tervek mennyiben támaszkodnak a piac reális igényeire és mennyiben a látszólagos igényekre. Megállapítható az is továbbá, hogy az elhatározott fejlesztési politika nagy mértékű decentralizálást eredményez e termék vonatkozásában is, holott a fejlett tőkés országokban ez a termelési ág a legkoncentráltabbak közé tartozik.¹¹

A traktorok és mezőgazdasági gépek termelésében több országban elég egyenetlen fejlődés tapasztalható. A traktorgyártás Magyarországon az 1950-es évek elején termelt 4000—4500 db-ról 3300 db-ra csökkent. Ugyan-

¹¹ 1965-ben a tőkés világ személygépkocsi termelésének 90%-át öt ország (Egyesült Államok, Nyugat-Németország, Anglia, Franciaország, Olaszország) adta.

akkor Bulgária 1961-ben kezdte meg a traktorgyártást, 1965-ben elérte a 2800 db-ot, az 1966. évi termelés pedig 2100 db volt. Igen gyors volt a fejlődés Romániában, ahol az 1950. évi 3500-ról 1962-ig 21 500 db-ra emelkedett a traktorok száma. 1963-ban kezdték meg az új típusú 65 LE-s univerzális traktor termelését, ami a darabszám csökkenésével járt együtt (az 1963. évi termelés 13 000 db volt), de a termelt mennyiség azóta ismét emelkedik. Lengyelországban 1950 és 1966 között több mint hatszorosára, a Szovjetunióban és Csehszlovákiában kb. háromszorosára emelkedett a termelt traktorok száma.

A *gabonakombájnok* gyártása Bulgáriában és Csehszlovákiában csak néhány évig tartott, Magyarországon 1961-ben megközelítette a 3000 db-ot, de 1963 után abbamaradt. Csökkent a termelés (1961 óta) az NDK-ban és Romániában is. Jelentős mértékű volt a gabonakombajn-termelés fejlődése Lengyelországban és a Szovjetunióban. Az egyéb betakarítógépek közül a kukoricakombajn termelése csak Magyarországon és a Szovjetunióban volt jelentős, de az utóbbi években mindkét országban nagyon visszaesett. Románia 1964-ben kezdte, 1965-ben 3000 db-ot, 1966-ban 580 db-ot állított elő. A répakombajn termelése néhány év után mind Csehszlovákiában, mind az NDK-ban megszűnt, a Szovjetunióban és Lengyelországban viszont emelkedik (Lengyelországban 1962. óta).

A *gépipari fogyasztási cikkek* termelésének fejlesztése a szocialista országokban az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején került előtérbe. Az utóbbi években rendkívül nagy fejlődés tapasztalható, amit jól érzékeltet pl. az, hogy míg 1960-ban a szocialista országok együttesen 2,7 millió televíziós készüléket gyártottak, 1966-ban termelésük meghaladta a 6,1 millió db-ot. A háztartási hűtőgépek termelése 1960-ban nem egészen 900 000 db volt, 1966-ban pedig mintegy 3 és fél millió db.

Egyes közszükségleti cikkek termelésében a korábbi tendenciákkal ellentétben kialakult bizonyos munkamegosztás a szocialista országok között. Míg 1960—1961-ben valamennyi országban gyártottak fényképezőgépet, az utóbbi években Bulgáriában, Magyarországon és Romániában megszűnt, Csehszlovákiában és Lengyelországban pedig valamelyest csökkent a termelés és az 1966-ban előállított 2,1 millió fényképezőgépből 1,4 milliót a Szovjetunió, több mint fél milliót az NDK ipara állított elő. A karórák termelésének túlnyomó részét ugyancsak a Szovjetunió (16

millió db) és az NDK (2,4 millió db) adja, ezenkívül Csehszlovákiában és Lengyelországban van nem túl nagy volumenű termelés.

A háztartási mosógépek termelése különösen nagy mértékben fejlődött 1955 és 1960 között: Lengyelországban ebben az időszakban majdnem 20-szorosára, a Szovjetunióban és Magyarországon több mint 10-szeresére, az NDK-ban 7-szeresére emelkedett. Bulgáriában és Romániában ezekben az években kezdődött meg a gyártás és 1960-ra megközelítette a 40 000 db-ot. 1960 és 1966 között Lengyelország és Csehszlovákia kivételével minden országban további gyors fejlődés ment végbe.

A háztartási hűtőszekrények termelésének fejlődését és színvonalát a következő adatok mutatják (11. táblázat).

11. táblázat

Háztartási hűtőszekrény termelés

	1966. évi termelés		10 000 lakosra jutó termelés 1966-ban, db
	1000 db	1960 %-ában	
Bulgária	47	1472	57
Csehszlovákia	279	211	196
Jugoszlávia	207	575	105
Lengyelország	334	887	106
Magyarország	114	1288	111
NDK	360	259	211
Románia	140	1329	73
Szovjetunió	2205	417	95

Rádiót és televíziós készüléket — a hűtőgépekhez és számos egyéb közszükségleti cikkhez hasonlóan — valamennyi szocialista országban gyártanak. A rádiókészülékek gyártása 1950 és 1960 között — Csehszlovákia kivételével — mindenütt igen gyorsan emelkedett, majd az 1960-as évek elején a fejlődés — nyilvánvalóan a televízió megjelenésével összefüggésben — a legtöbb országban lassult vagy csökkent. Bulgáriában az 1965-ben gyártott 130 000 db közel 75 000-rel kevesebb volt, mint az 1963. évi termelés s az 1966. évi 54 ezres emelkedéssel sem érték el az 1963. évi színvonalat. Az NDK 1966. évi termelése majdnem 180 000-rel maradt el az 1962. évitől, Csehszlovákiáé és Lengyelországé mintegy 30 000 db-bal

stb. Egyértelmű növekedés csak a Szovjetunióban, Jugoszláviában és Romániában volt.

1950-ben a szocialista országok közül csak a Szovjetunió gyártott televíziós készüléket, a többi ország az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején kezdte el a cikk termelését és az eltelt aránylag rövid idő alatt jelentős fejlődést ért el. A Szovjetunióban az 1950. évi 12 000 db-bal szemben 1966-ban 4,4 millió db-ot állítottak elő. A Szovjetunió után a legnagyobb mennyiséget 1966-ban az NDK (562 000 db) és Lengyelország (412 000 db) termelte. Sorrendben utánuk Magyarország következett 298 000 db-bal, az 1960. évi termelésnek több mint kétszeresével.

A vegyészet iparosítása tulajdonképpen korunk vívmánya, és nemcsak az ipar, hanem általában a termelő ágazatok, mindenekelőtt a mezőgazdaság kemizálásához vezet. A folyamat még tart, a vegyi termékek mind szélesebb körű alkalmazást nyernek a fogyasztók mindennapi szükségleteinek a kielégítésében is. A vegyipar a termelőtevékenység új, igen gyorsan fejlődő ágazata az egész világon. Egyes számítások szerint a világ vegyipari termelése 1938 és 1965 között kb. hétszeresére emelkedett, más adatokból az derül ki, hogy az utóbbi 10 év alatt (1955—1965) a növekedés közel 2,5-szeres volt.

Miután az ipar egyik legprogresszívebb ágazatáról van szó, könnyen érthető, hogy a vegyipar az iparilag fejlett országokban indult virágzásnak. A tőkés országokban hosszú ideje a vegyipar a leggyorsabban fejlődő ágazat: 1955 és 1965 között ezekben az országokban az ipari termelés egésze évi átlagban 5,2%-kal, a vegyipari 8,4%-kal nőtt.

A szocialista országokban hosszú időn keresztül a gépipar, valamint az építőanyagipar fejlődése volt a legnagyobb és a vegyipar csak az utóbbi években kezdi megelőzni az összes többi ágazatot. Míg a tőkés országokban a vegyipar évi átlagos növekedési üteme 60%-kal magasabb volt, mint az ipar egészéé, addig a szocialista országokban ez az arány nem érte el a 40%-ot sem. Mindennek eredményeként a szocialista országok részesedése a világ vegyipari termelésében alacsonyabb (kb. 20—22%), mint a világ ipari össztermelésében.

A vegyipari termelés vonatkozásában az egyes szocialista országok között is igen nagy különbségek vannak. Az NDK vegyipara nemcsak szocialista, hanem világviszonylatban is magas színvonalon áll. Egyes számítások szerint a vegyi termékek termelésének volumenét tekintve a

hetedik helyet foglalja el a világon, az egy lakosra jutó termelésben viszont közvetlenül az Amerikai Egyesült Államok után, a második helyen áll. A szocialista országok jelenlegi viszonylag nagy elmaradása kétség-telenül összefügg azzal, hogy az 1950-es évekig többségük nem tartozott az iparilag fejlett országok közé, s iparfejlesztésük első szakaszát nem kezdhették a vegyipar mindenáron való fejlesztésével. A rendelkezésre álló anyagi-pénzügyi, tudományos és termelési-technológiai eszközök sem tették lehetővé más ágazatok jelentős fejlesztése mellett a vegyipar-nak az átlagosnál sokkal gyorsabb növelését. Ezzel együtt azonban az is megállapítható, hogy a vegyipar fejlődésében nincs akkora különbség a szocialista országok javára, mint az egész ipar fejlődésében, így a tőkés országok színvonalához való közeledés lassúbb, s mivel a tőkés orszá-gokban a vegyipar változatlanul a legerőteljesebben fejlődő ágazat, a színvonalkülönbség radikális csökkentéséhez az eddiginél is gyorsabb ütemű fejlődés szükséges.

Az ágazat modernizálódása a nyersanyagbázis megváltozását is magá-val hozta: a vegyi ásványok és a szén után napjainkban mind nagyobb szerepet játszik a kőolaj és a földgáz. Jelenleg a fejlett tőkés országok vegyiparában a kőolaj és a gáz az összes felhasznált nyersanyag 55—60%-át teszi ki. Ez az arány a szocialista országokban még csak 30—35% körül van. A szocialista országok a *szervetlen* vegyészetet fejlesztették elsősorban és csak az 1960-as években kezdték nagyobb mértékben fejleszteni a kő-olajbázisú szerves vegyipart. Ennek ellenére a „hagyományos” vegyipari termékek termelésében is csak kismértékben csökkent a fejlett tőkés or-szágokkal szemben fennálló különbség: az egy főre jutó kénsavtermelés 1950-ben a KGST országokban a Közös Piac átlagának 34%-át, 1966-ban 59%-át érte el, s 1966-ban az Amerikai Egyesült Államok egy főre jutó termelésének mindössze 33%-át tette ki. Ennél jóval nagyobb a különb-ség a szerves vegyipari termékek vonatkozásában: pl. a szocialista orszá-gok egy főre jutó műanyagtermelése 1966-ban a Közös Piac hasonló mutatójának 19%-a, az Egyesült Államokénak 16%-a volt.

A szocialista országok 1966-ban együttesen 2,5 millió tonna maró-nátront, az 1950. évi termelés 4,2-szeresét, 5,1 millió tonna kalcinált szó-dát, az 1950. évi termelés 4,6-szorosát, 14,4 millió tonna kénsavat, az 1950. évi termelés 4,5-szeresét, 13,7 millió tonna műtrágyát (hatóanyag-tartalomban) az 1950. évi termelés mintegy 4,5-szeresét termelték.

A kénsvatermelés fejlődése különösen gyors volt Bulgáriában, Jugoszláviában és Romániában. Az átlagosnál gyorsabban fejlődött a termelés Magyarországon is, de az egy főre jutó termelés területén 1966-ban Bulgária már megelőzött bennünket. Az egy főre jutó termelés egyébként Csehszlovákiában a legmagasabb, mintegy 2,5-szerese az átlagtól legjobban elmaradó Jugoszláviáénak (12. táblázat).

12. táblázat

Az egy lakosra jutó kénsvatermelés 1966-ban

	Egy lakosra jutó termelés, 1966	
	kg	Magyarország %-ában
Bulgária	42,7	108
Csehszlovákia	69,0	174
Jugoszlávia	27,4	69
Lengyelország	35,9	91
Magyarország	39,6	100
NDK	57,0	144
Románia	32,4	82
Szovjetunió	40,2	102

A műtrágyatermelés viszonylag gyors fejlődésének eredményeként az európai szocialista országok részesedése a világtermelésben meghaladja a vegyipar egészének az arányát, 1966-ban elérte a 28,5%-ot. Ennek a viszonylag magas arányszámnak egyik tényezője a Szovjetunió és az NDK kálisó kitermelésének, illetve káliműtrágya-termelésének nagy volumene. Ez a két ország együttesen a világ káliműtrágya-termelésének 34%-át adja. A nitrogén- és foszforműtrágya-termelésben a szocialista országok aránya kisebb: az 1966. évi világtermelésnek kb. 26%-a.

A szocialista országok többségében — Csehszlovákia és az NDK kivételével — az egységnyi mezőgazdasági területre jutó műtrágyafelhasználás sokkal alacsonyabb, mint a fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokban. A termelés jelenlegi színvonala mellett ezt a szerény műtrágyafelhasználást is a legtöbb ország csak jelentős import segítségével tudja biztosítani. 1966-ban Magyarországon (átszámítás nélkül) 1,5 millió tonnás termelés mellett 665 000 tonnát importált, Bulgária 1965-ben 1,2 millió tonnát termelt és 527 000 tonnát importált, Lengyelország

1966. évi importja (kb. 3 millió tonna) 60 000 tonnával, Csehszlovákiáé (hatóanyag-tartalomra átszámítva) 200 000 tonnával haladta meg a hazai termelés volumenét.

A kőolajalapú *szerves* vegyészet fejlesztéséhez, mint a kőolajtermelés adataiból látható, a szocialista országok elegendő mennyiségű nyersanyaggal rendelkeznek. A „Barátság” kőolajvezeték megépítése és üzembe helyezése lehetővé teszi a kőolajjal nem rendelkező, vagy csak kevés kőolajat termelő országok vegyiparának nyersanyag-ellátását is. A műanyagok termelése 1960-hoz képest Bulgáriában 5,4-szeresére, Magyarországon 3,3-szeresére, az NDK-ban, Lengyelországban és Csehszlovákiában 2,2—2,3-szeresére emelkedett. Hasonló mértékű volt a fejlődés a kőolajtermelő országokban is: a Szovjetunióban 3-szorosára, Romániában 7,6-szeresére, Jugoszláviában közel 7-szeresére nőtt öt év alatt a műanyagok termelése. Termelésük azonban a lakosság számához viszonyítva összességében is, országonként is jelentősen elmarad a fejlett tőkés országok színvonalától. Jól érzékelteti ezt pl. az, hogy az NDK-ban az egy főre jutó termelés mintegy háromszorosa a szocialista országok átlagának, de — ez a szocialista viszonylatban legmagasabb arányszám — nem éri el a Közös Piac országai átlagának 60%-át sem.

Hasonló a helyzet a *vegyi szálak*, különösen pedig a szintetikus szálak termelése és felhasználása területén. 1966-ban a szocialista országok a világ szintetikus fonal termelésének nem egészen 7%-át állították elő.

A vegyipari termelésen belül néhány országban meglehetősen nagy a *gyógyszeripar* aránya. Vonatkozik ez elsősorban Magyarországra, ahol ez a nem túlságosan nagy nyersanyag- és energiaigényes ágazat 1960 és 1966 között a vegyipar 113%-os növekedése mellett 243%-kal növelte termelését és 1966-ban az összes vegyipari termelés 17,7%-át adta. Ugyancsak jelentős a gyógyszeripar termelése Lengyelországban: 1966-ban a vegyipari termelésnek több mint 12%-át képviselte.

A szocialista iparosítással összefüggő beruházási tevékenység, valamint a lakosság életkörülményeinek javításával kapcsolatos lakásépítkezés egyaránt fokozta az *építőanyagok* iránti keresletet. Az elmúlt másfél évtizedben az építőanyagipar a leggyorsabban fejlődő ágazatok közé tartozott.

A gyárak és egyéb nagy volumenű objektumok építésének magas aránya az építkezéseken belül, valamint az építőipari munkák modernizá-

lása, mindenekelőtt gépesítése, az építőanyagipari termelés szerkezetének átalakítását eredményezte. Jelentős mértékű ugyan az ún. hagyományos építőanyagok (tégla, cserép stb.) termelésének a növekedése is, de ennél jóval gyorsabb ütemben nőtt az előregyártott elemek (beton- és vasbetonszerkezetek, panelek stb.) termelése. Például a Szovjetunióban a téglatermelés 1955 és 1955 között 77%-kal emelkedett, az előregyártott beton- és vasbeton-elemek és -szerkezetek termelése viszont 1958 és 1965 között több mint 220%-kal. 1960 és 1966 között Romániában a téglatermelés 67%-kal, az előregyártott betonszerkezetek termelése közel 400%-kal emelkedett. Magyarországon ugyanebben az időszakban a téglagyártás 8%-kal, a födémelemgyártás 64%-kal, a nagyméretű födémelemek termelése 200%-kal nőtt.

Az egész építőanyagipar fejlődését jól reprezentálja a cementtermelés alakulása, mivel a cementnek megvan a jelentősége a hagyományos építőanyagok termelése, illetve felhasználása esetén is, de növekszik a szerepe az előregyártott elemek térhódításával. A szocialista országok 1966-ban több mint 117 millió tonna cementet termeltek, az 1950. évi mennyiség hatszorosát, az 1966. évi világtermelés 26%-át. E termék termelésében a Szovjetunió nemcsak volumenben, de 1966-ban már egy lakosra számítva is meghaladta az Egyesült Államokat, sőt a KGST országok átlaga is magasabb volt, mint az Egyesült Államoké. (A cement azon kevés cikk közé tartozik, amelyeknek a termelése a Közös Piac országaiban — összesen és egy főre számítva is — magasabb, mint az Egyesült Államokban. A Közös Piac országainak egy főre jutó termelése 1966-ban 495 kg volt, 157 kg-mal több, mint a KGST országokban és 163 kg-mal több, mint az Amerikai Egyesült Államokban).

A szocialista országok közül az *egy főre jutó cementtermelés* 1966-ban Csehszlovákiában volt a legmagasabb, Albániában és Jugoszláviában a legalacsonyabb. Magyarország csak az utóbbi két országot előzte meg (13. táblázat).

A *könnyűipari ágazatok* fejlődése a vizsgált időszakban általában jelentősen elmaradt az ipar egészének vagy a kiemelkedő ütemben fejlődő nehézipari ágazatoknak a fejlődésétől. Ennek objektív és szubjektív okai egyaránt kimutathatók.

A könnyűipar, mint gazdasági kategória, nem teljesen egyértelmű és nem minden országban takar azonos fogalmat. Az alábbiakban — az

	Egy főre jutó termelés, 1966		
	kg	1950 %-ában	Magyarország %-ában
Albánia (1965)	75	577	..
Bulgária	345	416	135
Csehszlovákia	430	267	168
Jugoszlávia	164	228	64
Lengyelország	317	314	124
Magyarország	256	301	100
NDK	378	491	148
Románia	307	487	120
Szovjetunió	343	602	134

egyes országokban elfogadott besorolástól függetlenül — a következő ágazatokkal foglalkozunk: fafeldolgozás, cellulóz- és papíripar, textilipar, konfekcióipar, bőr-, szőrme- és cipőipar.

A fa- és papíripar hagyományos alapanyagával a szocialista országok bőségesen rendelkeznek: 1965. évi adatok szerint a világ összes fakitermelése valamivel több, mint 2 milliárd m³-t tett ki. Ebből a mennyiségből az európai szocialista országok 465 millió m³-t termeltek, azaz a világtermelés 23%-át. A szocialista országok termelésének túlnyomó részét — több mint 80%-át — a Szovjetunió adta:

14. táblázat

1965. évi fakitermelés
(millió m³)

Bulgária	5,6
Csehszlovákia	12,9
Jugoszlávia	18,5
Lengyelország	17,2
Magyarország	4,5
NDK	6,2
Románia	22,0
Szovjetunió	378,1

(A Közös Piachoz tartozó országok 1965. évi fakitermelése együttesen mintegy 90 millió m³ volt, a szocialista országok termelésének nem

egészen ötödrésze, kb. annyi, mint a Szovjetunión kívüli szocialista országokban kitermelt mennyiség.)

A fűrészáru-termelés 1950. és 1966. között a főbb termelők közül csak a Szovjetunióban emelkedett jelentősebb mértékben: 49,5 millió m³-ról 107 millióra. Románia és Lengyelország termelése ez idő alatt mintegy másfélszeresére, Bulgáriáé nem egészen kétszeresére nőtt. Az átlagosnál gyorsabb volt a növekedés Albániában és Magyarországon, de ezeknek az országoknak a termelése az emelkedés ellenére sem számottevő. Pl. Magyarország 1966-ban kétszerannyi fűrészárut importált, mint amennyit termelt. A többi országban — Csehszlovákia, Jugoszlávia, NDK — az 1966 évi termelés kevesebb volt az 1950. évinél.

A bútorgyártás a legtöbb országban az 1960-as években fejlődött számottevően. 1960-tól 1966-ig Romániában majdnem háromszorosára, Lengyelországban és Magyarországon kb. kétszeresére, a Szovjetunióban 64%-kal nőtt ennek az ágazatnak a termelése. Viszonylag mérsékelt — 6 év alatt 36% volt — a bútorgyártás fejlődése Csehszlovákiában és az NDK-ban. Számítások szerint 1965—1966-ban a bútoripar termelése az összes ipari termelésnek Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon valamivel több mint 1%-át, az NDK-ban ennél nagyobb részét (1,5%), a Szovjetunióban pedig kisebb részét (0,8%) képviselte

A viszonylag bőségesen rendelkezésre álló nyersanyag-források ellenére a szocialista országok papírtermelése az iparosítás előtti években meglehetősen kevés volt. Az elmúlt másfél évtizedben a papírgyártás, a könnyűipar egészéhez hasonlóan, lassabban fejlődött, mint az egész ipar termelése. Míg a szocialista országok ipara 16 év alatt majdnem ötszörösére növelte termelését, a papírtermelés mindössze 2,8-szorosára emelkedett. Ilyenformán a szocialista országok aránya a világ papírtermelésében csak néhány százalékkal emelkedett és 1966-ban a világtermelésnek mindössze 10%-át tette ki. Ez az arány kb. megfelelt az európai szocialista országok és a világ népessége közötti aránynak, tehát az egy főre jutó papírtermelés nagyjából ugyanannyi volt, mint a világtátlag, míg a Közös Piac országaiban annak több mint 2,5-szerese, az Amerikai Egyesült Államokban pedig több mint 4,5-szerese volt. Különösen alacsony az egy főre jutó papírtermelés Magyarországon, Romániában, Bulgáriában és a Szovjetunióban.

A textilipar fejlődése ugyancsak mérsékelt ütemű volt. A szocialista

országok összes szövettermelése együttesen 1966-ban 12,3 milliárd m²-t tett ki, az 1950. évi termelés 2,2-szeresét. Ezen belül a pamutszövet termelés (8,7 milliárd m²) 2,1-szeresére, a gyapjuszövet termelés (kb. 1 milliárd m²) 1,9-szeresére emelkedett. Hozzávetőleges számítások szerint a szocialista országok a hagyományos szövetfajták közül az egy főre jutó pamutszövet termelésben elérik az európai tőkés országok átlagát, de elég jelentősen — mintegy 40%-kal — elmaradnak az Egyesült Államok megfelelő mutatójától. A gyapjuszövet termelés terén fordított a helyzet: a szocialista országok átlaga meghaladja az Egyesült Államok egy főre jutó termelését (kb. 30%-kal), de alacsonyabb, mint az európai tőkés országoké.

Az adatok tehát azt mutatják, hogy a hagyományos alapanyagú szövetek termelése a szocialista országokban nem marad el a fejlett tőkés országokétól. Mint a vegyiparnál láttuk, a vegyiszálak, ezen belül a szintetikus szálak termelése azonban elég alacsony színvonalon áll. Nagyrészt ezzel függ össze, hogy az összes fonalfelhasználásban alacsony a műszálak aránya. 1965. évi adatok szerint a fejlett tőkés országokban a fontosabb textilfonalak termelésén belül a műszálból készült fonal aránya kb. 45% volt, a szocialista országokban viszont csak mintegy 25%.

A pamutszövet termelési színvonala tekintetében a szocialista országok között nincsenek túlságosan nagy különbségek. A lakosság számához viszonyítva a gyapjuszövet termelés a legnagyobb az NDK-ban és Csehszlovákiában.

15. táblázat

Az egy főre jutó pamut- és gyapjuszövet termelés, 1966.
(m²)

	Pamutszövet	Gyapjuszövet
Albánia	12,4*	..
Bulgária	31,4	3,7
Csehszlovákia	35,7	5,2
Jugoszlávia	21,1	2,9
Lengyelország	25,1	4,0
Magyarország	31,9	3,6
NDK	22,7	6,0
Románia	17,7	2,2
Szovjetunió	24,5	2,2

* 1960.

A ruházati ipar — mind a textilruházati (konfekció) ipar, mind a bőr- és cipőipar — termelésének növekedése általában nagyobb mértékű volt, mint a textiliparé. A konfekcióipar fejlődése Bulgáriában és Magyarországon nagyobb mértékű volt, mint az ipar egészéé. Nagyarányú volt ennek az ágazatnak a növekedése Lengyelországban és Romániában is. A készruháknak a használatának a terjedése egyrészt a textilruházati ipar kifejlesztésének az eredménye volt, másrészt ösztönzőleg hatott az iparág fejlődésére. A mennyiségi növekedés azonban nem járt együtt minden esetben a minőség javulásával, ami a szükségletek korlátozottságával együtt megszabja a további erőteljes növekedés határait is. Az 1960-as években változott (és változik) a termelés szerkezete, ami a kötöttáru-termelés átlagosnál gyorsabb ütemű fejlődésének az eredménye.

A lábbelitermelés Csehszlovákiában, az NDK-ban és a Szovjetunióban 1950. és 1960. között viszonylag mérsékelten (2—2,5-szeresére), a többi országokban viszont jelentős mértékben emelkedett. (Magyarországon 4-szeresére, Lengyelországban 5,5-szeresére stb.) A viszonylag mérsékelt fejlődés Csehszlovákiában és az NDK-ban azzal magyarázható, hogy ezekben az országokban a lábbelitermelés színvonala (egy lakosra számítva) nemcsak a szocialista, hanem a fejlett tőkés országok viszonylatában is elég magas. A Szovjetunióban a szükségletek jobb kielégítése érdekében jelentős mennyiséget importálnak: a bőrlábbeli behozatal, amely 1951—1955. évek átlagában 2,2 millió pár volt, 1965-ben megközelítette a 28 millió, 1966-ban a 34 millió párt.

Az *élelmiszeripar* termelésének fejlődése jelentős részben a mezőgazdasági termelés alakulásától függ. Az adatok azonban azt mutatják, hogy bár az ipar egészénél mérsékeltebben növelte termelését, fejlődési üteme meghaladta a mezőgazdasági termelést. E jelenség a mezőgazdaság árutermelésének az össztermelésnél gyorsabb növekedésével, továbbá a városi, pontosabban a nem mezőgazdasági népesség arányának az emelkedésével, s végül a parasztság fogyasztásán belül a saját termelésű termékek arányának (az un. „önfogyasztásnak”) a csökkenésével függ össze. A lakosság táplálkozása szempontjából ennek a jelentősége, hogy az összes fogyasztáson belül nő az iparilag feldolgozott (tehát értékesebb) élelmiszerek fogyasztásának aránya (16. táblázat).

Az élelmiszeriparon belül a legtöbb országban az ágazat egészét meghaladó mértékű volt a *cukortermelés* fejlődése. Mérsékeltebb volt a növe-

*Az ipari, élelmiszeripari
és mezőgazdasági termelés alakulása*

	1966. év 1950 %-ában		
	ipar összesen	ezen belül élelmiszeripar	mezőgazdaság
Bulgária	774	483	245
Csehszlovákia	390	217	129
Jugoszlávia	451	341	249
Lengyelország	545	292	153
Magyarország	412	322	145
NDK	416	370	175
Románia	723	388	220
Szovjetunió	497	345	202

kedés azokban az országokban (Csehszlovákia, Lengyelország, NDK), amelyekben már 1950-ben is elég magas volt a termelés színvonala. Az egy főre jutó cukortermelés 1966-ban általában jelentősen meghaladta a fejlett tőkés országok hasonló mutatóját, mivel a tőkés országok cukortermelésének túlnyomó részét a nádcukort termelő latin-amerikai és kelet-ázsiai országok (Brazília, Dominika, Mexikó, Fülöpszigetek stb.) adják.¹²

A szocialista országok közül az egy főre jutó cukortermelés a legmagasabb Csehszlovákiában (1966-ban 69 kg), az átlagosnál jóval alacsonyabb Albániában (8 kg), Romániában (23 kg) és Jugoszláviában (27 kg). Magyarországon az egy főre jutó termelés (43 kg) nagyjából megfelel a szocialista országok átlagának.

¹² Az európai szocialista országok mellett igen jelentős Kuba cukortermelése, amely 1965-ben 5,4 millió tonna volt, a világtermelés 9,5%-a.

Beruházások

1. A felhalmozási alap, ezen belül a beruházások szerepe a gazdasági növekedésben

A közgazdászok által sokat vitatott probléma a felhalmozási hányad, és ezen belül a beruházások arányának helyes meghatározása, valamint a felhalmozási alap kapcsolata a gazdasági növekedés ütemével. Előre kell bocsátanunk: a felhalmozási hányadnak vagy a beruházások arányának a nemzetközi összehasonlítása számos nehézséget okoz. Legtöbbször az egyes fogalmak határvonalait eltérő helyen húzták meg, valamint az országok különböző fejlettsége, szerkezete kapcsán jelentős árszínvonalbeli különbség figyelhető meg az egyes kategóriák között. Ha sikerült az egyes országok statisztikáit többé-kevésbé egységessé tenni, akkor felmerült az arányok, nevezetesen a felhalmozási hányad értékelésének kérdése. Véleményünk szerint a meghatározásra nincs valamiféle szabály, amelynek alapján el lehetne döntení az ország beruházási volumenéről, hogy az sok vagy kevés. Az adott gazdasági helyzet elemzéséből lehet csak kiindulni és a beruházási szükségletre ható tényezőket kell elemezni. A teljesség igénye nélkül megkíséröljük felvázolni az általunk fontosabbnak vélt tényezőket:

1. A gazdasági növekedés *üteme* tág határok között jelzi a felhalmozási hányad, ezen belül a beruházások arányának nagyságrendjét. A nemzetközi statisztikák utalnak arra, hogy bizonyos laza korreláció tapasztalható a növekedés üteme és a felhalmozási hányad nagysága között. Az 1950—1966. éveket vizsgálva a szocialista országok közül gyorsabban fejlődött Bulgária, Románia, a Szovjetunió (évi átlagban 9—10%-kal) és mérsékeltebben Magyarország, Csehszlovákia (évi átlagban 6%-kal). Az előbbi országoknál átlagosan 25—33%-os, az utóbbiaknál 12—21%-os a felhalmozási arány a nemzeti jövedelmen belül. Hasonló tendencia figyelhető meg a fejlett tőkés országokban is: a gyorsabban fejlődő országok-

ban (Japán, NSZK, Franciaország stb.) a felhalmozási hányad nagyobb volt, mint a mérsékeltébb ütemben előrehaladó országokban (Egyesült Királyság, USA, Belgium stb.).

1. táblázat

*A felhalmozási alap arányának
és a gazdasági fejlődés ütemének kapcsolata
az 1950—1966. években*

	A felhalmozási alap átlagos aránya, %	A nemzeti jövedelem (bruttó nemzeti termék) növekedésének átl. üteme, %
Szovjetunió	26,1	8,9
Lengyelország	23,9	7,1
Magyarország	23,4	5,6
Csehszlovákia	17,1	6,0
NDK	16,8	7,0
Ausztria	25,2	5,2
NSZK	24,6	6,5
Franciaország	20,2	4,7
USA	17,9	3,8

2. A különböző gazdasági fejlettségű országokat egyidőben, a nagyjából egyforma fejlettségű országokat eltérő időpontokban vizsgálva úgy tűnik, hogy a gazdaság fejlesztésének *állóeszköz-igénye* változik az iparosítás, az ipari forradalom ciklusainak függvényében. Az ipar alapjait megteremtő vagy általános modernizálási programot végrehajtó gazdaságnak pl. az átlagosnál nagyobb felhalmozásra van szüksége. A kapacitás-tartalékok feltárásával, illetve a kapacitás-kihasználás fokozásával ugyanakkor a pótlólagos beruházások csökkenthetők. Ilyen időszaknak tekinthetjük Magyarországon az 1956—1960. éveket, amikor az 1951—1953. években elkezdett létesítményeken — a magas készülettel összefüggésben — kevesebb pótlólagos beruházással több kapacitás realizálására nyílt lehetőség, majd az üzembe helyezést követően évekre volt szükség a teljes kihasználás eléréséhez.

3. Figyelembe kell venni az ország gazdasági szerkezetének, a természeti körülményeknek és az ezzel kapcsolatos gazdaságpolitikának *komplexumát* is.

A kedvező természeti körülményekkel összefüggésben a Szovjetunióban jelentős — exportra is tömegmérétekben gyártó — bányászat fejlődött ki. Az alapanyagexport növelőleg hat az állóeszköz-szükségletre: a Szovjetunióban a szénbányászatban és egyéb nyersanyag kitermelő ágazatokban pl. egy rubel termelésnövekedéshez 5—8-szor több beruházás szükséges, mint a gépiparban. Ezzel szemben az ásványi kincsekben szegény országokban a kevésbé állóeszköz-igényes feldolgozóipari ágazatokat célszerű fejleszteni.

Ebben az esetben a gazdaság áruegyensúlyát a külkereskedelmi árucseré előnyeinek kihasználásával biztosítják. Az elmúlt másfél-két évtizedes gazdasági fejlődésben a külkereskedelmi árucseré ilyen jellegű kihasználását csak mérsékelten érvényesítették a szocialista országok (időnként Bulgáriában, Magyarországon és a Német Demokratikus Köztársaságban).

4. A gazdasági növekedés adott nagyságrendjén belül a szükséges felhalmozási alapot jelentős mértékben befolyásolja még a felhalmozási alap hasznosításának *hatékonysága*.

A gazdasági fejlődés ütemét pl. csökkenő felhalmozási alappal is állandósítani lehet akkor, ha az alapsökkenést az alapok felhasználásának gazdaságosabb, célszerűbb módja rekompenzálja. Ezzel kapcsolatban most csak a készletek alakulására és ezen belül a beruházások befejezetlen állományára utalunk, amelyeknek a beruházott összegekhez viszonyított magas aránya fékezőleg, alacsony aránya serkentőleg hat a gazdaság fejlődésére. A felhalmozási alapok nemzetközi összehasonlításának nehézsége közismert. A pontosságra való törekvés nélkül azonban megállapíthatjuk, hogy a szocialista országok többségében a felhalmozási alap aránya magas. Különösen magas volt — az akkori fejlettségi színvonalat figyelembe véve — az ötvenes évek első felében. A felhalmozási hányad mennyiségi növelése és a nem eléggé átgondolt fejlesztés során a gazdaságosság háttérbe szorult, és ez korlátozta a lakosság fogyasztásának növekedését. A későbbiek során részben a külkereskedelmi mérleg deficitjének nagysága ingadoztatta a beruházási tevékenységet. A pótlásjellegű beruházások átlagosnál nagyobb mértékű növekedése (a mezőgazdaság szocialista átalakítása után pl. a kisparaszti tulajdonban levő állóeszközök jelentős részét kiselejtezték) a kapacitásoldalról, a termelési és a felhasználói igények szerkezetében mutatkozó elté-

rések a realizálás szempontjából akadályozták a fogyasztás növekedését, és ezzel több országban a felhalmozási alap ismét a kívánatosnál nagyobb arányt ért el.

A felhalmozási hányaddal kapcsolatban azonban nem állapíthatjuk meg egyértelműen, hogy túlzott nagysága általában a gazdasági fejlődés legfontosabb problémáját jelentette a szocialista országokban az elmúlt két évtizedben. Az arány úgy volt túlzott, hogy a beruházások és ezzel a *felhalmozás-fogyasztás arányának alakulása* volt egyenlőtlen. Joggal elvárhattuk volna, hogy — a tervgazdálkodásból adódó előnyöket kihasználva — a beruházások egyenletesebben alakuljanak, mint pl. a fejlett tőkés országokban. Sajnos nem ez történt. A fejlett tőkés országokban 1950. óta a felhalmozási hányad alakulása kiegyensúlyozottabb volt, mint a gazdaságpolitikai koncepciókat váltogató szocialista országok egy részénél.

Magyarország — a többi szocialista országhoz mérten is — egyike volt a legegyenlőtlenebbül beruházó országoknak. Lengyelországban, az NDK-ban és a Szovjetunióban alakultak viszonylag egyenletesen a beruházások.

A felhalmozási hányad egyenlőtlen alakulása mellett az utóbbi években új probléma jelentkezett: *a felhalmozási alap kedvezőtlen szerkezete*. A már említett realizálási nehézségekből és a befejezetlen beruházások állományának növekedéséből adódóan több szocialista országban a nemzeti jövedelem növekményéből annyit, vagy többet fordítottak a forgóalapok növelésére, mint az állóeszközök fejlesztésére. A készletek ilyen mértékű növekedése elkerülhető, amire egy sor fejlett tőkés ország példája utal, ahol a készletképződésre 1961 és 1965 között a bruttó nemzeti termék növekményének csak minimális hányadát fordították. Több tőkés országban e készletképződés mértéke csökkent (2. táblázat).

A szocialista országokban a forgóalap kedvezőtlen alakulásával összefüggésben a szocialista országok többsége a nemzeti jövedelem növekményéből kisebb hányadot tudott fordítani a fogyasztás és az állóalapok növelésére.

*A nemzeti jövedelem átlagos növekményének megoszlása
az 1961—1965. években 1960-hoz viszonyítva*

Országok	Felhasznált nemzeti jövedelem összesen	A nemzeti jövedelem összes felhasználási növekménye = 100		
		ebből		
		fogyasztás	felhalmozás	
			állóalap- növekedés	forgóalap- növekedés
Szocialista országok (nemzeti jövedelem)				
Bulgária	100	73	27	
Csehszlovákia	100	136	— 36	
Lengyelország	100	67	26	7
Magyarország	100	66	15	19 ^{a)}
NDK	100	75	10	15
Szovjetunió	100	73	10	17 ^{a)}
Fejlett tőkés országok (bruttó nemzeti termék)				
Ausztria	100	84	28	— 12
Belgium	100	71	27	2
Egyesült Királyság	100	80	33	— 13
Franciaország	100	76	30	— 6
Hollandia	100	78	28	— 6
Olaszország	100	78	25	— 3
USA	100	81	17	2

a) A befejezetlen beruházások állományának növekedésével együtt.

2. A beruházások alakulása és szerkezete

Az ötvenes évek elején — két év alatt — Magyarországon a beruházásokra fordított összegek másfélszeresükre növekedtek. Ezekben az években a többi szocialista országban is — a gyors ütemű iparosítás és ezen belül az állóalap-igényes nehézipari ágazatok fejlesztésének érdekében — nagy mértékű volt a beruházások növekedése. A felhalmozási alap növelése különösen Magyarországon merítette ki a gazdaság tartalékait. Az 1953—1955. években a szocialista országok többségében azonban tovább nőttek a beruházások és ezzel 1955-ben Bulgáriában,

Lengyelországban, a Szovjetunióban 70—90%-kal haladták meg az 1950. évi beruházási színvonalat, az NDK-ban, Romániában ugyanezen időszak alatt a beruházások több mint kétszeresükre nőttek. Magyarországon 1955-ben, de még 1957-ben is a beruházások az 1950. évi szinten maradtak. Ebben az időszakban különösen gyors ütemű volt a beruházások növekedése az NDK-ban, ami részben az 1950. évi alacsony felhalmozási és beruházási aránnyal függött össze.

Az ötvenes évek első felében a beruházások legnagyobb része az iparnak és az építőiparnak jutott. Az *ipari és építőipari beruházások* aránya ebben az időszakban az összes beruházásoknak

Bulgáriában	46%-át,
Csehszlovákiában	43%-át,
Lengyelországban	47%-át,
Magyarországon	44%-át,
NDK-ban	53%-át,
Romániában	62%-át,
Szovjetunióban	44%-át

tették ki. Ez az arány magasabb, mint a fejlett tőkés országok többségében, ahol az 1951—1955. években az ipari-építőipari beruházások aránya nem haladta meg a 40%-ot. Az ipari beruházások magas hányadát részben a szocialista iparosítási program végrehajtása indokolta, de annak is következménye, hogy szinte valamennyi szocialista ország — a természeti feltételektől függetlenül — az alapanyag-gyártásra koncentrált. Az ekkor megindult, autarchikus jellegű fejlesztés eltérő eredményeket hozott az egyes országokban. Egy évtizeddel később is a legfontosabb kitermelő ágazatban, a *fűtőanyagiparban* a legalacsonyabb (Magyarország) és a legfejlettebb (Szovjetunió) ország között a termelékenység tekintetében a különbség mintegy négyszeres (3. táblázat).

Az 1951—1955. években a szocialista országokban egyes *könnyűipari és élelmiszeripari ágazatok* csak kis mértékben részesedtek a beruházásokból, a termelésnövekedés jelentős részét a kapacitás racionálisabb, jobb kihasználásával érték el (4. táblázat).

Az 1951—1955. évek gazdaságpolitikájáról az a nézet alakult ki, hogy elhanyagolta a *mezőgazdasági termelés* fejlesztését. Ez igaz, annak ellenére, hogy a szocialista országokban ezekben az években az összes beruhá-

*A fűtőanyagiparban foglalkoztatottak száma
és a termelt kalóriaérték
(1965)*

	Fűtőanyagiparban foglalkoztatottak száma, 1000 fő	Termelt fűtőanyag, millió tonna szénegyenérték	Egy foglalkoztatottra jutó fűtőanyag, tonna szénegyen- érték
Bulgária	48,7	13,41	275
Csehszlovákia	198,0	73,73	372
Lengyelország	368,1	128,04	348
Magyarország	148,2	21,73	147
NDK	168,6	77,98	463
Románia	95,6	45,44	475
Szovjetunió	1619,0	928,88	574

4. táblázat

*A bányászat, kohászat
és a könnyűipari-élelmiszeripari ágazatok aránya
az ipari beruházásokban az 1951—1955. években*

	Bányászat és kohászat együtt	Könnyű- és élelmiszeripar együtt
Bulgária	32	15
Lengyelország	41	11
Magyarország	40	9
Románia	51	13
Szovjetunió	32 ^a	14

^{a)} Színesfémkohászat nélkül

zásoknak — országoktól függően — 10—19%-át a mezőgazdaság kapta. (Ez az arány másfél-két és félszer nagyobb, mint a fejlett tőkés országokban, ahol a mezőgazdasági termelés fejlesztésére az országok többségében az összes beruházásoknak 4—6, de pl. a kevésbé fejlett Olaszországban is csak 13%-át fordították.) A mezőgazdasági beruházások jelentős része — a gazdasági fejlettség olyan színvonalán, amikor az országok többségében a kereső népességnek mintegy fele dolgozott a mezőgazdaságban — elsősorban a rohamosan csökkenő élőmunka pótlását szolgálta, a szocialista szektor arányának növekedésével a régi, elavult

termelőeszközöket helyettesítette. A mezőgazdasági termelés belterjességét, biztonságát növelő beruházások mérsékelt színvonala (öntözés, talajjavítás, növény- és fajtanemesítés stb.) nem párosult az ipari anyagok tömegméretű felhasználásának, illetve a kemizálásnak (műtrágya, növényvédőszer stb.) elterjedésével.

A termelést közvetlenül szolgáló (ipari, építőipari, mezőgazdasági) beruházások aránya a szocialista országokban magasabb, mint a fejlett tőkés országokban. Ebből következik, hogy a forgalom, a szolgáltatások szférájának, az ún. infrastrukturális beruházásoknak a súlya ugyanakkor viszonylag alacsony. Az *infrastrukturális beruházások* arányát illetően a szocialista országok között is jelentős különbség van: Bulgáriában és Romániában a termelést közvetlenül nem szolgáló beruházások súlya az átlagosnál alacsonyabb, a Szovjetunióban és Magyarországon az átlagosnál magasabb (5. táblázat).

5. táblázat

Az infrastrukturális beruházások aránya
(%)

	1951—1955	1956—1960	1961—1965	1966
Bulgária	35,2	26,0	24,9	27,0
Csehszlovákia	45,5	40,6	37,9	39,2
Lengyelország	42,6	44,0	41,0	40,0
Magyarország	42,7	47,4	44,2	44,4
NDK	37,5	..	..	30,0
Románia	27,4	28,5	26,6	28,7
Szovjetunió	40,9	46,7	44,9	43,6
Egyesült Királyság	54,6	54,8	57,9	..
Franciaország	..	55,1	57,1	..
Hollandia	62,9	66,2	61,9	..
Olaszország	53,2	58,1	58,7	..
USA	66,1	70,4	72,2	..

Az ötvenes évek második felében a szocialista országokban a korábbi évekhez képest csökkent az ipari és építőipari beruházások aránya. Többségükben e beruházások üzembe helyezése és az ágazatok közötti célszerűbb elosztása került előtérbe. Csökkent a bányászati és kohászati, nőtt a könnyű- és élelmiszeripari beruházások aránya. A géphiány miatt

— amelyet főleg a fejlett tőkés országokból érkező gépszállítások megszűnése eredményezett — az ötvenes évek közepétől a szocialista országokban számos párhuzamos gépipari kapacitást fejlesztettek ki, amely a későbbiek során akadályozta közöttük a nemzetközi munkamegosztás továbbfejlesztését. A mezőgazdasági termelés fejlesztése és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének érdekében jelentős mértékben nőttek a mezőgazdasági beruházások. A fokozott állóeszköz-befektetések a hatvanas években együtt jártak a termelést közvetlenül szolgáló beruházások arányának növekedésével. Hatásuk nem maradt el: a mezőgazdasági termelés ingadozása mérséklődött, a növekedés üteme meggyorsult (lásd az 1966—67. évi mezőgazdasági eredményeket). Bulgáriában pl. az ötvenes évek második felében a mezőgazdaság fejlesztésének nagyszabású programját hajtották végre. A mezőgazdasági export árualap bővítésével biztosították a gépek és berendezések gyors ütemben növekvő importjának devizafedezetét (6. táblázat).

6. táblázat

A mezőgazdasági beruházások arányának alakulása

	1951—1955	1956—1960	1961—1965	1966
Bulgária	19,2	31,5	25,0	20,2
Csehszlovákia	11,3	16,2	15,0	14,0
Lengyelország	10,0	12,5	13,7	15,9
Magyarország	13,8	14,7	17,1	15,2
NDK	9,8	..	..	14,4
Románia	11,0	17,6	20,2	16,3
Szovjetunió	15,7	15,1	16,3	18,0

Az 1961—1965. években a beruházások ágazatok szerinti megoszlásában ismét előtérbe kerültek az *ipari beruházások*, amelyek a modern nagyipar motorját képező *vegyiparra* és *gépiparra* koncentráltak. A gépipari beruházások aránya Lengyelországban, a Szovjetunióban, Csehszlovákiában és az NDK-ban elérte az összes ipari beruházások 16—18%-át, a vegyipar részesedése pedig Magyarországon, Romániában és az NDK-ban volt a legmagasabb (14—16%). Több országban jelentkeztek értékesítési nehézségek — elsősorban a gépiparban —, amelyeket a nem megfelelő választék és nem kielégítő minőség okozott. A szocialista

országok gépfelteleiket nem tudták értékesíteni a tőkés országokban, ahonnan a beruházások magas műszaki színvonala biztosításának reményében fokozták a gépimportot. Nőtt a gépek és berendezések külkereskedelmi forgalmának deficitje a fejlett tőkés országok irányában, a szocialista országok egymás közötti forgalmában pedig a gépkínálat meghaladta a keresletet. A vegyipari beruházások esetében is számos párhuzamos fejlesztést hajtottak végre, több országnak (köztük Magyarországnak) nem sikerült a szükséges mértékben koncentrálnia erőforrásait a kevésbé állóeszköz- és anyagigényes ágazatokban és ezzel a nemzetközi munkamegosztásban rejlő lehetőségek egy része kihasználatlan maradt. Az iparfejlesztés másik kulcsfontosságú ágazata a *villamosenergia-termelés*. Ennek ellenére, hogy Magyarország az ipari beruházásokon belül a többi szocialista országnál általában többet fordított a villamosenergia-ipar fejlesztésére, elmaradt az egy lakosra jutó villamosenergia-termelés növelésében és növekvő mértékben importra szorult.

A *beruházások anyagi-műszaki összetételének* változásaira már helyenként utaltunk. A változások abban foglalhatók össze, hogy az ötvenes évek első felének magas, 55—70%-os építési hányada a későbbiekben mérséklődött és nőtt a beruházott gépek, valamint berendezések aránya. A nemzetközi munkamegosztás kiszélesedésével az átlagosnál nagyobb mértékben nőtt a gépi beruházásokon belül az importált gépek és berendezések aránya. Az ötvenes évek első felében a tőkés országokból származó gépek behozatala csaknem a minimálisra csökkent, később azonban a tőkés gépimport növekedése (különösen az utóbbi években és Bulgária, Románia esetében) annál gyorsabb ütemű volt. A beruházások anyagi-műszaki szerkezete az egyes szocialista országok között csak számos fenntartással hasonlítható össze, mert az egyes munkálatok besorolásában eltérések figyelhetők meg. Az országok többségében 1966-ban az építési beruházások aránya 50—55%, a gépi beruházásoké 33—40% volt. Ettől lényegében csak az NDK tért el, ahol az építési beruházások 35%-os színvonala mellett a gépek és berendezések értékének részesedése 58% volt.

A termelés eredményeinek és a beruházásoknak az összevetése, illetve az eredmények nemzetközi értékelése eléggé problematikus a felhalmozási alap árszínvonalában mutatkozó különbségek miatt. Ezért csak fontosnak vélt és alaposan alátámasztott összefüggések megállapítására

szorítkoznak. Az elmúlt tizenöt év beruházás-termelés arányait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a gazdasági fejlődéssel együtt járt a termelés beruházásigényességének növekedése. Ez alól csak a magyar gazdaság 1955—1960. évei kivételek, amikor a befejezetlen beruházások üzembe helyezésével, viszonylag szerényebb összegű beruházásokkal sikerült a termelési kapacitásokat jelentős mértékben növelni, és az évek során a kapacitáskihasználást fokozni. Az Európai Gazdasági Bizottság által számított adatokból az is kitűnik, hogy a gazdasági fejlődés növekedési üteme és a termelés beruházásigényessége fordítottan arányos.

7. táblázat

*A nemzeti jövedelem
egységnyi növekményére jutó beruházások^{a)}*

	1951—1955	1956—1960	1961—1965
A termelő beruházásokhoz viszonyítva			
Bulgária	1,48	1,62	3,34
Csehszlovákia	1,84	2,24	10,83
Lengyelország	2,05	2,61	3,38
Magyarország	3,14	2,18	4,43
Szovjetunió	1,20	1,60	2,46
Az összes beruházásokhoz viszonyítva			
Bulgária	1,86	1,92	3,89
Csehszlovákia	2,61	3,14	14,28
Lengyelország	2,75	3,68	4,62
Magyarország	4,04	2,84	5,65
NDK	1,28	2,70	6,02
Szovjetunió	1,77	2,53	3,83

^{a)} „Incremental capital — output ratio”, amelynek képlete:

$$\frac{\sum_{0}^{T-1} I_t}{Y_T - Y_0}, \text{ ahol } \begin{matrix} I = \text{beruházások} \\ Y = \text{nemzeti jövedelem} \end{matrix}$$

Mezőgazdaság

A gazdaság szerkezetében végbemenő egyik leglényegesebb változás a mezőgazdaság súlyának viszonylagos visszaszorulása és az ipar gazdasági jelentőségének a növekedése. Ilyen irányú szerkezeti átalakulás az európai szocialista országok gazdasági életében is megfigyelhető. Az Egyesült Nemzetek Szervezetében végzett számítások szerint pl. 1964-ben a mezőgazdasági termelés aránya 17%, a világ többi részén (a Kínai Népköztársaság nélkül számítva) pedig 15% volt a szolgáltatások nélkül számított termelési értékben. A mezőgazdasági termelés évi átlagos növekedési üteme az európai szocialista országokban meghaladja a világtátlagot. Az 1951—1955. és 1961—1965. évek között az európai szocialista országokban a mezőgazdasági nettó termelés évi átlagban 3,9%-kal, a tőkés országokban 2,1%-kal nőtt, és az időszak végén az előbbi országcsoportban az egy főre jutó mezőgazdasági termelés színvonala mintegy kétszer nagyobb volt a világ átlagnál (a Kínai Népköztársaság nélkül).

1. táblázat

*A világ népességének és mezőgazdasági termelésének
megoszlása 1964-ben
(Kínai Népköztársaság nélkül)*

	Népesség	Mezőgazdasági termelés	Egy főre jutó mező- gazdasági termelés, világátlag = 100
	% -os részesedés		
Európai szocialista országok	14	28	200
A világ többi része	86	72	84
Világ összesen	100	100	100

A mezőgazdaság súlya, jelentősége eltérő az egyes, a gazdasági fejlettség különböző színvonalán álló országok között. A mezőgazdaság aránya a nemzeti jövedelemben Romániában és Bulgáriában 30—33%, Lengyelországban, Magyarországon és a Szovjetunióban 20—24%, Csehszlovákiában és az NDK-ban 12% (eltekintve annak elemzésétől, hogy a jelenlegi árstruktúra mellett ezek az arányok mennyire tekinthetők reálisnak). A mezőgazdaság részesedése a termelő állóalapokból Csehszlovákiában, az NDK-ban és Lengyelországban nagyobb (13—14%, illetve 27%), Magyarországon és a Szovjetunióban azonos, Bulgáriában és Romániában kevesebb (valamennyi országban 20—22%), mint a nemzeti jövedelemből. A különböző gazdasági fejlettségű országok között tehát az állóalap-ellátottságban jelentkező színvonalbeli különbségek nagyobbak a mezőgazdaságban, mint a többi ágazatban. Az állóalapoknál is nagyobb mértékben részesedik a mezőgazdaság a termelő beruházásokból. A munka termelékenysége a mezőgazdaságban jelentősen alacsonyabb, mint az ipari ágazatokban. Az utóbbi évek jelentős munkaerő-vándorlása ellenére 1966-ban a mezőgazdaságban dolgozott az aktív keresők fele Romániában, 42—43%-a Bulgáriában és Lengyelországban, 30—31%-a Magyarországon és a Szovjetunióban, ötöde Csehszlovákiában és 15%-a az NDK-ban.

1. A társadalmi átalakulás főbb vonásai a mezőgazdaságban

Az európai népi demokratikus országok közül a háborús károk helyreállítása Albániában és Bulgáriában igényelte a legrövidebb időt. (A károk itt voltak viszonylag a legkisebbek.) Az ötvenes évek elején a mezőgazdasági termelés volumene már meghaladta a háború előtti színvonalat. A többi országban a háborús károk jelentősebbek voltak és a földosztás következtében az újonnan alakult gazdaságoknál bizonyos időre volt szükség a megszilárduláshoz. Az ötvenes évek elején Csehszlovákiában a mezőgazdasági termelés kb. 15%-kal, Romániában és Magyarországon 9—11%-kal, Lengyelországban 6%-kal alacsonyabb színvonalon volt, mint a háborút megelőző években (általában 1938-ban).

A negyvenes évek végén (Bulgáriában már 1946-ban) új agrárpolitika

bontakozott ki. Az országok többségében mozgalom indult a kisüzemi parasztgazdaságok tömörítésére a modern szocialista nagyüzemek kialakítása érdekében. Az ötvenes évek elején azonban a kollektivizálást a legtöbb országban túlhajszták. A szocialista szektor részaránya a mezőgazdaságban az ötvenes évek közepéig egyenletesen nőtt, majd átmeneti visszaesés után a kollektivizálás először 1958-ban a nagy szövetkezeti hagyományokkal rendelkező Bulgáriában fejeződött be. A hatvanas évek elején befejeződött a szocialista nagyüzemek kialakítása Albániában, Csehszlovákiában, az NDK-ban, Romániában és Magyarországon is. Jelenleg a magángazdálkodás túlsúlya csak a jugoszláv és lengyel mezőgazdaságot jellemzi. Az utóbbi években gyors ütemben terjedt a szövetkezés gondolata Lengyelországban is szövetkezeti körök formájában (2. táblázat).

2. táblázat

*A szocialista szektor aránya a mezőgazdasági földterületben
(százalék)*

	1950	1955	1960	1965
Albánia	..	37 ^{a)}	..	..
Bulgária	13 ^{b)}	55 ^{b)}	99	99
Csehszlovákia	31	44	88	90
Lengyelország	10	23	13	15
Magyarország	17	39	75	94
NDK ^{c)}	6	27	92	94
Románia	24	35	82	91
Szovjetunió	99	100	100	100

^{a)} 1956.

^{b)} Csak az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek.

^{c)} A munkások és alkalmazottak gazdaságai nélkül, a többi országban ezen gazdaságokat a szocialista szektorban veszik számításba.

Az elmúlt másfél évtized alatt jelentősen megváltozott a szocialista nagyüzemek gazdálkodásának és irányításának rendszere. A változásokat a következőkben lehet összefoglalni:

1. Megnőtt a szocialista nagyüzemek önállósága, a korábbi kötelező utasításokat a gazdasági befolyásolás rendszere váltotta fel. A kötelező beszolgáltatás csökkent, majd megszűnt. Az állam és a szocialista nagyüzemek közötti kapcsolatokat teljes egészében szerződéses alapokra helyezték.

2. Az egységes bérezési és gazdasági ösztönzési formákkal szemben rugalmas, a helyi sajátosságokhoz igazodó javadalmazási módszerek terjedtek el. Fokozatosan tért hódított a pénzbeli és garantált jövedelemelosztás rendszere.

3. A mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének növelése érdekében több alkalommal felemelték a felvásárlási árakat (1953, 1958 körül, valamint a hatvanas évek elején és közepén).

4. A mezőgazdasági erő- és munkagépek a szocialista nagyüzemek tulajdonába kerültek, a gépállomások gépjavító állomásokká alakultak át.

5. A beruházások növelésével egyidőben minden területen fokozódott az állami támogatás. Nagy erőfeszítéseket tettek a modern agrotechnika elterjesztésére.

6. Tért hódított a nemzetközi munkamegosztás szükségességének gondolata a mezőgazdaságban is.

7. A szocialista átszervezés befejezésével a helyi sajátosságoktól függetlenül előtérbe került a szocialista nagyüzemek optimális nagyságának kialakítása. Ennek érdekében az esetek többségében gazdaságokat vontak össze, de sor került egyes túlzottan nagy területű, nem kellő gazdasági eredménnyel működő gazdaságok megosztására is.

Az *állami gazdaságok* átlagos nagyságát illetően a szocialista országok három csoportba oszthatók. A természetföldrajzi körülmények következtében a Szovjetunióban nagy méretű (átlagos 25 ezer hektáros) állami gazdaságok alakultak ki, amit elősegített a megművelt terület kiterjesztése is. A második csoportba Bulgária, Csehszlovákia és Magyarország állami gazdaságai tartoznak 4—5 ezer hektáros átlagos földterülettel. (Ennél valamivel kisebb az állami gazdaságok földterülete Romániában — mintegy 3 ezer hektár —, de a román gazdaságok még lényegében ebbe a csoportba sorolhatók.) Lengyelországban és az NDK-ban az állami gazdaságok általában kis területen, 400—700 hektáron gazdálkodnak. A szocialista országok többségében ennél nagyobb területen gazdálkodnak a *termelőszövetkezetek*. A természeti körülményeknek megfelelően természetesen az optimális gazdaságnagyság ebben az esetben más és más. Magyarországon pl. 4—5-ször nagyobbra becsülik az agrárszakemberek az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben, az optimális gazdaságnagyságot, mint az NDK-ban.

A termelőszövetkezeteket illetően némileg módosul a helyzet. A Szovjetunióban kialakult *átlagos szövetkezeti nagyság*hoz (6 ezer hektár) nagyon közel áll a bolgár (mintegy 5 ezer hektáros átlagterülettel). Közepes nagyságú a termelőszövetkezetek átlagos földterülete Magyarországon és Romániában (1200—1700 hektár között). A többi szocialista országban a földterület átlagosan 1000 hektár alatt van (3. táblázat).

3. táblázat

A szocialista nagyüzem átlagos területe
(hektár)

	Állami gazdaságok		Termelőszövetkezetek (közös gazdaságok)	
	1950	1965	1950	1965
Bulgária	754	5 337	232	4745
Csehszlovákia	2 529	4 453	289	593
Lengyelország	322	385	252	161
Magyarország	955	4 251	123	1265
NDK	317	679	—	306
Románia	2 074	2 881	270	1685
Szovjetunió	12 940	24 664	3104	6059

2. A mezőgazdasági termelés alakulása

A mezőgazdasági termelés a termelőerők változása mellett függ a természeti viszonyok alakulásától is. Ezért a mezőgazdasági termelés dinamikáját leghelyesebb az adott időszak átlagos eredményei alapján vizsgálni.

Az európai szocialista országok közül az 1961—1965. évek átlagában a Szovjetunióban 61%-kal, Jugoszláviában 56%-kal, Bulgáriában 45%-kal, Lengyelországban 38%-kal, Romániában 31%-kal, Magyarországon 25%-kal, az NDK-ban és Csehszlovákiában 16—17%-kal több volt a mezőgazdaság bruttó termelésének volumene, mint tíz évvel korábban. A világ mezőgazdasági termelése az ötvenes években évi átlagban 3%-kal, a hatvanas években 2%-kal nőtt. Lengyelország, Bulgária, Jugoszlávia és a Szovjetunió a világtátlagnál gyorsabban (évi átlagban 3,3—4,9%-kal), Magyarország és Románia nagyjából a világtátlagnak megfelelően (évi

átlagban 2,3—2,7%-kal), az NDK és Csehszlovákia a világ átlagánál kisebb ütemben (évi átlagban 1,5—1,6%-kal) növelte a mezőgazdasági termelést.

Amennyiben a mezőgazdaság évtizedes fejlődését két egyenlő részre felosztjuk, akkor kitűnik, hogy az európai szocialista országokban — Bulgária és Románia kivételével — a mezőgazdaság bruttó termelése az 1956—1960. évek átlagában, az 1951—1955. évek átlagához képest nagyobb mértékben nőtt, mint a későbbi öt éves periódusban (az 1961—1965. évek átlagában az 1956—1960 évek átlagához viszonyítva). Ez világtendencia és többé kevésbé összefügg a hatvanas évek első felében tapasztalt, az átlagosnál kedvezőtlenebb időjárási viszonyokkal. 1966-ban, amikor az időjárás kedvező volt, a legtöbb országban jelentős mértékű volt a termésnövekedés. Kétségtelen, hogy az ötvenes évek második felében elért mezőgazdasági eredményekre jó hatással voltak az idő közben bekövetkezett agrárpolitikai változások (4. táblázat).

4. táblázat

A mezőgazdaság bruttó termelése
(változatlan árak alapján számítva)

	1956—1960. évek átlaga 1951—1955. évek átlagának	1961—1965. évek átlaga 1956—1960. évek átlagának	1961—1965. évek átlaga 1951—1955. évek átlagának
	%ában		
Albánia	..	kb. 130	..
Bulgária	118	123	145
Csehszlovákia	114	103	117
Jugoszlávia	135	116	156
Lengyelország	122	114	138
Magyarország	114	110	125
NDK	113	103	116
Románia	114	115	131
Szovjetunió	144	112	161

A vizsgált másfél évtized alatt az európai szocialista országokban az *állattenyésztés* bruttó termelési értéke — változatlan áron számítva — nagyobb mértékben nőtt, mint a növénytermesztésé. Különösen az iparilag fejlettebb két országban — Csehszlovákiában és az NDK-ban — szem-

betűnő az állattenyésztés és a növénytermesztés alakulása közötti különbség, ahol a mezőgazdaságban — főleg a növénytermesztésben — időnként jelentős volt a munkaerőhiány (5. táblázat).

5. táblázat

*A növénytermesztés és az állattenyésztés bruttó termelése
(változatlan árak alapján számítva)*

	Növénytermesztés	Állattenyésztés
	1961–1965. évek átlaga az 1951–1955. évek átlagának százalékában	
Bulgária	141	155
Csehszlovákia	106	129
Jugoszlávia	148	152
Lengyelország	137	141
Magyarország	115	137
NDK	98	135
Románia	125	144
Szovjetunió	156	164

A mezőgazdasági termelés növekedésével egyidejűleg a hatvanas években a korábbi időszakokhoz viszonyítva — a mezőgazdasági termelés egyenletesebben alakult, valamennyi országban fokozódott a termelés biztonsága. Az összehasonlítás alapján megállapítható, hogy a mezőgazdasági termelés évenkénti ingadozása a hatvanas években a legnagyobb a déli országokban, Albániában és Bulgáriában volt. Viszonylag mérsékelt ingadozást mutatott a mezőgazdasági termelés Csehszlovákiában, Magyarországon és Lengyelországban.

3. A mezőgazdasági termelés színvonala és szerkezete

Az egy lakosra jutó bruttó mezőgazdasági termelés színvonalát számos tényező együttesen határozza meg. Ezek közül a legfontosabb az egy lakosra jutó mezőgazdaságilag hasznosítható terület, a termelés struktúrája, a mezőgazdaság technikai színvonala és ellátottsága munkaerővel, a természeti tényezők hatása stb.

Az ötvenes évek első felében az európai szocialista országokat az egy lakosra jutó bruttó mezőgazdasági termelést illetően nagyjából három csoportba lehetett osztani. A legnagyobb volt Lengyelországban, Magyarországon, az NDK-ban és Csehszlovákiában (az akkori magyar mezőgazdasági termelés színvonalát 100-nak véve, ezekben az országokban az egy főre jutó termelés 92 és 103 között váltakozott). Az ezt követő szintet (a magyar egy főre jutó termelés 83 %-ával) Bulgária foglalta el, és a harmadik csoportba Jugoszlávia, Románia és a Szovjetunió tartoztak a magyar egy főre jutó termelés mintegy kétharmadával.

A mezőgazdasági termelés volumene az ezt követő tíz évben az egyes országokban eltérő mértékben nőtt: az addig egy főre jutó alacsonyabb mezőgazdasági termeléssel rendelkező országokban az átlagosnál nagyobb mértékben nőtt a volumen. Ennek következtében az 1961—1965. évekre Bulgária megközelítette Magyarország, a Szovjetunió és Jugoszlávia elérte, illetve megközelítette az NDK és Csehszlovákia termelésének színvonalát.

6. táblázat

*Az egy főre jutó mezőgazdasági termelés
(Magyarország = 100)*

	1961—1965. évek átlaga ^{a)}	1962 ^{b)}
Bulgária	96	100
Csehszlovákia	86	81
Jugoszlávia	81	80
Lengyelország	114	121
Magyarország	100	100
NDK	89	93
Románia	68	70
Szovjetunió	88	86

^{a)} A magyar 1959. évi változatlan árak és a fontosabb növények és állati termékek természetes mértékegységben számított adatai alapján. A számításba vett növények és állati termékek a magyar mezőgazdaság bruttó termelési értékének mintegy 85 %-át tették ki.

^{b)} Az International Affairs c. folyóirat közlése (1966. évi 4. szám).

Magyarországhoz viszonyítva Csehszlovákiában és az NDK-ban az állattenyésztés egy főre számított termelési értéke, a többi európai szocialista országban a növénytermesztés egy főre számított termelése mutat kedvezőbb képet. Az 1961—1965. évek átlagában — az egyes országok

saját árain számítva — a növénytermesztés Bulgáriában és Romániában az összes mezőgazdasági termelés 65%-a, Magyarországon és Lengyelországban 58—60%-a, a Szovjetunióban 54%-a volt. Csehszlovákiában és az NDK-ban ugyanakkor a mezőgazdasági össztermelés nagyobb része (52, illetve 57%-a) az állattenyésztésből adódott.

7. táblázat

*Az egy főre jutó növénytermesztés
és állattenyésztés az 1961—1965. évek átlagában
(Magyarország = 100)*

	Növénytermesztés	Állattenyésztés
Bulgária	102	86
Csehszlovákia	82	92
Jugoszlávia	88	70
Lengyelország	117	109
Magyarország	100	100
NDK	82	101
Románia	76	56
Szovjetunió	94	79

A mezőgazdasági munka termelékenysége

A mezőgazdaság fejlődésével megváltozik a ráfordítás szerkezete, csökken a munkaerő-szükséglet, illetve növekszik a gépesítés és az ipari eredetű anyagok felhasználása. Fokozódott a mezőgazdaság állami támogatása, és a mezőgazdasági termelés racionális megszervezése lehetővé tette az egyes népgazdasági ágak között kialakult bér- és jövedelmi arányok alapján a munkaerő elvándorlásának ösztönzését. Az egyes európai szocialista országokban az elmúlt évtizedben általában (az 1961—1965. évek átlaga az 1951—1955. évek átlagához viszonyítva) a mezőgazdasági keresők száma 10—30%-kal csökkent. Az egy keresőre jutó bruttó mezőgazdasági termelés ugyanakkor több mint másfélszeresére nőtt.

1966-ban az NDK-ban és Csehszlovákiában a keresők 15—19%-a dolgozott a mezőgazdaságban, Bulgáriában, Romániában, Jugoszláviában és Lengyelországban — alacsonyabb ipari fejlettség és Jugoszláviában, Lengyelországban egyúttal a magángazdaságok uralkodó jellege következtében — a keresők több mint 40%-ának a legfőbb jövedelmi

*A mezőgazdasági bruttó termelés, létszám
és termelékenység alakulása*

(1961—1965. évek átlaga az 1951—1955. évek átlagának %-ában)

	Bruttó termelés	Keresők száma	Egy keresőre jutó bruttó termelés
Bulgária	145	65	223
Csehszlovákia	117	70	167
Jugoszlávia	156	90 ^{a)}	173
Lengyelország	138	96	143
Magyarország	125	80	156
NDK	116	78	149
Románia	131	kb. 83	kb. 158
Szovjetunió	161	91 ^{b)}	177

^{a)} 1961. év az 1953. év %-ában.

^{b)} 1963—1965. évek átlaga az 1953—1955. évek átlagának %-ában és a segítő családtagok nélkül számítva.

forrása a mezőgazdaság volt. Ezért a mezőgazdaság termelékenységi színvonalát tekintve nagyobb különbségek alakultak ki, mint az egy lakosra jutó mezőgazdasági termelés összehasonlításában.

Számításaink szerint — az egy keresőre jutó bruttó mezőgazdasági termelés volumene a legmagasabb az NDK-ban és Csehszlovákiában, a legalacsonyabb Romániában és Jugoszláviában. Az 1961—1965. évek átlagában az egy mezőgazdasági keresőre jutó bruttó mezőgazdasági termelés volumene — a magyar termelékenységi színvonalat 100-nak véve —

az NDK-ban	182,
Csehszlovákiában	143,
Lengyelországban	81,
a Szovjetunióban	kb. 78,
Jugoszláviában	52
és Romániában	35 volt.

A mezőgazdaság két legfontosabb ágazatának — a növénytermesztésnek és az állattenyésztésnek — termelési eredményeit és fejlesztésének irányát nagymértékben meghatározza a rendelkezésre álló mezőgazdasági földterület és az állatállomány. Talán a mezőgazdaságilag hasznosítható összes területnél is fontosabb a *szántók, kertek, szőlők és gyü-*

mölcsösök együttes területe, ahol a legintenzívebb mezőgazdasági termelés folyik. Az egyes európai szocialista országokban ez nem egyenlő mértékben állott rendelkezésre. A lakosság számához viszonyítva különösen kevés a szántó, kert, szőlő és gyümölcsös területe az NDK-ban, Csehszlovákiában és Jugoszláviában (mintegy 2,5—3-szor kevesebb, mint a Szovjetunióban).

9. táblázat

A 100 lakosra jutó mezőgazdaságilag hasznosítható szántó, kert, szőlő és gyümölcsös területe 1965. évben
(hektár)

	Mezőgazdasági terület	Szántó, kert, szőlő, gyümölcsös
Bulgária	71	56
Csehszlovákia	51	38
Jugoszlávia	76	43
Lengyelország	63	50
Magyarország	69	56
NDK	37	29
Románia	78	55
Szovjetunió	235	102

A mezőgazdaságilag hasznosítható földterület szűkében levő országok intenzív gazdálkodással, fokozott élő- és holtmunka-ráfordítással, belterjesebb növényi kultúrák arányának növelésével ellensúlyozzák a földhiányt. Ezért az NDK, Csehszlovákia és Jugoszlávia az egy hektár szántóterületre, kertre, szőlőre és gyümölcsösre jutó mezőgazdasági bruttó termelést illetően jóval kedvezőbb, a Szovjetunió kedvezőtlenebb helyet foglal el, mint az egy lakosra jutó termelés esetében.

Az elmúlt másfél évtizedben a mezőgazdaság által hasznosított terület, valamint a szántóterület, kert, szőlő, gyümölcsös kiterjesztésére az egyes európai szocialista országokban eltérőek voltak a lehetőségek. Mind a mezőgazdaság által hasznosított terület, mind a szántóterület, kert, szőlő, gyümölcsös együttesen a legnagyobb mértékben a Szovjetunióban nőtt (10, illetve 7%-kal). A mezőgazdaság számára jelentősebb területet hódítottak meg Romániában és Jugoszláviában (a területnövekedés elérte a 4—6%-ot). Bulgáriában és Csehszlovákiában lényegesebb területváltozásokra nem került sor, Magyarországon, az NDK-ban és

Lengyelországban a mezőgazdasági termelés számára a különféle formában rendelkezésre álló területek csökkentek (Magyarországon 4%-kal, az NDK-ban 2—4%-kal, Lengyelországban 1—2%-kal).

Az egy hektár szántóterületre, kertre, szőlőre, gyümölcsösre jutó növénytermesztés bruttó termelésének dinamikája az elmúlt másfél évtizedben az egy lakosra jutó termeléstől eltérően alakult. 1961, és 1965. évek átlagában a területegységre jutó termelés volumene Bulgáriában, Jugoszláviában, Lengyelországban és a Szovjetunióban csaknem az 1951—1955. évi átlagos terméseredmények másfélszeresére nőtt. Romániában és Magyarországon ugyanakkor csak 18—20%-os, az NDK-ban és Csehszlovákiában 2—5%-os növekedést értek el.

10. táblázat

*A szántóterület, kert, szőlő, gyümölcsös alakulása,
valamint az egy hektár szántóra, kertre, szőlőre, gyümölcsösre jutó
növénytermesztés bruttó termelése*

	Szántóterület, kert, szőlő, gyümölcsös	Egy hektár szántó- területre, kertre, sző- lőre és gyümölcsösre jutó növénytermesz- tés bruttó termelése	Egy hektár szántó- területre, kertre, sző- lőre és gyümölcsösre jutó növénytermesz- tés bruttó termelése
	1961—1965. évek átlaga az 1951—1955. évek átlagának %-ában	az 1961—1965 évek átlagában: Magyarország = 100	
Bulgária	100	141	101
Csehszlovákia	101	105	118
Jugoszlávia	105	141	112
Lengyelország	98	140	126
Magyarország	96	120	100
NDK	96	102	156
Románia	106	118	77
Szovjetunió	107	146	50

Az állattenyésztés termelési értéke — a takarmányellátáson túlmenően — az állatállomány nagyságától, összetételétől és az állattartás korszerűségétől függ. Az 1961—1965. évek átlagában az egy számosállatra jutó állattenyésztési termelési érték Lengyelországban, Magyarországon, az NDK-ban és Csehszlovákiában volt a legmagasabb. Magyarországon és Lengyelországban ez elsősorban az állatállomány kedvező összetételével (a gyorsan megtérülő, nagy „forgási sebességű” állatok, mint pl. a sertés

és baromfi aránya viszonylag nagy), az NDK-ban és Csehszlovákiában az állattartás korszerűségével és fejlettségével függött össze. Az elmúlt másfél évtized alatt a Szovjetunióban törekedtek a legnagyobb mértékben az állatállomány fejlesztésére, az állatok száma számosállatban kifejezve mintegy másfélszeresére nőtt. Bulgáriában, Csehszlovákiában, Magyarországon és Romániában viszont az állatállomány sokkal szerényebb mértékben nőtt (7—14%) és az állattenyésztés termelési értékének gyarapodását elsősorban az állati hozamok emelkedése eredményezte.

11. táblázat

*Számosállatok alakulása
és az egy számosállatra jutó állattenyésztési termelési érték*

	Számosállatok	Egy számosállatra jutó állattenyésztési termelési érték	
	1961—1965. évek átlaga az 1951—1955. évek átlagának %-ában	1961—1965. évek átlagában:	Magyarország = 100
Bulgária	114	136	81
Csehszlovákia	110	117	88
Jugoszlávia	..	..	68
Lengyelország	125	113	104
Magyarország	107	128	100
NDK	123	110	96
Románia	111	130	58
Szovjetunió	149	110	64

Növénytermesztés

1966-ban az európai szocialista országok többségében a mezőgazdasági terület több mint 70%-a *szántóterület* volt. Legmagasabb a szántóterület aránya Lengyelországban (77%), Romániában a mezőgazdasági területnek kétharmadát, Jugoszláviában alig több mint felét, a Szovjetunióban csak 42%-át tette ki. A szántóterület aránya 1950 óta — Csehszlovákia és Románia kivételével — csökkent (Bulgáriában és Magyarországon elsősorban a szőlő — és gyümölcstermesztés elterjedése miatt). Csehszlovákiában és Romániában ugyanakkor a szántóterületet, a szőlőket és gyümölcsösöket a rétek és legelők terhére bővítették. Az intenzív kultúrák (szőlő és gyümölcsös) súlya Magyarországon és Bulgáriában a legnagyobb (6,0—6,8%), a Szovjetunióban, valamint Lengyelországban a legkisebb

(0,8—1,4%). Rétegekben elsősorban Csehszlovákia, Lengyelország, az NDK és Jugoszlávia gazdag, ami a szarvasmarhatenyésztés fontos bázisa. Kiterjedt legelők elsősorban a Szovjetunióban vannak (a mezőgazdasági terület 49%-a). A hegyi legelők alkotják az állattenyésztés egyik legfontosabb bázisát Romániában és Jugoszláviában.

Az európai szocialista országokban a *kenyérgabona-termesztés* az egyik legfontosabb ágazat: itt termelik a búza világtermelésének mintegy harmadát, és a rozstermelés 80%-át. Az 1961—1965. évek átlagában 108,5 millió tonna kenyérgabonát termeltek, kevesebbet, mint az 1956—1960. évek átlagában, de 26 millió tonnával (31%-kal) többet, mint az ötvenes évek első felében. A kenyérgabona-termesztés növelésének zömét (22 millió tonnát) a Szovjetunióban érték el, mégpedig elsősorban a búza vetésterületének a kiterjesztésével. A Szovjetunióban a szűzföldek feltörése óta a búza fő termőterülete a Kazah Köztársaság és Nyugat-Szibéria lett, ahol elsősorban — a természeti adottságoknak megfelelően — a kisebb terméshezamu tavaszi vetésű búzafajtákat termesztik. A Szovjetuniónak ezt a területét azonban gyakran sújtják aszályok, amikor a búzatermés jelentős mértékben csökken. Az európai szocialista országok összességét tekintve ez azt jelenti, hogy aszályos években a Szovjetunió nem tudja kielégíteni a rendszeres búzaimportra berendezkedett országok kenyérgabona igényeit. A Szovjetunió ingadozó kenyérgabona-termésével függ össze a többi európai szocialista ország azon törekvése, hogy kenyérgabonából önellátó legyen. A kenyérgabona-területek bővítése, adott színvonalon tartása ezekben az országokban más, belterjesebb művelést igénylő növénykultúrák (zöldség, gyümölcs, takarmány növények) elterjedését gátolja!

1966-ban az európai szocialista országokban rekord kenyérgabona-termést takarítottak be: mintegy 123 millió tonna búza és 20 millió tonna rozs termett. Az 1961—1965. évek átlagához képest a növekedés 32%-os, több mint a megelőző évtizedben együttvéve. Ezzel a búzatermelés részesedése a világtermelésben elérte a 44%-ot.

A kenyérgabona jelentőségére utal a búza és rozs együttes vetésterületének aránya is. A kenyérgabona vetésterülete — még azokban az országokban is, ahol az utóbbi évtizedekben jelentős a gabonaimport — csaknem az összes vetésterület negyedrésze. Az 1961—1966. évek átlagában Jugoszláviában, Csehszlovákiában, Magyarországon és az NDK-ban az

összes vetésterület 24—28%-án termesztettek kenyérgabonát. Ezekben az országokban az 1951—1955. évek átlagában a kenyérgabona-területek aránya még 27—35% volt. Albániában, Bulgáriában és Romániában elterjedtebb a kenyérgabona-termesztés, az 1961—1965. évek átlagában az összes vetésterületnek 31—32%-a. Ugyanakkor ezekben az országokban a kukorica egy részét élelmezésre használják. Lengyelországban és a Szovjetunióban foglalja el a búza és a rozs a többi növényhez viszonyítva a legnagyobb területet (az összes vetésterület 40, illetve 42%-át). Ez azzal magyarázható, hogy a kenyérgabona egy részét takarmányozási célokra termelik. Az elmúlt másfél évtized alatt a kenyérgabona-terület aránya Lengyelországban csökkent, a Szovjetunióban némileg emelkedett.

Az európai szocialista országokban a kenyérgabona-terület csökkenését a termésátlagok növelésével ellensúlyozták. A termésátlagokat az adott természeti feltételek mellett (talaj, csapadék, napfény stb.) döntően az alkalmazott agrotechnika és a talajerő-utánpótlás színvonala határozza meg. Ennek megfelelően elsősorban azokban az országokban magas a búza és a rozs termésátlaga (Csehszlovákia és az NDK), ahol a kedvező csapadékviszonyok mellett intenzív a műtrágya és a növényvédőszeres felhasználása. Az elmúlt másfél évtizedben Jugoszláviában és Lengyelországban nőtt a legnagyobb mértékben a búza termésátlaga (mintegy másfélszeresére). Az NDK-ban — ahol egyébként 31,5 q/ha-val a legmagasabbak a termésátlagok — a hozamok eléggé kiegyenlítették voltak és lényegesen nem változtak (egyedül Albániában csökkent).

1966-ban az európai szocialista országokban búzából több mint 15 q/ha termésátlagot értek el, a világátlagnál 2 q-val, az 1961—1965. évek átlagánál csaknem 5 q-val többet. Különösen Bulgáriában, Jugoszláviában és a Szovjetunióban volt a fejlődés jelentős; a termésátlagok az 1961—1965. évek színvonalához képest másfélszeresre nőttek és Bulgáriában meghaladták, Jugoszláviában megközelítették Csehszlovákia vagy a Közös Piac tagországainak az eredményeit. Magyarországon a búza termésátlaga az 1951—1955. évek átlagában kb. azonos volt, mint Bulgáriában, és 3,5 q-val több volt, mint Jugoszláviában. 1966-ban a bulgár és jugoszláv termésátlagok 5—6 q-val meghaladták az egyébként jelentős mértékben növekvő magyar eredményeket.

A rozstermesztés az elmúlt években háttérbe szorult és még az északibb — rozsnak kedvező éghajlatú — országokban is csökkent a jelentősége.

Ezért a termésátlagok — a Szovjetunió kivételével — kevésbé nőttek, mint a búza átlagos hozamai. Néhány délibb fekvésű országban (Albánia, Bulgária, Magyarország) a termésátlagok csökkentek.

12. táblázat

A búza és a rozs termésátlagai az 1961—1965. évek átlagában

	Búza		Rozs	
	q/ha	1951—1955. évek átlagának %-ában	q/ha	1951—1955. évek átlagának %-ában
Albánia	8,8	85	7,0	85
Bulgária	18,1	122	9,9	88
Csehszlovákia	24,2	124	20,9	120
Jugoszlávia	18,0	162	10,4	118
Lengyelország	19,7	149	16,4	133
Magyarország	18,6	127	10,8	90
NDK	31,5	108	21,2	100
Románia	14,6	128	10,8	103
Szovjetunió	9,7	115	9,2	121

A kenyérgabona iránti igényeket a fogyasztói szokásokon kívül nagymértékben befolyásolja a lakosság életszínvonala, a búzán és rozson kívül étkezésre felhasznált egyéb gabonafélék (pl. kukorica) mennyisége és a kenyérgabona nem élelmezési célokra (ipari, takarmányozás) történő felhasználása. Az *egy főre jutó kenyérgabona-termesztés* Lengyelországban és a Szovjetunióban a legmagasabb (340—350 kg), ezen kívül Lengyelországnak még jelentős a kenyérgabona-importja is (egy főre számítva kb. 60 kg). Az NDK-ban, Csehszlovákiában és Jugoszláviában csak 180—200 kg búzát és rozst termelnek egy főre számítva, és ez a belső igényeknek mintegy 70—80%-át fedezi. Romániában és a Szovjetunióban — a többi országtól eltérően — az 1961—1965. években együttesen a kenyérgabona-export több volt, mint a kenyérgabona-import.

Az 1961—1965. évek átlagában egy főre számítva csaknem kétszer annyi kenyérgabona termett, mint a fejlett tőkés országokban. Az egyes években felmerülő kenyérgabona-probléma tehát elsősorban nem a termelés alacsony színvonalából, hanem ingadozó jellegéből és a fejlett tőkés országokénál jóval magasabb fogyasztásból adódott.

1966-ban a szocialista és fejlett tőkés országok közötti egy főre jutó

*Az egy főre jutó kenyérgabona-termesztés, külkereskedelem
és belső felhasználás az 1961—1965. évek átlagában, kg*

	Termelés	Külkereskedelmi forgalom egyenlege ^{a)}	Felhasználás
Albánia	64	+ 70	134
Bulgária	280	+ 21	301
Csehszlovákia	192	+ 90	282
Jugoszlávia	198	+ 50	248
Lengyelország	341	+ 62	403
Magyarország	220	+ 24	244
NDK	181	+ 83	264
Románia	235	— 5	230
Szovjetunió	353	— 3	350

^{a)} Importtöbblet: +
Exporttöbblet: —

kenyérgabona-termesztés tekintetében a különbség tovább nőtt és az egy főre jutó kenyérgabona-termesztés több mint két és félszer annyi volt, mint a fejlett tőkés országokban. A termelés meghaladja a fogyasztói igényeket: jut tartalékolásra és a fejlődő országok élelmezésének segítésére is.

Az állattenyésztés — főleg a hústermelés — szempontjából nagy jelentősége van a *szemes takarmányok* termelésének. Az 1961—1965. évek átlagában az európai szocialista országokban 68,5 millió tonna szemes takarmányt (árpa, zab, kukorica) termeltek, mintegy 45%-kal többet, mint tíz évvel korábban. A takarmánygabona-félék közül a legtöbb kukoricából (30 millió tonna) és árpából (27 millió tonna) termett. A zabtermelés az elmúlt évtizedekben — a lóállomány csökkenésével összefüggésben — háttérbe szorult, és az 1961—1965. években átlagosan már csak 11 millió tonna zabot termeltek.

A világtermeléshez viszonyítva a legjelentősebb az árpatermelés (1965-ben a világtermelés 33%-a). A Szovjetunió a legnagyobb árpatermelő ország (28 millió tonna). Az elmúlt években az európai szocialista országok részesedése a világ *kukorica* termelésében fokozatosan csökkent (1965-ben már csak 11% volt), mivel a Szovjetunióban a kukorica vetésterülete a II. világháború előtti színvonalra esett vissza. Némileg javult a helyzet 1966-ban. A jó termés következtében a részarány a világtermelés-

ből 13%-ra javult. A szemes takarmányok hasznosítása az egyes országokban eléggé eltérő. Az árpát az északi fekvésű országokban elsősorban sertéshízlalásra termesztik, de egyes helyeken nagy mértékű az ipari feldolgozás is (sörgyártás). A déli országokban a kukoricát az emberi táplálkozás mellett sertéshízlalásra és ipari célokra használják. Az állatállományhoz képest kedvező a szemes takarmánytermelés Bulgáriában, Jugoszláviában, Magyarországon és Romániában, elsősorban azokban az országokban, ahol a kukoricatermesztéshez kedvezőek az éghajlati feltételek. Ezekben az országokban egy számosállatra 800—1200 kg hazai termésű szemes takarmány jut. Az északibb fekvésű országokban, ahol a kukorica jelentősége minimális, az egy számosállatra jutó szemes takarmány nem haladja meg a 350—550 kg-ot. Itt a hiányzó szemes takarmányt behozatallal, burgonyával és különféle egyéb gumós növényekkel pótolják.

Az 1961—1965. évek átlagában a belföldi termelés takarmánygabonából az NDK-ban, Lengyelországban és Csehszlovákiában a felhasználásnak csak 82—87%-át fedezte. A legfontosabb takarmánygabona exportőrök Románia és a Szovjetunió voltak. A hatvanas években a takarmánygabona nettó exportja Romániában elérte a termelés 15, a Szovjetunióban a termelés 5%-át.

Az egyes országok termelési lehetőségeiben levő különbségek a szemes takarmányok termelésének másfél évtizedes alakulásában is megmutatkoztak. Az 1961—1965. évek átlagában Bulgáriában, a Szovjetunióban és Jugoszláviában 46—68%-kal, Romániában és Magyarországon 33—34%-kal több takarmánygabonát termeltek, mint az ötvenes évek első felében. Csehszlovákiában és Lengyelországban csak 16—21%-kal nőtt, az NDK-ban változatlan maradt. Ha figyelembe vesszük az állatállomány növekedésében mutatkozó eltérő tendenciákat, akkor az északi és déli fekvésű országok közötti különbségek még élesebbek lesznek. Az egy számosállatra jutó szemes takarmánytermelés Jugoszláviában kb. 50%-kal, Romániában, Magyarországon és Bulgáriában 20—28%-kal nőtt, a Szovjetunióban, Csehszlovákiában és Lengyelországban stagnált, az NDK-ban mintegy 20%-kal csökkent.

Szálastakarmányból és egyéb lédús takarmányokból — a szemes takarmányoktól eltérően — általában az északibb fekvésű országokban jobb az ellátottság. Ez részben összefügg azzal, hogy ezeken a területeken fej-

lett a szarvasmarha-tenyésztés, a tejtermelés, amelynek jelentős a szálastakarmány igénye. Az 1961—1965. évek átlagában Csehszlovákiában, az NDK-ban és a Szovjetunióban egy számosállatra több mint 3000 kg szálastakarmány jutott (a csalamádéval, silókukoricával, takarmány-répával stb. együtt). Lengyelországban és Magyarországon ennél lényegesen kisebb az ellátottság (2000—2200 kg jut egy számosállatra), Bulgáriában és Romániában egy számosállatra 1600—1700 kg szálas- és egyéb lédús takarmány jut.

Az 1961—1965. évek átlagában a Szovjetunióban és Lengyelországban 18—25%-kal, Romániában és Bulgáriában 7—12%-kal több szálastakarmány jutott állattenyésztés céljaira, mint tíz évvel azelőtt. Csehszlovákiában, Magyarországon és az NDK-ban azonban csökkent a szálas- és egyéb lédús takarmányok termelése, Magyarországon az 1951—1955. évek átlagos színvonalának csaknem a felére. Még kedvezőtlenebb a kép, ha a takarmánytermelést az állatállomány alakulásával hasonlítjuk össze. Az egy számosállatra jutó szálas- és egyéb lédús takarmányok termelése és — mivel a külkereskedelem jelentősége a termékek esetében minimális — fogyasztása valamennyi európai szocialista országban csökkent (Bulgáriában, Romániában és Lengyelországban jelentéktelen mértékben, Magyarországon a felére).

1966-ban az időjárás kedvezett a szálas takarmányok termelésének. Az országokban együttesen — Jugoszlávia nélkül — 73 millió tonna szálas takarmány termelt, jelentősen több, mint 1965-ben, és 27%-kal meghaladva az 1961—1965. évek átlagos színvonalát. Az egyes országok közül a legjelentősebb növekedést Bulgáriában, Magyarországon és Romániában érték el, a legmagasabb hozamokat pedig az NDK-ban, Csehszlovákiában és Lengyelországban takarították be (az évelő takarmánynövényekből pl. 55—70 q/ha között változó termésátlagban).

Az európai szocialista országok a *burgonya* fontos termőterületei. Ezekből az országokból kerül ki a burgonya világtermelésének több mint a fele. A Szovjetunió az első, Lengyelország a második a világon a burgonyatermelés tekintetében. Az elmúlt másfél évtizedben a vetésterület aránya Albániában, Csehszlovákiában, Magyarországon, az NDK-ban és a Szovjetunióban csökkent, Bulgáriában, Lengyelországban és Romániában nőtt. Ugyanakkor a változás az egyes országokban különböző színvonalú termesztés mellett ment végbe. Lengyelországban, az NDK-ban

és Csehszlovákiában a burgonya vetésterületének a részesedése eléri a 18, illetve a 9%-ot, a többi országban a vetésterületnek 3—5%-án, Albániában és Bulgáriában csak 1%-án termesztettek burgonyát. A jelentős különbség nemcsak abból adódik, hogy az eltérő szokások következtében az északibb fekvésű országokban több, a délibb fekvésű országokban kevesebb burgonyát fogyasztanak. Lengyelországban, az NDK-ban és Csehszlovákiában a burgonyát étkezés mellett elsősorban takarmányozásra és ipari célokra használják. Ezekben az országokban ugyanis a sertésenyésztés legfontosabb takarmánybázisa — kukorica hiányában — a burgonya. Ezt tükrözik az egy lakosra jutó termelési adatok is. Az 1961—1965. évek átlagában egy főre számítva Lengyelországban több mint 1400 kg, az NDK-ban 700 kg, a Szovjetunióban és Csehszlovákiában 360—400 kg burgonyát termesztettek. Ezekben az országokban a lakosság által elfogyasztott burgonya az össztermelésnek kb. 15—30%-át tette ki. Jugoszláviában, Magyarországon és Romániában ezzel szemben az egy lakosra jutó burgonya mennyisége 140—200 kg, Bulgáriában 50 kg, Albániában csak 15 kg volt. Ezekben az országokban ugyanakkor a burgonyatermés felét vagy több mint a felét használták fel emberi táplálkozásra (Jugoszláviában 46, Magyarországon 49%-át). Az 1961—1965. években a burgonyát nagyobb mennyiségben termelő országok közül Lengyelországban és a Szovjetunióban nőtt (47, illetve 18%-kal), Csehszlovákiában és az NDK-ban jelentős mértékben csökkent (32, illetve 12%-kal) a termés mennyiség a tíz évvel korábbi színvonalhoz képest. A burgonyát főleg élelmezésre termelő országok közül egyedül Magyarországon termesztettek a hatvanas években kevesebb burgonyát, mint az ötvenes évek elején (kb. 9%-kal). Jugoszláviában 50%-kal, Bulgáriában, Albániában 22—29%-kal, Romániában 11%-kal nőtt a burgonyatermés. Azonban csak Albániában, Jugoszláviában, Lengyelországban és a Szovjetunióban emelkedtek a termésátlagok, Bulgáriában és az NDK-ban változatlan maradt, a többi országban csökkent. Bár a burgonya nemzetközi kereskedelmét a jelentős szállítási költségek korlátozzák, a termésátlagokban mutatkozó nagy különbség az északi és déli államok között a termelés országok közötti további specializációját indokolja. Az 1961. és 1965. évek átlagában az NDK-ban és Lengyelországban hektáronként 166 q, illetve 154 q burgonyát termesztettek, az országok többségében a burgonya terméshozama nem érte el a hektáronkénti 90 q-t (Albániában és Magyarországon a 80

q-t), az NDK és Lengyelország termésátlagainak valamivel több mint felét.

1966-ban — a többi kapásnövényhez hasonlóan — nőtt a burgonyatermelés is. Az európai szocialista országokban 163 millió tonna burgonya termett, 8%-kal több, mint a hatvanas évek első felének átlagában és ezzel a világ burgonyatermelésének a növekedése csaknem teljes egészében innen származott. Az átlagosnál nagyobb mértékben nőtt a déli fekvésű országok termésátlaga és ezáltal a termésátlagok színvonalában a korábbi években mutatkozó különbségek mérséklődtek.

Ipari növények közül elsősorban *cukorrépát, dohányt, olajos magvakat és rostnövényeket* termesztenek. Az ötvenes évek elején csaknem valamennyi európai szocialista országban nagy súlyt helyeztek a fejlesztésre és az 1953—1954. években az ipari növények vetésterülete rekordszínvonalat ért el. Az ötvenes évek második felében és a hatvanas években az olajos magvak és a rostnövények vetésterületének aránya csökkent, vagy a legjobb esetben változatlan maradt. Csehszlovákiában és Lengyelországban valamennyi fontosabb ipari növény vagy növénycsoport vetésterületének aránya — az elmúlt másfél évtizedhez viszonyítva is — nőtt és az ipari növénytermesztés rekordszínvonalát nem az ötvenes évek közepére, hanem a hatvanas években érte el.

14. táblázat

*Az ipari növények vetésterületének aránya
(százalék)*

	1950	1966
Bulgária	13,2	13,8
Csehszlovákia	6,4	6,7
Jugoszlávia	6,7	kb. 6,0
Lengyelország	4,1	6,2
Magyarország	8,9	6,2
NDK	8,4	7,7
Románia	9,0	8,9
Szovjetunió	8,4	7,3

Az egyik legfontosabb ipari növény a *cukorrépa*. 1950 és 1966 között a cukorrépa vetésterülete jelentős mértékben kibővült, és jelentősen javultak a hozamok is. A színvonalat jelző egy főre jutó cukorrépa-termelés a

hatvanas évek átlagában Csehszlovákiában volt a legmagasabb, 450 kg. Ezen kívül még Magyarországon, az NDK-ban és Lengyelországban magas: 300—370 kg. A Szovjetunióban 264 kg, Jugoszláviában, Romániában és Bulgáriában 120—180 kg, Albániában csak 60 kg cukorrépát termeltek egy lakosra számítva. Az egyes országokban termesztett cukorrépa eltérő cukortartalmát is figyelembe véve az egy főre jutó cukorrépa-termelés jól jelzi a lakosság cukorellátottságának színvonalát belső erőforrásokból. A legintenzívebb cukorrépa-termelést folytató országoknak (pl. Csehszlovákia és Lengyelország) jelentős az exportja is. Az elmúlt másfél évtizedben — Albániát kivéve — bizonyos kiegyenlítődési folyamatot figyelhettünk meg. Azokban az országokban (Bulgária, Románia, Szovjetunió, Jugoszlávia), ahol az egy főre jutó termelés alacsonyabb színvonalú volt, a cukorrépa-termelés az 1951—1955. és 1961—1965. évek között az átlagosnál nagyobb mértékben nőtt (megkétszereződött, a Szovjetunióban két és félszeresére nőtt). Már az ötvenes évek első felében magas volt az egy lakosra jutó cukorrépa-termelés Csehszlovákiában és az NDK-ban. Csehszlovákiában 24%-kal nőtt, az NDK-ban 14%-kal csökkent. A hektárhozamok némileg eltérő képet mutatnak. Az 1961—1965. évek átlagában Jugoszláviában volt a legmagasabb a cukorrépa termésátlaga (279 q/ha), amitől alig maradt el Csehszlovákia és Lengyelország (265—270 q/ha). Magyarországon és az NDK-ban a hatvanas években ez nagyjából azonos volt (243—246 q/ha), de amíg hazánkban az 1951—1955. évek színvonalához képest jelentős mértékben nőtt (246 q-ra), addig az NDK-ban 289 q/ha-ról 243 q/ha-ra mérséklődött. Bulgáriában jelentős fejlődés következtében a hatvanas évekre elérték a 200 q/ha termésátlagot, a többi országban hektáronként 160—170 q-t takarítottak be. Ezt Albániában és Romániában egyenletes fejlődés előzte meg, a Szovjetunióban az ötvenes évek második felével összehasonlítva némi visszaesés mutatkozik (184 q/ha-ról 165 q/ha-ra).

1966-ban 115 millió tonna cukorrépa termett, jelentős mértékben több, mint az 1961—1965. évek átlagában, és a terméseredmény csak némileg marad el az 1964. évi rekord mögött. Különösen Bulgáriában magas a termelési színvonal és jelentős a termésátlagok növekedése: a hozamok 1966. évben elérték a 404 q/ha-t, amely meghaladja a legtöbb fejlett tőkés ország (pl. a Közös Piac országainak) termésátlagát. Ezt követi Magyarország és Csehszlovákia termésátlaga (329—331 q/ha). Jugoszláviában a

korábbi magas termésátlagok jelentős mértékben csökkentek, valószínűleg azzal összefüggésben, hogy a vetésterületet új vidékekre is kiterjesztették (mintegy 30%-kal).

A különféle *textilipari alapanyagok* termesztése az európai szocialista országokban jelentős: 1966-ban a *len* világtermelésének 82%-át, a *kender*-termelés csaknem felét adták. A *gyapot* jelentősége már kisebb (18%), mivel azt elsősorban a fejlődő országokban termesztik. A *lent* az északi, a *kendert* a déli országokban termesztik nagyobb mennyiségben. A termésátlagok viszonylag alacsonyak, *lenből* (3,6 q/ha) a fejlett tőkés országok termesztésének harmadát, *kenderből* (5,7 q/ha) kb. a felét érik csak el. *Gyapotot* jelentősebb mennyiségben csak a Szovjetunióban termelnek — a legfejlettebb színvonalon a világon. 1966-ban egy hektárról 24 q *gyapotot* takarítottak be, 18%-kal többet, mint a megelőző öt év átlagában, és a másfél évtizeddel korábbi hozamok másfélszeresét érték el.

A világ *dohánytermelése* — a klimatikus adottságok miatt — néhány országra koncentrálódik. A szocialista országok közül — Kínán kívül — a Szovjetunióban és Bulgáriában termesztene jelentősebb mennyiségben *dohányt*, ezért az európai szocialista országok együttes termelése alig haladja meg a világtermelés 10%-át. Különösen jó volt a *dohánytermés* az 1964—1966. években (több mint 500 ezer tonna), és ezzel az ötvenes évek elejének átlagos termése megkétszereződött. A termésátlagok tekintetében a gyengébb minőségű *dohányt* termelő országok vezetnek (NDK, Lengyelország, Csehszlovákia) 12,5—15,3 q/ha-ral, ezzel ezekben Bulgáriában, Magyarországon és Romániában az egy hektárról betakarított *dohány* mennyisége általában nem haladja meg a 11 q-t.

A klimatikus és talajviszonyok nem mindenhol egyformán kedveznek a kertészeti kultúrák fejlődésének, de eltérőek a termesztési hagyományok is. A hatvanas években az országok jelentős részében (Bulgária, Magyarország, Szovjetunió stb.) felismerték a *zöldségtermelés* fejlesztésének szükségességét és az 1964—1966. évek átlagában a *zöldségfélék* összes termése meghaladta a 30 millió tonnát. Az országokban együttesen egy lakosra számítva 80—90 kg *zöldségfélét* termelnek, azonban a színvonal országonként nagymértékben különbözik. A legtöbb *zöldségfélét* — egy lakosra számítva — Bulgáriában, Magyarországon és Lengyelországban, a legkevesebbet — az előbb említett országoknak felét-harmadát — az NDK-ban termelték.

A klimatikus viszonyok nagymértékben befolyásolják az összetételt: a déli államokban a paradicsom, a paprika stb., az északi államokban a káposzta és gyökérfélék termesztése általános. A termelés nagysága, elterjedtsége kedvezően érinti a termésátlagokat és a minőséget, amely indokolja a termelési specializáció és a nemzetközi árucseré továbbfejlesztését, a választék bővítését.

A gyümölcsstermesztés tekintetében még a zöldségféléknél is nagyobbak a különbségek. Bulgáriában korábban, Romániában és Magyarországon az utóbbi években jelentős területeken telepítettek gyümölcsösöket, ezért a növekedés üteme a hatvanas években meggyorsult. 1966-ban az országokban együttesen 10,8 millió tonna gyümölcs termett, az 1951—1955. évek átlagának több mint kétszerese. Az átlagot meghaladó mértékben nőtt a termelés Bulgáriában (3,4-szeresre), ahol az egy lakosra jutó termelés is a legnagyobb (140 kg). Ezt a színvonalat Magyarország és Románia közelíti meg a 98 kg és 74 kg-os egy lakosra jutó termeléssel, a többi ország jelentős mennyiségű gyümölcsbehozatalra szorul. Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a nagyobb termelés összefügg az értékesebb gyümölcsfélék (pl. bogyósok) átlagosnál nagyobb mértékű termesztésével és a jobb minőséggel. Szőlőstermesztés Bulgáriában, Jugoszláviában, Magyarországon, a Szovjetunióban és Romániában folyik. Az országok együttesen évi átlagban 5,5—6,4 millió tonna szőlőt termelnek, amely 1966-ban a világtermelés 12%-át tette ki. A szőlőtelepítéseket a legnagyobb mértékben a Szovjetunióban szorgalmazták, ahol 1960 és 1966 között a szőlőterület 350 ezer hektárral, csaknem kétszeresére bővült. Ez akkora terület, mint Bulgária és Magyarország 1966. évi szőlőterülete együttvéve. Bulgáriában az ötvenes évek második felében bővítették a szőlőterületeket a legnagyobb mértékben, Romániában és Magyarországon a telepítések termőre fordulása a közeljövőben várható. Az egy lakosra jutó szőlőtermelés Bulgáriában (130 kg), Magyarországon, Jugoszláviában és Romániában (50—60 kg) a legmagasabb. Ezeknek az országoknak jelentős a csemegeszőlő- és borkivitele is.

	1951 – 1955.	1956 – 1960.	1961 – 1965.	1966.
	évek átlaga			
Gyümölcs				
Bulgária	46,6	67,4	110,3	139,7
Csehszlovákia	40,2	44,7	27,5	43,5
Lengyelország	..	25,1	24,1	46,6
Magyarország	61,3	77,1	94,7	98,2
NDK	..	..	32,4	40,7
Románia	35,0	45,7	48,8	73,7
Szovjetunió	11,1	14,0	16,2	19,0
Szőlő				
Bulgária	66,2	81,2	124,6	130,9
Jugoszlávia	52,4	49,2	60,8	62,3
Magyarország	46,3	58,0	64,1	55,9
Románia	47,0	49,7	48,3	49,8
Szovjetunió	5,3	7,6	12,5	14,4

Állattenyésztés

Az állattenyésztés súlyára, jelentőségére előzőleg már utaltunk a mezőgazdaság bruttó termelésén belül. Az állattenyésztés és az általános gazdasági fejlettség között szoros a kapcsolat, bár a pontos nemzetközi összehasonlítást az országoként eltérő árárányok korlátozzák. Az országok többségében az elmúlt több mint másfél évtized alatt emelkedett az állattenyésztés részesedése a mezőgazdasági bruttó termelésben.

A fejlett állattenyésztés egyik legfontosabb feltétele a termékeny, jó minőségű állatállomány. Ha a különféle állatfajtákat súlyuk, hasznosságuk alapján számosállatban fejezzük ki, akkor képet kaphatunk az országok állattartásának általános helyzetéről. Az elmúlt másfél évtized alatt a számosállat-állomány a Szovjetunióban nőtt a legnagyobb mértékben (67%-kal). A gyors ütemű növekedést elősegítette a jó takarmányellátottság, a mezőgazdasági terület kiterjedtsége és időközbeni bővülése. A területek — elsősorban a legelők — bősége következtében a 100 ha mezőgazdasági területre jutó számosállat sűrűsége alacsony (20 db/100

ha). A Szovjetunión kívül az állatállomány Romániában, az NDK-ban és Lengyelországban emelkedett a legnagyobb mértékben (31—41 %-kal). Az NDK-ban — a kevés mezőgazdasági terület miatt — az egyedüli lehetőség a belterjes állattartás, ezért 100 ha mezőgazdasági területre 104 számosállat jut, amely a szocialista országok többségénél mintegy kétszer magasabb színvonal. Bulgáriában és Magyarországon a szűkös takarmányhelyzet korlátozta az állatállomány nagyobb mértékű növekedését. Az 1950 és 1966 közötti állománynövekedés különböző nagyságú volt, amely az egyes országok állatsűrűségét 50—75 db/100 ha színvonalon kiegyenlítette.

16. táblázat

*Az állatállomány alakulása és sűrűsége
(Számosállatban számítva)*

	100 hektár mezőgazdasági területre jutó számosállat 1965-ben, db	1965 1950 %-ában
Albánia ^{a)}	56	113
Bulgária	54	116
Csehszlovákia	74	112
Jugoszlávia	49	..
Lengyelország	63	141
Magyarország	53	120
NDK	104	138
Románia	48	131
Szovjetunió	20	167

^{a)} 1964. év, illetve 1964. év az 1950. év %-ában.

Az egyes állatfajták aránya az összes állatállományban országonként eltérő, bár mindenütt — Magyarország kivételével — a legjelentősebb a *szarvasmarha-tenyésztés*.

1966-ban az európai szocialista országokban 133 millió szarvasmarhát tartottak, mintegy másfélszer többet, mint 1950-ben. Az elmúlt másfél évtizedben a világ szarvasmarha-állománya hasonló mértékben gyarapodott és így a szocialista országok részaránya 11—12% között váltakozott. Legjelentősebb a szarvasmarha-állomány a Szovjetunióban (1966-ban 97 millió db). Az állománynövekedés a vizsgált időszak alatt a Szovjetunióban elérte a 40 millió darabot, amely nagyságát és dinamikáját tekintve is a legnagyobb a szocialista országok között. A szarvasmarhák száma

*Az állatállomány összetétele
a fontosabb állatfajták szerint 1965-ben
(Számosállat alapján számítva, %-os megoszlás)*

	Szarvasmarha	Sertés	Juh-kecske	Baromfi
Albánia	50	5	42	3
Bulgária	40	19	34	7
Csehszlovákia	66	26	2	6
Jugoszlávia	58	24	13	5
Lengyelország	64	28	2	6
Magyarország	41	44	7	8
NDK	57	33	4	6
Románia	56	19	20	5
Szovjetunió	69	14	13	4

ezenkívül az elmúlt tizenhat év alatt rendszeresen csak Lengyelországban és az NDK-ban emelkedett. Az ötvenes években a jugoszláv, a hatvanas években a román szarvasmarha-állomány fejlődött némileg.

A Szovjetunió kiterjedt, mezőgazdaságilag megművelhető területekkel rendelkezik, ezért szarvasmarha-tenyésztési intenzitása az állatsűrűség alapján viszonylag alacsony. 1966-ban az NDK-ban és Csehszlovákiában volt a mutatószám a legmagasabb (78 illetve 63 db/100 hektár mezőgazdaságilag hasznosított terület). A többi országban az állatsűrűség — a Szovjetunió és Lengyelország kivételével — nagyjából egyforma: Albániában, Jugoszláviában, Romániában 35—38, Bulgáriában, Magyarországon 26—28.

A szarvasmarha-állományt a fejlett tőkés országokkal összehasonlítva Csehszlovákia és az NDK állatsűrűsége a francia, illetve az angol, Lengyelország állatsűrűsége az olasz, illetve a japán színvonalat némileg meghaladja.

A *tehénállomány* aránya részben meghatározza az állomány minőségét, részben hasznosítási, tenyésztési módjának jellegét. Lengyelországban, az NDK-ban és Jugoszláviában a legmagasabb a tehénállomány aránya (59%, illetve 44—45%), amelynek eredménye — a magas hozamokkal párosulva — megmutatkozik a tejtermelésben. A szarvasmarha-tenyésztésen belül a hizlalás jelentősége nagyobb a déli országokban, ahol a tehénállomány arányának csekélyebb mértéke az alacsonyabb tejhoza-

mokkal együtt jelentkeznek. Ezek az adatok az 1966. évi helyzetet tükrözték. A másfél évtized alatt néhány országban a tejtermelés jelentősége csökkent (Magyarország, Lengyelország, Románia), amely részben takarmányellátási, részben jövedelmezőségi problémák függvénye.

Az európai szocialista országokban — Jugoszlávia és Lengyelország kivételével — gyakorlatilag befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Az anyagi eszközök szűkös volta miatt a szarvasmarha-állomány jelentős része még 1966-ban is a lakosság, a termelőszövetkezeti tagok tulajdonában volt. 1966-ban pl. a szarvasmarha-állománynak Lengyelországban csak 14%-át, Romániában és Magyarországon 50—55%-át, az NDK-ban, Bulgáriában és a Szovjetunióban 67—70%-át, Csehszlovákiában 85%-át tartják az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetek közös gazdaságaiban.

Az európai szocialista országok egy részénél a *sertésitenyésztés* jelentősége vetekszik a szarvasmarháéval. A sertésállomány aránya a világ egészét tekintve 1966-ban 18,1% volt, annyi, mint 1950-ben. Az ötvenes években a sertésállomány nagyobb mértékben nőtt, mint a világátlag és 1960-ban a világ sertésállományának 20%-át tette ki. A hatvanas években a Szovjetunió sertésállományának csökkenése miatt ez az arány az 1950. évi színvonalra esett vissza. Az egyes országok között a sertésállomány sűrűsége — 100 hektár szántóterületre számítva — Albánia és Magyarország kivételével követi a szarvasmarhatenyésztés színvonalkülönbségét; a szántóterület alapján számított sertéssűrűség mintegy kétszerese a mezőgazdasági terület alapján számított szarvasmarhasűrűségnek. Albániában ennél kisebb, Magyarországon nagyobb arányban tenyésztettek sertéseket. Az összehasonlítás alapján a szarvasmarháénak csaknem ötszöröse a sertéssűrűség Magyarországon. Hazánkban ez az arányeltolódás az elmúlt másfél évtizedben bontakozott ki, mivel a sertéstakarmánynak szolgáló kukoricatermesztés kedvezőbben alakult, mint a szalastakarmányok termesztése, a sertésitenyésztésnél kedvezőtlenebb volt a szarvasmarha-tartás gazdaságossága, jövedelmezősége. A Szovjetunióban 1950 és 1960 között a sertésállomány csaknem háromszorosára emelkedett. 1963-ban azonban az állománynak több mint harmadát levágták, és a gyors ütemű pótlást akadályozza a kukoricatermesztés visszaesése. A déli szocialista országokban a sertéshízlalás takarmánya a kukorica, az NDK-ban, Lengyelországban, Csehszlová-

kiában főleg a burgonya. A takarmányozás módja a zsír-, illetve hústermelés arányának alakulását is meghatározza. A szarvasmarha-tenyésztésen alapuló sertéstartás — a fejlett tőkés országokhoz hasonlóan — a tenyésztés időtartamát, az állomány körforgását, a takarmányértékesítést és ezen keresztül a hizlalás gazdaságosságát is jelentős mértékben befolyásolja. Az NDK, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország sertéssűrűsége meghaladja a fejlett tőkés országok többségének a színvonalát. A vágósertések átlagsúlya is — a tenyésztésbeli különbségekkel összefüggésben — általában nagyobb. (A szarvasmarha esetében — Magyarország, Csehszlovákia kivételével — az átlagosnál alacsonyabb volt.) 1966-ban a sertéseket főleg a lakosság magángazdaságaiban tartották (Lengyelországban az állomány 92%-át, Magyarországon 59%-át, Romániában 50%-át, Bulgáriában és az NDK-ban 31—35%-át stb.).

Néhány szocialista országban jelentős a *juhtenyésztés*. 1966-ban Bulgáriában, Jugoszláviában és Romániában 10—14 millió, a Szovjetunióban 135 millió juhot tartottak. A juhállomány sűrűsége is a déli államokban a legmagasabb (100 hektár mezőgazdasági területre számítva Bulgáriában 172 db, Albániában 137 db, Romániában 95 db).

A mezőgazdasági munkák gépesítésének előrehaladásával a *lóállomány* jelentős mértékben csökkent. 1966-ban a lóállomány az 1950. évihez Bulgáriában, Csehszlovákiában, Magyarországon, az NDK-ban még a felét sem érte el. A kisparaszti gazdaságok túlsúlya miatt Lengyelországban csak kis mértékben csökkent, Jugoszláviában viszont némileg nőtt a lóállomány. A fejlett tőkés országokban a lóállomány minimális, ezért az európai szocialista országokban tartják a világ lóállományának negyedét, amely egyaránt nagyobb a szarvasmarha- és sertésállomány részesedésénél.

Az elmúlt 16 év alatt — a tartási viszonyok fejlődésével összefüggésben — a leggyorsabb ütemben a *baromfiállomány* gyarapodott. 1966-ban az európai szocialista országokban együttesen 795 millió baromfit tartottak, a Közös Piac, illetve az USA baromfiállományának kb. kétszeresét.

Az európai szocialista országok összes *hústermelése* 1965-ben 17,1 millió tonna volt, a világtermelés 24%-a. A hústermelés a hatvanas években a világátlagnál nagyobb mértékben nőtt: 1960 és 1965 között 17%-kal (a világon összesen 14%-kal).

Amennyiben a hústermelést összehasonlítjuk az állatállománnyal,

megállapíthatjuk, hogy az egy szarvasmarhára jutó évi hústermelés Magyarországon, Csehszlovákiában és Bulgáriában a legmagasabb. A mutatószám nagyságrendjét több tényező befolyásolja. A szarvasmarha-tenyésztés jellege jelentős mértékben meghatározza az adott állatállományból nyerhető húsmennyiséget. A tejtermelés célját szolgáló tenyésztés esetében hizlálásra és vágásra az állomány kisebbik része használható. Magyarországon és Csehszlovákiában a marhahús-termelés mennyisége az állatállományhoz viszonyítva azért is magas, mert nagyobb súlyú szarvasmarha-fajtákat tenyésztettek, mint a többi országban. A vágómarhák átlagsúlya Magyarországon 1966-ban 502 kg, Csehszlovákiában 435 kg volt a többi országban szokásos 250—350 kg-os átlagos vágósúllyal szemben.

18. táblázat

A hústermelés összehasonlítása az állatállománnyal 1966-ban
(Hústermelés vágósúlyban kg/állomány, db)

	Szarvasmarha	Sertés	Baromfi
Bulgária	73	96	2,1
Csehszlovákia	70	106	1,9
Jugoszlávia ^{a)}	36	57	2,5
Lengyelország	44	92	1,2
Magyarország	82	96	5,7
NDK	57	86	1,8
Románia	38	69	2,0
Szovjetunió	45	78	1,4

^{a)} 1965.

A sertésenyésztés esetében a hústermelés és az állomány viszonyában — a zsír, illetve húsnyerés céljait szolgáló tenyésztésen túlmenően —, jelentős szerepe van a sertésenyésztés korszerűségének, a hizlálási és tartási idő hosszának, a takarmányozási módoknak stb. is.

A baromfitenyésztés összehasonlítása Magyarország szempontjából látszólag a ténylegesnél jobb képet mutat. A baromfitartás ugyanis Magyarországon a többi országnál nagyobb mértékben szolgálja a hústermelés céljait, a tojástermelés viszonylag alacsonyabb színvonalon mozog. Magyarországon a nagyobb vágósúlyú állatok (liba, kacska stb.) aránya is nagyobb, mint a környező országokban.

Hústermelés 1966-ban

	100 hektár mezőgazdasági területre számítva, q	Egy lakosra számítva, kg	Összes hústermelésből (%-ban)			
			marha	sertés	juh, kecske	baromfi
Bulgária	84	59	22	45	23	10
Csehszlovákia	134	67	33	59	1	6
Jugoszlávia	56 ^{a)}	42 ^{a)}	23	48	5	10
Lengyelország	105	66	21	64	1	5
Magyarország	134	92	17	63	2	18
NDK	185	69	24	68	1	6
Románia	48	37	28	53	7	12
Szovjetunió	20	46	41	42	9	7

^{a)} 1965.

Az előbbiekből kitűnik, hogy a hústermelés színvonalát az állatsűrűségeen túl a fajtaösszetétel, a tenyésztés jellege és színvonala is jelentős mértékben meghatározza. Magyarországon valósult meg a legnagyobb mértékben a hústermelés céljait szolgáló tenyésztés (92 kg/fő), bár 100 ha mezőgazdasági területről az NDK-ban és Csehszlovákiában nyerték a legtöbb húst (185, illetve 134 kg-ot). E két országban a korszerűbb tenyésztési, takarmányozási feltételek segítették — a munkaerőhiány ellenére — a hústermelés fejlesztését. A lakosság keresletének kielégítésére — az adott jövedelmi színvonal mellett — ennek ellenére húsimportra szorulnak.

Az európai szocialista országok helyzete a *tejtermelést* illetően a hústermelésnél kedvezőbb: 1950 és 1966 között a tejtermelés a kétszeresére nőtt és 1966-ban elérte a 110 millió tonnát, a világtermelés 29—30%-át.

1966-ban az egy lakosra jutó tejtermelés az országokban együttesen meghaladta a 300 kg-ot, amely a világlátlagnak mintegy 2,7-szerese volt és elérte a Közös Piac országai átlagos színvonalának 80%-át. Az említett időszakban a tejtermelés kb. egyenlő mértékben adódott a szarvasmarha-állomány számának növekedéséből és az egy tehénre jutó tejtermelés növekedéséből. Az átlagosnál gyorsabb ütemben nőtt a tejtermelés Bulgáriában és a Szovjetunióban. 1965-ben a 100 hektár mezőgazdasági területre jutó tejtermelés az NDK-ban, Lengyelországban, Csehszlovákiában, egy lakosra számítva Lengyelországban, az NDK-ban és a Szovjetunió-

ban volt a legnagyobb. Magyarországon az egy főre jutó tejtermelés az európai szocialista országok közül a legkisebb, éppen a tehénállomány alacsony és a hústermelés magas színvonala miatt.

20. táblázat

Tejtermelés 1966-ban

	100 hektár mezőgazdasági területre jutó tejtermelés		Egy lakosra jutó tejtermelés	
	q	1950 = 100	kg	1950 = 100
Bulgária	251	216	182	197
Csehszlovákia	623	125	311	106
Jugoszlávia	169 ^{a)}	136	128 ^{a)}	122
Lengyelország	713	176	448	135
Magyarország	240	137	164	119
NDK	1037	193	373	196
Románia	260	158	201	139
Szovjetunió	140	191	325	166

^{a)} 1965.

A tejhozamok tekintetében az egyes szocialista országok között jelentős különbségek vannak: 1966-ban az NDK-ban az átlagos tejhozamok meghaladták a 3000 kg-ot, a 15 évvel korábbi hozam másfélszeresét; Jugoszláviában a tehének évi átlagos tejhozama csak 1221 kg volt, amely az 1950. évinél 28 %-kal több.

21. táblázat

*Az egy tehénre jutó tejtermelés
(kg)*

	1950	1955	1960	1966
Bulgária	425	663	1444	1912
Csehszlovákia	1634	1666	1862	2146
Jugoszlávia	951	1090	1140	1221 ^{a)}
Lengyelország	1648	1816	2122	2343
Magyarország	1243	1402	1863	2101
NDK	1891	2394	2646	3090
Románia	894	1086	1368	1686
Szovjetunió	1370	1529	1779	1888

^{a)} 1965.

A baromfiállomány növekedésével összefüggésben a *tojástermelés* az európai szocialista országokban 1950 és 1966 között 21 milliárd darabról 53 milliárd darabra emelkedett és a világtermelésnek 18%-a volt. Az átlagosnál nagyobb mértékben nőtt a tojástermelés Bulgáriában, az NDK-ban és a Szovjetunióban, de az országok közül az egy lakosra jutó tojástermelés 1966-ban Magyarországon volt a legmagasabb (239 db).

Az európai szocialista országokban 1966-ban 481 ezer tonna *gyapjút* termeltek, a világtermelés 18%-át. A juhállomány alapján a legjelentősebb gyapjútermelő ország a Szovjetunió, Bulgária és Románia. Az elmúlt másfél évtized alatt a gyapjútermelés a kisebb mennyiségű gyapjút termelő országok közül Lengyelországban és Magyarországon duplázódott meg (4,4 ezer tonnáról 8—10 ezer tonnára), Jugoszláviában viszont csökkent.

Az országok közül a gyapjúhozam nem azokban az országokban a legmagasabb, ahol jelentős a juhtenyésztés és eléggé külterjes a tartás. Az NDK-ban, Csehszlovákiában az egy juhról lenyírt gyapjú mennyisége másfélszer-kétszer több volt, mint Bulgáriában, Romániában és a Szovjetunióban.

22. táblázat

Az egy lakosra jutó gyapjú és tojástermelés

	Gyapjú, kg		Tojás, darab	
	1950	1966	1950	1966
Bulgária	1,9	3,1	78	174
Csehszlovákia	0,1	0,2	130	216
Jugoszlávia	0,9	0,6 ^{a)}	49	89 ^{a)}
Lengyelország	0,2	0,3	137	195
Magyarország	0,5	1,0	107	239
NDK	..	0,5	66	228
Románia	1,0	1,4	61	135
Szovjetunió	1,0	1,6	63	133

^{a)} 1965.

4. A mezőgazdaság technikai színvonala

A szocialista országok többségében a megművelhető földterület alig bővíthető. Az évenként felhasználható élőmunka mennyisége a mezőgazdaságban csökken, mivel a munkaerő más gazdasági ágazatokba vándorol. Ennek következtében a mezőgazdaságban a termelés növekedésének csaknem egyetlen módja marad: a korlátozottan vagy csökkenő mértékben rendelkezésre álló termelési tényezők pótlása, a minőség emelése, általában az anyagi befektetések fokozása.

A föld kielégítő művelését csak a vonóerő-kapacitás megfelelő színvonalával lehet biztosítani. Az ötvenes évek elején a szocialista országokban — Albánia és Bulgária nélkül — a mezőgazdaság vonóerő-ellátottsága alacsony színvonalú volt: 100 hektár szántóterületre csak 12—16 lóerő jutott. Albániában és Bulgáriában az átlagosnál nagyobb vonóerő-kapacitást a szarvasmarha-állomány egy részének igázásával biztosították. Az állati és gépi vonóerő ilyen színvonalán az elsődleges feladat a mezőgazdasági munkák elvégzése volt, a minőség javítását és a kívánt időben történő elvégzését nem lehetett biztosítani. Ezáltal a kedvezőtlen időjárási viszonyok hatása a mezőgazdasági termelésre fokozódott. Az ötvenes évek első felében, részben a mezőgazdaság fejlesztésének elhanyagolása folytán, a művelési feltételek alig változtak. A kisparaszti gazdaságok — különböző okok miatt — a csekély mennyiségben rendelkezésre álló mezőgazdasági gépparkot sem igényelték teljes kapacitásában, a gépállomások ugyanakkor nem tudták megszervezni a termelőszövetkezetek gépi munkaerőigényének megfelelő kielégítését.

Az ötvenes évek második felében, a hatvanas évek elején a legtöbb szocialista országban befejeződött a mezőgazdaság szocialista átalakítása. A termelőszövetkezetekbe vitt igásállatok nagyobbik részét levágták. Részben az igásállatok vonóerejének, részben a mezőgazdaságból elvándorló munkaerő pótlására meggyorsult a gépesítés üteme. A gépek kiszolgálásához ugyanis kevesebb munkásra volt szükség, mint az igásállatokhoz. A gépesítés — a munkaerő-szükségletet csökkentő hatás mellett — azonban növelte a szakképzett technikai személyzet létszáma iránt támasztott igényeket. A gépi beruházások fokozásával nemcsak az igásállatok állományának csökkenését pótolták, hanem 1955 és 1965 között az országok többségében a *100 hektár szántóterületre jutó vonóerő-kapacitás*

csaknem megkétszereződött, Csehszlovákiában háromszorosára nőtt. Ezzel együtt 1966-ban csak Csehszlovákiában és az NDK-ban érte el a mezőgazdaság vonóerő-ellátottsága a fejlett tőkés országok színvonalát. A többi ország közül továbbra is Albánia és Bulgária helyzete a legkedvezőbb, amely önmagában is jelzi a probléma súlyosságát.

23. táblázat

100 hektár szántóterületre jutó vonóerő-kapacitás
(lóerő)

	1950	1955	1960	1965	1966
Albánia	25	28	28	kb. 34	kb. 35
Bulgária	22	23	23	30	32
Csehszlovákia	kb. 16	kb. 18	30	53	54
Lengyelország	12	16	18	25	26
Magyarország	14	16	20	28	29
NDK	..	kb. 26	32	52	55
Románia	13	15	18	24	27
Szovjetunió	12	13	16	22	24

Az országok többségében a vonóerő-kapacitás növelése, az igásállatok gépi helyettesítése kampányszerűen, néhány év alatt ment végbe és számos problémát vetett fel. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

1. Több országban — főleg ahol jelentős gépimportra volt szükség — nem lehetett egységes, az üzemeltetést, javítást megkönnyítő gépparkot kialakítani. Sokszor nem a talajviszonyoknak legkedvezőbb traktorfajtát alkalmazták.

2. A szakemberképzés nem tudott lépést tartani a szükségletekkel, és ez sok helyen akadályozta a gépállomány megfelelő kihasználását.

3. A szükségletek ugrásszerű növekedésével nagy nyomás nehezedett a mezőgazdasági gépgyártásra, ezért — főleg gazdaságossági megfontolásokból — az alkatrész-ellátás akadozott. A gépállomány jelentős része ennek folytán javítás alatt, kihasználatlanul állott.

4. A vonóerő-kapacitás szervezett, tervszerű kihasználásához megfelelő mennyiségű és teljesítőképességű munkagépre lett volna szükség.

5. A termelés különböző területeit eltérő intenzitásban gépesítették; a szemestermények földmunkáinak és betakarításának gépesítése mögött

viszonylag elmaradt a kapásnövények, szálastakarmányok, kerti kultúrák és az állattenyésztés gépesítése.

A helyzetet súlyosbította, hogy több országban — főleg Magyarországon — a lóállományt elhamarkodottan mérsékeltek. Ezért a *gépi vonóerő aránya* az utóbbi évtizedben — Lengyelország kivételével — ugrásszerűen nőtt, és meghaladta a 70%-ot.

*A gépi^{a)} vonóerő aránya
(százalék)*

24. táblázat

	1950	1955	1960	1965	1966
Albánia	5	21	51	kb. 70	kb. 71
Bulgária	kb. 13	27	56	74	77
Csehszlovákia	kb. 45	kb. 60	87	95	96
Lengyelország	21	35	40	57	59
Magyarország	22	37	62	87	88
NDK	..	kb. 57	82	93	94
Románia	20	30	53	78	80
Szovjetunió	66	77	87	92	93

^{a)} Csak a traktorvonóerő.

A növénytermesztés gépesítését jól szemlélteti a *traktorállomány és a szántóterület összehasonlítása*. Ebben a tekintetben a szocialista országok színvonala elmarad a fejlett tőkés országokétól: Csehszlovákia és az NDK traktorsűrűsége Olaszországnak, a többi országé Görögországnak vagy Spanyolorzágnak felel meg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tőkés országokban használt traktorok alacsonyabb teljesítőképességűek. A gépeket ugyanakkor a szocialista nagyüzemi gazdaságokban jobban kihasználják, mint a fejlett tőkés országokban, a kisüzemi parcellákon.

A kombájnok termelékennyé tették a gabonafélék betakarítását és enyhítették a különféle nyári munkák torlódását. 1950-ben — a Szovjetunió kivételével — még kevés gabonakombájn üzemelt, 1955-ben az országok többségében az arató-cséplőgépre mintegy 1000 hektár, 1966-ban 200 hektár gabonaterület jutott. Az aratás gépesítése ennél csak az NDK-ban és Romániában nagyobb: egy betakarítógépre ezekben az országokban 141, illetve 93 hektár terület jut. A gabonabetakarítás gépesítési színvonalát nem lehet összehasonlítani a fejlett tőkés országokkal, ahol eltérő teljesítőképességű arató- és cséplőgépek üzemelnek, és a ki-

Az egy traktorra jutó szántóterület nagysága 1965-ben
(hektár)

Albánia	121 ^{a)}	Ausztria	9
Bulgária	109	Belgium	14
Csehszlovákia	43	Egyesült Királyság	kb. 20
Jugoszlávia	183	Franciaország	kb. 20
Lengyelország	126	Hollandia	9
Magyarország	88	Dánia	16
NDK	43	Német Szövetségi Közt.	7
Románia	129	Svájc	6
Szovjetunió	145	USA	40

^{a)} 1964-ben.

használás a kisüzemi parcellákon nem lehet olyan hatékony, mint a nagyüzemekben. A gépesítettség magas színvonalára utal az a tény, hogy egy arató-cséplőgép átlagosan 40—80 hektár gabonaterület betakarítását végzi a nyugat-európai országok többségében és az USA-ban.

A mezőgazdasági üzemekben a nyári munkacsúcs helyett az őszi munkák elvégzése jelentett nehézséget. A szocialista országok ugyanis a legfontosabb kapásnövények (kukorica, cukorrépa, burgonya) betakarítása gépesítésének még csak a kezdetén tartanak. Feltűnő Magyarország elmaradottsága a kukoricabetakarítás gépesítésében. Amíg a Szovjetunióban egy kukoricabetakarító kombájnnra 67, Csehszlovákiában 114, Bulgáriában 232, Romániában 931 hektár kukoricaföld jutott, addig Magyarországon a kukoricabetakarítás legnagyobb részét még mindig kézzel végzik. Az egy kombájnnra jutó 1864 hektár kukoricaterület legalábbis erre utal. Hasonló a helyzet a cukorrépa-betakarítás gépesítésében is: az élenjáró NDK és a Szovjetunió mögött (egy betakarító gépre 1966-ban átlagosan 38—62 hektár cukorrépa-terület jutott) messze elmarad Magyarország és Csehszlovákia (egy gépre átlagosan 540—622 hektár terület jut). A cukorrépa-betakarítás gépesítettségi foka Lengyelországban — a kisparaszti gazdaságok túlsúlya mellett is — mintegy kétszerese a magyar és csehszlovák színvonalnak. Burgonyabetakarító gépeket is csak az NDK-ban és a Szovjetunióban használnak tömegméretekben.

A szocialista országokban a gépesítés fogyatékosága, hogy a fő munkafolyamatok mellett elhanyagolták a kiegészítő és járulékos munkák gépesítését. Rontja a gépesítés hatásfokát, és a gépi munkafolyamatokat rendszeresen megszakítja a géprakodás hiá-

nya. A szocialista nagyüzemek egyébként is szűkében vannak a szállítógépeknek. Akadályozza a mezőgazdasági termelésben a belterjesebb kultúrák további térhódítását nagy élőmunka-igényük. A mezőgazdasági nagyüzemek ugyanis nem rendelkeznek a szőlő- és gyümölcsstermesztés művelő- és betakarító gépeivel, kertészeti kisgépekkel. Problémát jelent a gyümölcsstermelő gazdaságoknak a szállítás és raktározás mellett az osztályozás, csomagolás és rakodás gépesítése.

Az állattartás gépesítése az elmúlt két évtizedben egyenlőtlenül alakult. Ennek az egyik legfontosabb oka, hogy a mezőgazdasági nagyüzemekben korszerű állattartást biztosító épületeket csak a hatvanas években hozták létre. A legkorszerűbb módszerek a gyorsabb megtérülést biztosító baromfitenyésztésben terjedtek el: az országok többségében általánossá vált a gépi keltetés. Korszerű, nagyüzemi csirkeneveldek és tojásgyárak épültek. Korszerűsödött a szarvasmarha- és sertésitenyésztés takarmányelőkészítése (darálók, répavágók, szecskázók, silótöltők stb.). Az állattartás és a gondozás gépesítése még kezdetleges. A szarvasmarha- és juhtenyésztésben egyes országokban széleskörűen alkalmazzák a fejőgépeket. Az állatok takarmányozásában a fejlődés útja a takarmánygyárak elterjesztése, az ipari módszerek bevezetése, az egyes tápanyagok helyes arányának biztosítása.

A szocialista országokban a mezőgazdasági termelés elmaradottságának egyik legfontosabb oka az alacsony *műtrágya-felhasználás* volt. 1950-ben a Közös Piac országaiban a műtrágya-felhasználás színvonala egy hektár szántóterületre számítva magasabb volt, mint jelenleg a szocialista országok többségében. Mindezek értékeléséhez természetesen figyelembe kell venni, hogy a szocialista országok többségében a II. világháború után egy hektár szántóterületre számítva minimális mennyiségű (1—6 kg) műtrágyát használtak fel. A legjelentősebb mennyiségben az NDK-ban használtak műtrágyát, 1950-ben 129 kg-ot egy hektár szántóterületre számítva. Ezt mind ez ideig csak Csehszlovákia szárnyalta túl (172 kg).

Az ötvenes évek első felében a műtrágya-felhasználás mérsékelten nőtt. Gyors ütemű fejlődés az átszervezés után indult meg és ezzel 1966-ban Bulgáriában, Lengyelországban, Magyarországon elérték a közepesen fejlett tőkés országok (Olaszország, Görögország), Csehszlovákiában a Közös Piac országok átlagának a színvonalát. Az NDK megtartotta előkelő helyét a legfejlettebb módszerekkel, belterjesen gazdálkodó országok között. Magyarországon az 1964—1966. évek között a műtrágya-fel-

használás növekedésének üteme mérséklődött és ezért 1966-ban az egy hektár szántóterületre jutó műtrágya-felhasználás vonatkozásában elmaradt — a korábban azonos színvonalon levő — Lengyelország és Bulgária mögött.

26. táblázat

*Az egy hektár szántóterületre (élő kultúrákkal együtt)
jutó műtrágya-felhasználás
(Hatóanyagban, kg)*

	1950	1955	1960	1965	1966
Albánia	3,3	5,4	16,1	..	..
Bulgária	1,4	7,8	33,8	79,0	104,5
Csehszlovákia	49,7	64,1	94,6	167,0	172,0
Jugoszlávia	2,4	7,8	33,0	56,3	..
Lengyelország	22,3	33,5	45,9	70,6	83,1
Magyarország	6,0	9,4	29,4	63,3	68,6
NDK	129,0	147,0	188,0	266,0	275,0
Románia	..	2,2	7,9	28,9	38,8
Szovjetunió	6,0	9,3	11,2	26,9	29,9

A műtrágya-felhasználás önmagában még nem biztosítja a magas terméshozamokat. Megfelelő agrotechnikát és a növény fejlődésének további feltételeit is biztosítani kell. Ezek között az egyik legfontosabb a víz. Az egyes szocialista országokban jelentős különbségek vannak a lehullott csapadék mennyiségének tekintetében. Az északi országokban a vegetáció alatt általában kielégítő mennyiségű csapadékot kap a növényzet. A délebbi területeken azonban — a magasabb hőmérséklet mellett csaknem állandó a csapadékhiány. A legjelentősebb erőfeszítéseket Bulgáriában tették az öntözéses gazdálkodás elterjesztésének érdekében. 1950-ben még csak 93 ezer hektár földet öntöztek, a mezőgazdasági művelés alatt álló földterület 1,6%-át. A jelentős öntözési beruházások eredményeképpen 1966-ra az öntözött terület tízszeresére nőtt, és elérte a művelés alatt álló földterület hatodát. Albániában, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában mintegy 180—260 ezer hektár földterületet öntöznek, az 1950. évi területnek négy-ötszörösét. Az öntözött terület aránya Albániában megfelel a bulgáriai színvonalnak, de a többi országban — a Szovjetunióval együtt — nem haladja meg a terület 2—3%-át. Több szo-

cialista országban a csapadékosabb években jelentős károkat okoznak a belvizek.

A föld belterjesebb hasznosítása érdekében az utóbbi években Bulgáriában, Romániában, Magyarországon és a Szovjetunióban fokozták a gyümölcs- és szőlőtelepítéseket. Hozzá tartozik a technikai színvonal meghatározásához és a mezőgazdasági eredményeket jelentős mértékben javította a növényvédőszeres általános használata, a nagy hozamú vetőmagvak, hibridek elterjesztése stb. is.

Közlekedés, hírközlés

A termelés, valamint az országon belüli és az országok közötti áruforgalom fejlődése egyre nagyobb követelményeket támaszt a személy-, de különösen a teherszállítással szemben. A közlekedési eszközök mind gyorsaság, mind hordképesség szempontjából óriási fejlődésen mennek keresztül. A közlekedés egyre szorosabban kapcsolódik a termeléssel. A hatás kölcsönös. Az ipar állítja elő tömegesen a korszerű szállítóeszközöket, a szállítási tevékenység fejlődése pedig egyik feltétele a termelési kooperációnak, a nemzeti és nemzetközi munkamegosztás előrehaladásának, ami jelenleg a termelés növekedésének egyik legfontosabb és szinte kimeríthetetlen forrása.

Az elmúlt években a szocialista országok jelentős összegeket fordítottak a közlekedés fejlesztésére. A hatalmas beruházásokat több tényező indokolta és indokolja. Közülük legfontosabb egyrészt a *járműállomány* felújítása és fejlesztése, másrészt az *úthálózat* korszerűsítése. A leghagyományosabb közlekedési ág, a vasút esetében is mindkét vonatkozásban nagy erőfeszítésre van szükség: a vonóerő korszerűsítése a mozdonypark kicserélését kívánja meg, a villamos és Diesel-vontatás térhódítása lehetővé teszi a nagyobb volumenű szállítást, ami a nagyobb hordképességű szállítóokcsik beállítását, valamint a pályatestnek a nagyobb teherhez és sebességhez való idomítását teszi szükségessé. Mondhatni teljes egészében új állomány beszerzését jelentette a *közúti és légi* szállítás kifejlesztése. Emellett a közutak korszerűsítése, alkalmassá tétele a nagyobb forgalom lebonyolítására ugyancsak nagy terheket rótt és ró a szocialista országok népgazdaságára.

1. Úthálózat

A vasútvonalak hossza a szocialista országokban, a Szovjetunió kivételével az elmúlt másfél évtized alatt nem változott jelentősen. Az ún. *vasútsűrűség* (az 1 km²-re jutó vasútvonalak hossza) nem marad el a fejlett tőkés országok hasonló mutatójától és figyelembe véve a közlekedés lebonyolításának általános tendenciáját, amely a vasúti szállítás jelentőségének viszonylagos csökkenésére utal, általában kielégítőnek mondható. A vasútfejlesztés tehát ezekben az országokban elsősorban az említett korszerűsítést jelenti. A Szovjetunióban 1950 és 1966 között a vasútvonalak hossza közel 16 000 km-rel nőtt, s az ország nagy méretei és ehhez viszonyítva az alacsony vasútsűrűség, valamint az új területek (Szibéria) gazdasági kihasználásának növelése valószínűleg további növekedést vonnak maguk után.

Nem következett be nagymértékű változás a *közutak* (autóutak) hosszában sem, bár az ország területéhez viszonyítva a szocialista országok többségében elmarad a fejlettebb országok színvonalától. Lényegesebb volt az utak modernizálása, ami elsősorban a burkolat javítását (pormentesítést), az utak kiszélesítését és általában átbocsátóképességének fokozását jelentette.

Jugoszláviában 10 év alatt (1954—1964) 8400 km, Romániában (1956 és 1965 között) 5200 km autóutat modernizáltak, de a pormentesített utak aránya így is csak 15, illetve 12%. Magyarországon az aszfaltozott, illetve bitumenes utak hossza 1960 és 1966 között 5500 km-rel nőtt, ezen kívül 1963—1966. években 4700 km makadámburkolatú utat pormentesítettek, így az összes pormentes utak aránya 1966. végén elérte az összes autóutak hosszának 75%-át. Lengyelország szilárd burkolatú útjaiból 1960 és 1965 között közel 18 000 km-t korszerűsítettek, aminek eredményeként a pormentesített utak aránya elérte a 47 %-ot. A Szovjetunióban az összes autóutak hosszának némi csökkenése mellett — ami az utak modernizálásával együttjáró egyenesebb útvezetéssel, bizonyos földutaknak az autóközlekedésből való kikapcsolásával stb. függ össze — a szilárd burkolatú utak hossza 1950 és 1965 között több mint 200 000 km-rel nőtt. Különösen nagy mértékű volt a növekedés — több mint 108 000 km — az utóbbi öt évben. A szilárd burkolatú utak aránya az 1950. évi 11%-ról 1965-ben 28% fölé emelkedett.

Amint az adatokból is kitűnik, a nagy erőfeszítések és a kétségtelen eredmények ellenére sem lehet megoldottnak tekinteni a szocialista országok jelentős részében a közúthálózat modernizálását. Ennek nemcsak olyan közvetlen gazdasági következményei vannak, mint pl. a gépkocsi-szállítás viszonylagos lassúsága és nem kellő biztonsága, a gépkocsi-állomány sokkal gyorsabb elhasználódása stb., hanem olyan közvetett hatásokkal is számolni kell, hogy a korszerűtlen úthálózat a nemzetközi idegenforgalom fejlesztésének, a tranzitforgalom növekedésének is akadályává válik, pótlólagos javító- és szervízhálózat iránt növeli a különben is meglehetősen magas igényeket stb.

A teherszállításban növekvő szerepet játszó *kőolajvezetékeknek* a Szovjetunióban a legnagyobb a jelentősége és itt a legnagyobb arányú a fejlődés. 1950 és 1966 között a *kőolajvezetékek* hossza 5400 km-ről 29 500 km-re, a *gázvezetékeké* 2300 km-ről több mint 42 000 km-re emelkedett. Romániában és Magyarországon ugyanezen idő alatt a *kőolajvezetékek* hossza megkétszereződött, Csehszlovákiában, Lengyelországban és az NDK-ban gyakorlatilag a Barátság-kőolajvezeték megépítésével jutott szerephez a szállításnak ez a módja és a vezetékek hossza mindössze néhány száz km-t tesz ki.

2. Teherszállítás

A szállítási teljesítmények általában, így az áruszállítás is jelentős részben függ nemcsak a termelés méreteitől és jellegétől, hanem az egyes országok földrajzi kiterjedésétől is. Ez abból is következik, hogy a nemzeti munkamegosztás természetesen mindenütt sokkal előrehaladottabb, mint a nemzetközi. Jól szemlélteti ezt pl. a Szovjetunió és Csehszlovákia adatainak összehasonlítása: a *szállított áruk súlya* a Szovjetunióban kb. 14-szerese Csehszlovákia megfelelő mutatójának, az *áruszállítási teljesítmény* (árutonna/km) viszont kereken 40-szerese, mivel az átlagos szállítási távolság a Szovjetunióban 432 km, Csehszlovákiában pedig 155 km.

A szállítási teljesítmények általános növekedésén belül elsősorban a szállított mennyiség változása volt jelentős, nem pedig az átlagos szállítási távolságé. (A szállítási távolság változása a különböző országokban

nem volt egyértelmű: 1950 és 1966 között Magyarországon, Romániában és a Szovjetunióban valamelyest csökkent, a többi országban emelkedett.) A közlekedés jelentőségére és teljesítményének nagyságára éppen ezért a szállított áruk mennyiségének a lakosság számához való viszonyításából lehet következtetni. Az adatok azt mutatják, hogy a szocialista országok közötti különbségek nem túl nagyok (1. táblázat).

1. táblázat

A szállított áruk súlya egy lakosra számítva, 1966
(tonna/fő)

Bulgária	18,2
Csehszlovákia	32,0
Lengyelország	14,2
Magyarország	25,1
NDK	26,6
Románia	15,6
Szovjetunió	27,9

A teherszállítás általános fejlődésén belül valamennyi közlekedési ág teljesítménye nőtt. Ennek mértéke azonban nagyon különböző volt; az átlagosnál lassabban fejlődött a vasúti és a folyami szállítás, míg a közúti (gépkocsi), a vezetékes és a légi szállítás az átlagosnál sokkal gyorsabban. Megváltozott az egyes közlekedési ágak aránya is az összes áruszállításon belül: a vasúti szállítás, amelynek aránya az árutonna/km-teljesítmény alapján 1950-ben valamennyi szocialista országban 90% körüli volt, 1966-ban már mindenütt kisebb arányban részesedett az összes áruszállítási teljesítményben, bár még mindig a legnagyobb súlyt képviselte. Általában az ország területén lebonyolódó (tehát tengeri szállítás nélkül számított) teherforgalom 80—85%-át, Lengyelországban 91%-át tette ki, egyedül Jugoszláviában csökkent 55%-ra.

A szocialista országokban a *vasúti áruszállítás* az összes áruszállításnál mérsékeltebben emelkedett ugyan, de gyorsabb ütemű volt, mint a fejlett tőkés országokban vagy a világ többi részében. 1950 és 1965 között a világ vasúti áruszállítási teljesítménye kb. kétszeresére, a szocialista országokban 3,2-szeresére, Észak-Amerikában 1,2-szeresére, Nyugat-Európában 1,4-szeresére, a többi országban együttesen 3-szorosára emelkedett. E fejlődés eredményeként 1965-ben az európai szocialista országok bonyolították le a világ vasúti áruszállításának a felét (2. táblázat).

A világ vasúti áruszállításának megoszlása
(árutonna/km alapján, százalék)

	1950	1965
Szocialista országok (Jugoszlávia nélkül)	32,0	50,0
Észak-amerikai országok	49,4	29,6
Nyugat-európai országok	8,9	6,0
A világ többi része	9,7	14,4
Összesen	100,0	100,0

A fejlett tőkés országokban a vasúti szállítás mérsékelt növekedése jelentős aránycsökkenést eredményezett. 1965. évi adatok szerint az összes áruszállításnak (tonna/km alapján számítva) Franciaországban 45%-át, az NSZK-ban 35%-át, az Egyesült Királyságban 27%-át stb. bonyolították le vasúton.

A vasúti szállítás korszerűsítésének fontos mutatója a gazdaságosabb (villamos és Diesel-) vontatás arányának növekedése. A szocialista országok közül a Szovjetunióban különösen nagymértékű és gyors fejlődés tapasztalható. Míg 1950-ben az összes vasúti teherszállítás 95%-át gőzmozdonyokkal bonyolították le, addig 1966-ban a villamos vontatás aránya elérte a 42%-ot, a Diesel-vontatásé a 47%-ot (együttesen majdnem 90%-ot).

A többi szocialista országban még 1966-ban is meglehetősen nagy (Magyarországon 59%, Lengyelországban 67%, Csehszlovákiában 45% stb.) volt a gyenge hatásfokú gőzvontatás aránya.

A *folyami áruszállítás* aránya Bulgária és Lengyelország kivételével ugyancsak csökkent valamennyi országban és 1966-ban az összes szállításnak általában 3—6%-át, Magyarországon és Bulgáriában 8—9%-át, Jugoszláviában 13%-át tette ki.

A *közúti teherszállítás* mind nagyobb szerepet játszik a szocialista országok közlekedésében is. A szállított áruk mennyisége (súlya) és az áruszállítási teljesítmények aránya azonban nem azonos mértékben változott. 1966. évi adatok szerint a legtöbb országban közel ugyanannyi, esetenként több árut szállítottak tehergépkocsin, mint vasúton, a közúti árutonna/km-teljesítmény azonban csak kis része az összes áruszállítási

teljesítménynek. A KGST-hez tartozó országok összes teherszállításában a teherautón szállított áruk súlya az 1950. évi 12%-ról 1965-ben 50% fölé emelkedett, a tehergépkocsik tonnák-m-teljesítménye pedig 0,5%-ról 2,7%-ra nőtt. Ez azzal a folyamattal függ össze, hogy általában a rövidebb távú szállításokat bonyolították le gépkocsival, a nagyobb távolságú szállítást pedig vasúton vagy folyami úton végzik. Míg a vasúton szállított áruk átlagos szállítási távolsága országonként 150—300 km között váltakozik (a Szovjetunióban több mint 800 km) és a folyami szállításban még ennél is nagyobb (300—500 km közötti), addig a tehergépkocsival történő szállításban ez a távolság 14—34 km között van (Jugoszláviában 91 km).

A közúti teherszállítás további fejlődésében a nagyobb távolságú szállítás arányának emelkedésével, azaz az átlagos szállítási távolság növekedésével lehet számolni. Erre mutatnak a fejlett tőkés országokban már kialakult arányok. Olyan kis területű országban, mint Hollandia, a közúti közlekedésben az átlagos szállítási távolság 1965-ben 34—35 km volt, Franciaországban 38 km, az Egyesült Királyságban pedig 44—45 km. A szocialista országokban 1966-ban Jugoszlávia és Lengyelország mellett csak az NDK-ban haladta meg ez a távolság a 20 km-t, a többi országban 15—20 km között volt.

A *kőolajvezetékes* *szállítás* a szocialista országokban az árutovábbítás legújabb ágai közé tartozik. Legnagyobb szerepe a Szovjetunióban van, ahol 1966-ban az összes országon belüli szállítási teljesítménynek közel 7%-át bonyolították le vezetéken, szemben az 1950. évi nem egészen 1%-kal.

Csehszlovákiában ugyancsak 1966-ban az összes árutonna/km-teljesítmény több mint 5%-át, Lengyelországban 4,5%-át, Romániában és Magyarországon 2—3%-át bonyolították le a *kőolajvezetékek*.

Az említett közlekedési ágaktól sok vonatkozásban eltérő a szerepe a *tengeri szállítási* tevékenységnek. Az európai szocialista országokban ennek a közlekedési ágának a szerepe a szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlődésében, a gazdasági együttműködésben korlátozott. A tengeri szállítási tevékenység általában is, a szocialista országok esetében is bizonyos mértékig a *szállítás területén végzett bér munka* és csak részben kapcsolódik szervesen a *termelési folyamatokhoz*.

A legtöbb, tengeri kikötővel is rendelkező szocialista országban az el-

múlt időszakban igen gyors ütemű volt a tengeri áruszállítás fejlődése, sőt a tengerektől távoleső Csehszlovákia és Magyarország is elég jelentős tengeri szállítást bonyolít le. Az országon belüli áruszállítási teljesítményekhez viszonyítva a legnagyobb a tengeri áruszállítási teljesítménye Bulgáriának, az NDK-nak és Lengyelországnak.

3. Személyszállítás

Az *utasforgalom* változása általában lazább kapcsolatot mutat a gazdasági fejlődéssel, mint az áruforgalomé, mivel a termelés fejlődése nem jár szükségszerűen együtt a személyszállítás arányos mértékű növekedésével, bár kétségtelenül hatással van rá. Az életszínvonal javulása nyilvánvalóan szintén ösztönzőleg hat az utasforgalom fejlődésére, ez azonban elég közvetett és nem is egyenletes.

A szocialista országok általános gazdasági, különösen pedig ipari fejlődésében az 1950-es években viszonylag gyors volt a fejlődés üteme, az 1960-as évek első felében viszont jelentős mértékű ütemcsökkenés következett be. Nagyjából ugyanez a tendencia figyelhető meg az áruszállításban is: a KGST országokban együttesen az összes szállított áruk súlya 1950 és 1955 között 85%-kal, 1955 és 1960 között 82%-kal, a következő ötéves periódusban (1960—1965) viszont csak 50%-kal emelkedett. A szállított utasok száma ezzel szemben az első ötéves időszakban mintegy 50%-kal, a következő két periódusban pedig nagyjából azonos mértékben, kb. 30—30%-kal nőtt.

Az adatokból is kitűnik, hogy a szocialista országok személyszállítási tevékenysége az elmúlt 15 éves időszakban az áruforgalomnál mérsékeltebben, országoktól függően kb. 2,5—3-szorosára emelkedett. Az egyes közlekedési ágak vonatkozásában az általános tendencia megegyezik a teherforgalomban érvényesülő irányzattal: a korszerűbb, gyorsabb szállítóeszközök (gépkocsi, repülőgép) teljesítménye az átlagosnál jobban emelkedik s így arányuk az összes teljesítményen belül növekszik a hagyományos közlekedési ágak (vasúti, folyami közlekedés) rovására. A személyszállításban is érvényesül olyan értelmű megoszlás, hogy a közúti (autóbusz) közlekedés a rövidebb, míg a vasúti (valamint a folyami és légi) közlekedés a hosszabb távú szállításokat bonyolítja le.

A *távolsági közlekedésben* az autóbuszokon szállított utasok száma

1965—1966-ban Bulgáriában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában és az NDK-ban már meghaladta, a többi országban pedig erősen megközelítette a vasúton utazók számát, holott az 1950-es évek elején még minden országban jelentősen elmaradt attól.¹ Az átlagos utazási távolság eltérése a két ágazat között okozza azt, hogy ennek ellenére a vasutak utaskm-teljesítménye minden országban az összes teljesítmény túlnyomó részét — általában 60—80%-át — teszi ki.

Míg a távolsági személyszállításban a tendenciák valamennyi országban nagyjából hasonlóak, a helyi (városi, községi) utasforgalomban jelentős eltérések tapasztalhatók. Az egyes országok a helyi forgalom lebonyolítására különböző közlekedési ágak kifejlesztésével próbálkoznak. Legcélszerűbb megoldásnak jelenleg a tömegközlekedés minél nagyobb részének a föld alá terelése (Metró) tűnik. Ez azonban nagyon költséges és hosszadalmas folyamat, amelynek a megvalósításáig legkézenfekvőbbnek látszik az autóbuszforgalom kifejlesztése.² A helyi közlekedés sem egyformán alakult a különböző országokban. Ott, ahol az urbanizáció már az 1950-es évek elején előrehaladott volt (elsősorban az NDK-ban és Csehszlovákiában), a helyi közlekedés teljesítményei viszonylag kis mértékben nőttek, míg az elmúlt években városiasodó országokban a helyi személyszállítás a távolságit meghaladó mértékben fejlődött.

A *személyforgalom* lebonyolításában egyelőre szerény, de fokozatosan növekvő szerepet játszanak a személygépkocsik. A szocialista országokban a személygépkocsi-állomány jóval kisebb, mint a fejlett tőkés országokban, valamint az egyes szocialista országok között meglehetősen nagy különbségek vannak. Ezt szemlélteti a lakosság és a személygépkocsik számának összehasonlítása (3. táblázat).

¹ Az utasok száma alapján számítva a Szovjetunió kivételével minden országban a vasutak és az autóbuszok szállítják az utasok több mint 99%-át. A Szovjetunióban ennek a két ágazatnak az aránya kb. 95%.

² A különféle járműveknek a városi közlekedésben való használhatóságáról szemléletesen tanúskodik a párizsi közlekedésrendszet kimutatása, amely szerint 1966-ban Párizsban

140 000 személygépkocsi összesen	210 000,
14 000 taxi	250 000,
1 500 autóbusz	770 000,
3 100 metrókocsi	3 350 000 személyt szállított naponta.

*Az 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma
néhány országban*

Szocialista országok közül (1966-ban):

Jugoszlávia	13
Lengyelország	9
Magyarország	12
NDK	42

Fejlett tőkés országok közül (1965-ben):

Ausztria	109
Egyesült Királyság	171
Franciaország	196
NSZK	158
Olaszország	106
USA	385

Nem kívánjuk a személygépkocsi-park fejlesztésének kérdéseit (célszerűség, feltételek, jelentőség stb.) részletesen elemezni, de annyit leszögezhetünk, hogy a személygépkocsiellátottság sokkal inkább az életszínvonallal, mint a szállítási problémák megoldásával függ össze. Közlekedési szempontból inkább az ellenkező oldal kerül előtérbe: a személygépkocsinak a városi közlekedésben való használhatatlanságát egyre több tény bizonyítja, ugyanakkor komoly nehézségeket okoz a helyi tömegközlekedés lebonyolításában. Jelentősége elsősorban a távolsági közlekedésben lehet, de az ésszerűség itt is határt fog szabni terjedésének, talán már a nem túlságosan távoli jövőben.

A szocialista országok közül csak a Szovjetunió rendelkezik *repülőgépiparral*, amely mind hagyományait, mind jelenlegi színvonalát tekintve világviszonylatban is elismerésre méltó. A légi közlekedésnek a Szovjetunióban belföldön is, a többi szocialista országban elsősorban az országok közötti szállítás (különösen utasszállítás) lebonyolításában van jelentősége. A légi utasszállítás világszerte a II. világháború után indult rohamos fejlődésnek. 1950 és 1965 között a világ repülőgépeinek utaskm-teljesítménye több mint ötszörösére emelkedett. A szocialista országokban a fejlődés ennél sokkal nagyobb mértékű volt, de a rendkívül alacsony indulási szint következtében az 1960-as évek közepéig elért színvonal még elég jelentősen elmarad a fejlett országokétól.

4. Hírközlés

A hírközlési (postai) hálózat kiépítése a népi demokratikus országokban alapjaiban még a szocialista viszonyok megteremtése előtt végbe ment. Az e vonatkozásban is megnövekedett szükségletek kielégítése túlnyomórészt mennyiségi növelés útján (létszám, kapacitás stb.) megoldható volt. Az adatok azt mutatják, hogy a hagyományos hírközlési szolgáltatások volumene mindenütt jelentősen megnőtt. A felszerelt telefonállomások száma az országok többségében 3—4-szeresére emelkedett, Magyarországon alacsony, az NDK-ban viszonylag magas ellátottsági szint mellett a növekedés az átlagosnál kisebb mértékű volt (4. táblázat).

4. táblázat

A telefon-főállomások számának növekedése

	1966. év 1950 %-ában	1000 lakosra jutó készülék 1966-ban
Bulgária	392	37
Csehszlovákia	309	53
Jugoszlávia	407	23
Lengyelország	519	44
Magyarország	290	31
NDK	222	101
Románia	321	17
Szovjetunió	360	22

(A Közös Piac országaiban együttesen az 1000 lakosra jutó telefonállomások száma 1965-ben 137, az Egyesült Királyságban 194, az Amerikai Egyesült Államokban 480 stb. volt.)

A távgépíró- (telex-) hálózat fejlesztése a szocialista országokban meglehetősen szerény. Az 1960-as évek legnagyobb jelentőségű hírközléstechnikai vívmánya az elektronikához, illetve az elektronikus adatfeldolgozásnak a telefon- és telex-hálózattal való egyesítéséhez kapcsolódik. Az ide vonatkozó munkálatok azonban még a legfejlettebb országokban is egyelőre a kísérletezés stádiumába tartoznak. A szocialista országok előtt e területen nagy lehetőségek kínálóznak.

Külkereskedelem

Az európai szocialista országok 1965. évi részesedése a világ (az ázsiai szocialista országok nélkül) gazdaságából a nemzeti jövedelemnek 27%-a, az ipari és a mezőgazdasági nettó termelésnek csaknem harmada, az összes energiahordozók termelésének 26%-a volt. Ezek az arányok magasabbak, mint a világ népességében a részesedésük, ezért az egy főre jutó nemzeti jövedelem, ipari és mezőgazdasági stb. termelés tekintetében helyzetük jóval kedvezőbb a világátlagnál. Más a helyzet a külkereskedelmi forgalom esetében. A nemzetközi árucseré-forgalom aránya a világkereskedelemben (az ázsiai szocialista országok nélkül) 1965-ben csak 11% volt, amely valamivel kevesebb, mint a népesség alapján számított súly: tehát az egy lakosra jutó külkereskedelmi forgalom a világátlag körül alakult és ennek következtében jelentős mértékben kisebb volt, mint a fejlett tőkés országokban.

Az egy lakosra jutó külkereskedelmi forgalom értékelésénél egyrészt figyelembe kell venni a II. világháború utáni helyzetet, másrészt meg kell vizsgálni azokat a tényezőket, amelyek általában meghatározzák a külkereskedelmi forgalom fejlettségét és fejlődését.

A II. világháború után az európai szocialista országok többségében szükségessé vált a külkereskedelmi kapcsolatok rendezése. A szocialista társadalmi rendszer kialakulása nyomán új gazdasági orientáció bontakozott ki a Szovjetunió irányába, a régi hagyományos gazdasági kapcsolatok jelentősége ezzel párhuzamosan jelentősen mérséklődött. A gazdasági kapcsolatok irányában beállott változás nem ment minden zökkenő nélkül, hiszen hagyományos termelési, kereskedelmi együttműködést kellett pótolni. A II. világháború előtt a legtöbb kelet-európai ország külkereskedelmi forgalma a Szovjetunióval minimális volt, az egyes

országok közötti gazdasági, kereskedelmi viszonyt (pl. Magyarország és a vele szomszédos országok közötti kapcsolatokat) inkább a szembenállás, a vámháborúk jellemezték, mint az együttműködés.

A világpiacon a II. világháború után az áruhiány volt a jellemző. Hiány volt a beruházásokhoz elengedhetetlenül szükséges gépekben, nyersanyagokban. Az ötvenes évek elején az országok már nem a II. világháborút megelőző módon — mint agrárországok — akartak bekapcsolódni a nemzetközi munkamegosztásba. A történelmileg helyes és szükséges iparosítási politika torzulásai azonban korlátozták a szocialista országok között minden tekintetben hatékony nemzetközi munkamegosztás és intenzív külkereskedelmi forgalom kibontakozását. A problémák értékelésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül az Amerikai Egyesült Államok által kezdeményezett és szövetségesei által támogatott embargó hatását. A diszkriminatív politika nem érthette el célját, azonban a nyugati országokból elmaradó anyagok, gépek stb. szállításának terheit egyedül a Szovjetunió nem tudta vállalni, így a nyersanyagokban szegény Kelet-Európa az iparosítás kezdetén az állóeszköz-igényes — a rossz geológiai körülmények következtében — gazdaságtalan bányászatot és az erre épülő kohászatot volt kénytelen fejleszteni. A géphiány ugyanakkor ösztönözte a gépipar fejlesztését. Az országokban lényegében az előbb említett ágazatok párhuzamos — sok esetben gazdaságtalan — fejlesztése a későbbiekben még nagyon sok problémát okozott a szocialista országok gazdasági együttműködésében.

1. A külkereskedelmi forgalmat befolyásoló tényezők

A II. világháború utáni nemzetközi gazdasági helyzet vázlatos áttekintése után vizsgáljuk meg azokat a legfontosabb tényezőket, amelyek meghatározzák a külkereskedelmi árucseré fejlettségét.

1. A gazdaság terjedelme, az ország nagysága, a lakosság száma. A nemzetközi munkamegosztás előnyeinek kihasználása valamennyi ország számára egyaránt hasznos. A nagyobb országok számára fokozza a gazdaság hatékonyságát, növeli a munka termelékenységét, a lehetőségek jobb kihasználását; a kevesebb népességgel rendelkező országok-

nak a nemzetközi munkamegosztásba intenzíven bekapcsolódni: egyszerűen létkérdés. A szocialista és tőkés országokban bizonyos korreláció figyelhető meg a népesség és az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom között (1. táblázat).

1. táblázat

*A népesség és az egy főre jutó
külkereskedelmi forgalom kapcsolata 1965-ben*

	Népesség, millió fő	Egy lakosra jutó külkereskedelmi forgalom, dollár
Szocialista országok		
Szovjetunió	230,6	70
Lengyelország	31,5	145
Románia	19,0	115
Csehszlovákia	14,2	378
Magyarország	10,1	300
Bulgária	8,2	287
Tőkés országok		
USA	194,6	249
Japán	98,0	170
Franciaország	48,9	417
Hollandia	12,3	1127
Svédország	7,7	1084
Svájc	5,9	1128

2. Az országok gazdasági fejlettségét általában az ipar, a legtöbb esetben a feldolgozóipar színvonala határozza meg. A külkereskedelmi forgalom fejlődésére ugyanakkor az iparon belüli cserekapcsolatoknak — az átlagosnál nagyobb mértékű — bővítése a jellemző. A tőkés világpiacon pl. 1948 és 1965 között a nyersanyagok és élelmiszerek forgalmának 2,4-szeres növekedésével szemben a feldolgozóipari késztermékek áruforgalma 3,7-szeresre bővült. Hasonló tendencia figyelhető meg a szocialista országok közötti gazdasági együttműködésben is: a külkereskedelmi forgalmon belül általában csökkent az élelmiszerek és nyersanyagok aránya. A világpiacon korszerű, versenyképes ipari késztermékekkel tömegében csak gazdaságilag fejlett országok jelentkezhetnek. Ezzel magyarázható, hogy az egy lakosra jutó külkereskedelmi forgalom pl. nagyobb

Csehszlovákiában és az NDK-ban, mint Romániában és Jugoszláviában. Ugyanez vonatkozik Belgium, Svédország, Svájc esetére Portugáliával, Görögországgal stb. összehasonlításban (2. táblázat).

2. táblázat

*Az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem
és az egy lakosra jutó külkereskedelmi forgalom
1965-ben (dollár)*

	Egy lakosra jutó nemzeti jövedelem	Egy lakosra jutó külkereskedelmi forgalom
Szocialista országok		
NDK	kb. 850—950	346
Csehszlovákia		378
Románia	kb. 300—400	115
Jugoszlávia		122
Tőkés országok		
Svájc	1929	1128
Belgium	1428	1348
Hollandia	1274	1127
Görögország	566	171
Portugália	351	163

3. Gazdaságpolitika. Az országok gazdaságpolitikája attól függően, hogy az egyes ágazatokban a termékcsoportok, termékek koncentrált fejlesztésére törekszik, elősegíti, ha az erőforrásokat az import pótlására használja, korlátozza a külkereskedelmi árucseré fejlődését. Az elmúlt húsz év alatt a szocialista országok gazdaság- és külkereskedelmi politikájában jelentős változások voltak, amelyek részletes értékelésére vizsgálatunk.

2. A szocialista országok közötti gazdasági együttműködés

Az ötvenes évek elején a szocialista országok gazdaságpolitikáját általában az jellemezte, hogy a felhalmozási alap maximális növelésére törekedtek és ezért a fogyasztásnak — főleg a lakosság fogyasztásának — csak mérsékelt emelésére nyílt lehetőség. Ebben a helyzetben a gazdaság

fejlesztésének hatékony módját nem lehetett megvalósítani: az aránytalanul magas felhalmozási alap néhány éven belül az egyenletes, gyors ütemű gazdasági fejlődés gátja lett. A gazdaságpolitikai koncepció alapján a gazdasági együttműködés a gazdasági fejlődéshez szükséges nyersanyagok, gépek stb. biztosítását jelentette: a hazai körülmények között nem termelhető használati értékek beszerzését és a feleslegek vagy realizálható kapacitástartalékok értékesítését, hasznosítását. Mivel az erőforrásokat meghaladó fejlesztés az egyes országok gazdaságában aránytalanságokhoz vezetett (ipar — mezőgazdaság, feldolgozóipar — kitermelőipar, felhalmozás — fogyasztás), ezáltal az újratermelési folyamatban zavarok keletkeztek, a nemzetközi árucseré-forgalomban — az importérzékenység nyomasztó hatásán túlmenően — ugrásszerű növekedések és visszaesések váltogatták egymást.

Fokozottan érvényesült ez a tendencia az egyes országok közötti áru-forgalomban. A szükségletek kielégítetlenségének párhuzamossága autarchikus szemlélethez vezetett: a gazdasági beruházások nagyobbik részét importpótlásra, potenciális (jövőbeni) importpótlásra használták. Ez átfogó, tervszerű egyeztetés és gazdaságossági szemlélet hiányában párhuzamos kapacitások kiépítéséhez vezetett. Az európai szocialista országok külkereskedelmének elmúlt két évtizedes fejlődését vizsgálva azt látjuk, hogy az 1950—1955. években a külkereskedelmi forgalom gyorsabb ütemben nőtt, mint bármikor a későbbiekben. A már felsorolt körülmények — embargó, egymásrautaltság, erőltetett ütemű fejlesztésből adódó szükségletek ugrásszerű növekedése — elengedhetetlenné tették a forgalom gyors felfutását, azonban az eredmények mellett az ekkor kialakult hiányosságok korlátozólag hatottak a későbbi fejlődésre. A már kiépített, gazdaságtalanul működő kitermelő-kapacitásokat, a párhuzamosan kifejlesztett feldolgozóipari kapacitásokat az egyes országok vonatottan rendelték alá az integrált gazdasági fejlődés érdekeinek, az összhatékonyság követelményeinek. A mennyiségi szemlélet miatt csak fokozatosan tudták a külkereskedelmi forgalmat strukturálisan úgy átalakítani, hogy csak minőségileg kifogástalan, műszakilag korszerű termékek kerüljenek piacra. Pedig az európai szocialista országokban az ötvenes évek második felében a gazdasági fejlesztést új alapokra helyezték: előtérbe került a minőség és korszerűség követelménye. A külkereskedelmi árucseré a régi formájában már nem felelt meg a követelményeknek.

A forgalom szférájában biztosított szükségletek és feleslegek kiegyenlítéséről át kellett térni a termelési kapcsolatok különböző formáira: a terv-egyeztetésekre, a termelőerők ésszerű elhelyezésére, az ágazaton belüli termelési szakosításra. Az átállás hosszú időszakot vett igénybe; ki kellett fejleszteni és el kellett fogadtatni a koordináció alapjául szolgáló mérések elveit, módszereit. Az egyes országokon belül olyan körülményekre, mechanizmusra volt szükség, amelyben a gazdaságosság követelményeinek megfelelően rendelik és kínálják az árukat a nemzetközi piacokon és a gazdasági kapcsolatokat ilyen alapokra, tervszerű, stabil mozgásformákba terelik. A szocialista országok között gazdasági kapcsolatok reformja napjainkban is folyik. A termelési folyamatok, a fejlesztések összehangolása, a végtermékek szakosítása mellett a jövő a vertikális integrációé: a végtermékek egyes agregátumainak, alkatrészeinek, szerelvényeinek tömegszerű specializációjáé és nemzetközi árucseréjéé. Így nemcsak az egyes termékeket, hanem az egyes vertikumokat is a legkedvezőbb feltételekkel rendelkező országokban gyárthatják. Ez teszi lehetővé ugyan- is a kis országok számára, hogy egyes alkatrészek, részagregátumok gyártásának kifejlesztésével nagy értékű, bonyolult gépipari termékek előállításában is hatékonyan részt vegyenek (pl. személygépkocsi).

3. A külkereskedelmi áruforgalom fejlődése

Már utaltunk arra, hogy az európai szocialista országok külkereskedelmi forgalma kisebb arányt képvisel a világ külkereskedelmében, mint az ipari, mezőgazdasági termelés, a nemzeti jövedelem stb. a világtermelésben. Ennek oka részben az elmúlt két évtizedes gazdasági fejlődés is. A külkereskedelmi forgalom 1950. és 1965. évek között nagyobb mértékben (4,8-szeresére) nőtt, mint a fejlett tőkés országokban (3,4-szeres növekedéssel szemben). A nemzeti jövedelem, de főleg az ipari termelés növekedése a szocialista országokban azonban még ennél is nagyobb növekedést tett volna lehetővé. A szocialista országokban ugyanis ugyan- ezen időszak alatt a nemzeti jövedelem 3,4-szeresére, az ipari termelés 4,7-szeresére nőtt. Ettől lényegesen — a külkereskedelmi forgalomnál tapasztalattól nagyobb mértékben — elmaradtak a fejlett tőkés országok: nemzeti jövedelmük 88%-kal, ipari termelésük kétszeresére nőtt. Ennek

következtében, ha mindkét országcsoportban összevetjük a nemzeti jövedelem és a külkereskedelmi forgalom növekedését, azt látjuk, hogy az 1950—1965. években a fejlett tőkés országokban a termeléshez viszonyított külkereskedelmi forgalomnövekedés gyorsabb ütemű volt, mint az európai szocialista országokban (3. táblázat).

3. táblázat

*Az export, a nemzeti jövedelem
és az ipari termelés növekedésének összehasonlítása*

	Európai szocialista országok	Fejlett tőkés országok
1 % nemzeti jövedelem-növekedésre jutó export-növekedés, %		
1950—1955	1,3	2,2
1955—1960	1,2	2,2
1960—1965	1,4	1,6
1 % ipari termelésre jutó export-növekedés, %		
1950—1955	1,0	1,8
1955—1960	1,0	1,7
1960—1965	1,0	1,5

Különösen jól látható a külkereskedelmi forgalom (az importforgalom az exporttól jelentősebb mértékben ilyen aggregáltan és hosszú időszakot tekintve nem tér el) elégtelen fejlődése az ipari termeléshez viszonyítva. Márpedig ez az összehasonlítás a fontosabb, mivel a külkereskedelmi forgalom mintegy 90%-át ipari nyersanyagok, félkész és késztermékek alkotják.

Az 1950—1955. évek gazdasági fejlődésének, együttműködésének problémái kedvezőtlenül érintették a külkereskedelmi forgalom alakulását az ipari termelés növekedésének tükrében Bulgáriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon. A későbbi években a külkereskedelmi forgalom növekedése azonban már jelentős mértékben meghaladta az ipari termelés fejlődését, nőtt a külkereskedelmi forgalom aránya, ezzel a gazdaságok — az ötvenes évek elejei autarchiás törekvésekkel szemben — nyitottabbá, külkereskedelmi-orientáltabbá váltak.

Albániában és Romániában — némileg eltérő okok és körülmények hatására — a külkereskedelmi forgalom növekedése nem tudott lépést tartani az ipari fejlődéssel, sőt a későbbi években Romániában az elmaradás csak fokozódott. Ez a tendencia részben összefügg Románia gazdaságfejlesztési koncepciójával, és külkereskedelmi forgalmának regionális szerkezeti változásaival; a szocialista országokkal bonyolított árucseré mérsékeltebb növekedését nem tudták ellensúlyozni a nem szocialista országok irányában a forgalom (elsősorban import) gyorsabb ütemű növelésével. Az NDK és a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmának mérséklődése az ipari termelés összehasonlításában többek között a forgalom szerkezeti változásaival, a nyersanyag- és géppiacok problémáival függött össze (4. táblázat).

4. táblázat

*Az egy százalék ipari termelés növekedésére jutó
külkereskedelmi forgalom növekedése*

	1950 – 1955	1955 – 1960	1960 – 1966
Albánia	0,6	1,1	0,8
Bulgária	1,1	1,3	1,3
Csehszlovákia	0,8	1,1	1,2
Jugoszlávia	1,8	1,1	1,3
Lengyelország	0,4	0,9	1,1
Magyarország	0,9	1,3	1,3
NDK	1,7	1,3	1,1
Románia	0,9	0,8	0,7
Szovjetunió	1,1	1,1	0,8

Az egyes európai szocialista országokban a már korábban elemzett tényezőkkel — a gazdaságpolitikai koncepció, természeti-strukturális adottságok — összefüggésben az elmúlt több mint másfél évtized alatt jelentős mértékben eltérően alakult az *egy főre jutó külkereskedelmi forgalom*. Bulgária, Magyarország és az NDK szorosan felzárkózott Csehszlovákia mögé, amely Bulgária esetében pl. azt jelentette, hogy az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom tízszeresére nőtt — háromszor nagyobb mértékben, mint Csehszlovákiában —, és 1966-ban elérte a 337 dollárt, amely már a nemzetközi — fejlett tőkés országokkal történő — összeha-

sonlításban is jelentősnek mondható. Jugoszláviában, Lengyelországban és Romániában csak némileg volt nagyobb 1966-ban az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom (125—150 dollár), mint az európai szocialista országok, a Szovjetunió által nagymértékben befolyásolt átlagánál. Jugoszlávia ezt a színvonalat gyors, Románia közepes, Lengyelország lassú forgalom-növekedéssel érte el (5. táblázat).

5. táblázat

Az egy lakosra jutó külkereskedelmi forgalom
(dollár)

	1950	1955	1960	1966
Albánia	24	40	81	100
Bulgária	34	65	153	337
Csehszlovákia	115	170	274	384
Jugoszlávia	24	40	76	141
Lengyelország	52	68	95	150
Magyarország	69	118	185	311
NDK	48	138	255	376
Románia	28	51	74	125
Szovjetunió	18	33	52	72
Európai szocialista országok összesen	30	52	85	126

Az 1950—1966. évek között szembevetendő a kivitel és a behozatal évenkénti alakulásának egyenetlensége: 20—30%-os növekedés után a forgalom stagnált vagy kis mértékben visszaesett. Az okokra és az összefüggésekre már részben utaltunk a nemzetközi munkamegosztás problémáinak elemzésénél. Ebben a vonatkozásban döntőek voltak az egyes országok gazdaságpolitikájában időnként beállott hirtelen változások, amelyek meghatározták — a beruházások ingadozásán keresztül — a gépek és berendezések forgalmának alakulását. A termelés növekedési ütemének változásaival egyidőben módosult az exportálható árualapok — gépek, anyagok — mennyisége és a termelés anyagigénye is. A mezőgazdasági termelés — időjárástól függő — ingadozása tovább nehezítette a külkereskedelmi árucseré egyenletes bővülését.

1950-ben az európai szocialista országok többsége még a korszerű nagyipar megteremtésének kezdetén tartott. A feldolgozóipar termékeiből csak Csehszlovákia és a Szovjetunió rendelkezett jelentősebb export-árualappal. Csehszlovákia gépekből és ipari fogyasztási cikkekből, a Szovjetunió gépekből mintegy 200 millió dollár értékű terméket exportált. Bulgáriának és Romániának úgyszólván nem volt feldolgozóipari exportja. Az ötvenes évek elején ezért a gyors ütemű fejlesztési tervek megvalósításához a szocialista országok nem tudtak elégséges gépet és berendezést biztosítani. Az általános géphiány megszüntetése érdekében 1950 és 1955 között az NDK gépexportját hétszeresére, Csehszlovákia két- és félszeresére, a Szovjetunió háromszorosára növelte.

A legnagyobb mértékben (az 1950. évinek háromszorosára,) a Szovjetunió fokozta a gépbehozatalt, amely 1955-ban megközelítette az egymilliárd dollárt. Bulgáriában, Csehszlovákiában és Romániában megkétszereződött a gépimport, Magyarországon és az NDK-ban ugyanakkor a gépek és berendezések behozatala mind abszolút összegét, mind arányát tekintve, a legalacsonyabb volt.

1950-ben a nyersanyag-szállítások egyensúlyban voltak: a Szovjetunió fedezte Csehszlovákia, Magyarország, az NDK nyersanyag-szükségletének legnagyobb részét. Az előbb említett országok — különösen Magyarország és az NDK — nettó nyersanyag-importja jelentős mértékben tovább nőtt, amellyel szemben állt a Lengyelországból, Romániából és a Szovjetunióból exportálható nyersanyagok többlete. Az országok egészét tekintve a nyersanyagok aránya az 1950 és 1955. évek között az összes exportban 52%-ról 54%-ra nőtt, importban 57%-ról 51%-ra csökkent. Így az 1950. évi nyersanyag-egyensúllyal szemben 1955-ben a nem szocialista országok irányába kb. félmilliárd dollár értékű nyersanyagexport-többlet jelentkezett. Az ötvenes évek első felében a szocialista országok elhanyagolták a mezőgazdaság fejlesztését, amelynek eredménye megmutatkozott a külkereskedelmi forgalomban is. Élelmiszeripari nyersanyagokból és élelmiszerekből 1950-ben még jelentős export-többletet tudtak biztosítani — Csehszlovákia és az NDK kivételével — a szocialista országokban. Később az országok többségében, de különösen a Szovjetunióban nőtt az élelmiszerimport gyors ütemben és 1955-ben mintegy

50%-kal meghaladta a kivitelt. A hagyományos élelmiszerimportáló országokban (Csehszlovákia, NDK) is jelentős volt az élelmiszerimport-igények növekedése, amelyeket Bulgáriából, Magyarországból, Lengyelországból és Romániából exportált termékekkel már nem tudtak fedezni.

Az ötvenes évek második felében a külkereskedelmi forgalom szerkezetének változását a gépek és berendezések forgalmának további növekedése, a nyersanyagok és félkész termékek forgalmának további csökkenése jellemezte. Ezekben az években bontakozott ki a bolgár és a román gépexport. A fejlettebb országok közül a legnagyobb mértékben — több mint háromszorosára — Lengyelországban nőtt a gépkivitel. A nyersanyagok és a félkész termékek arányának mérséklődése az exportban elsősorban azzal magyarázható, hogy Csehszlovákia és Lengyelország együttes nyersanyag-kivitele 1955 és 1960 között stagnált. A Szovjetunióban a művelés alatt álló területek bővítésével sikerült a mezőgazdasági eredetű termékek importját 1960-ig az 1955. évi színvonalon tartani. Az országok egészét tekintve az ötvenes évek első felével ellentétes tendencia alakult ki az élelmiszerek külkereskedelmi forgalmában: az export arányának némi növekedése mellett az élelmiszerimport az 1955. évi 21 %-ról 1960-ban 15%-ra esett vissza.

A hatvanas években csökkent a gépipari export növekedési üteme és aránya 30% körül stabilizálódott. A gépimport az átlagot meghaladó mértékben bővült és ezzel az export-többlet évről évre mérséklődött. A nyersanyagoknál tovább folytatódott az ötvenes évek második felének tendenciája és 1965-ben az európai szocialista országoknak már — csaknem egymilliárd dolláros — exporttöbbletük volt. A szocialista országok többsége 1960 és 1965 között a kedvezőtlen időjárású években jelentős — főleg gabona — importra szorult. A korábbi nettó élelmiszerexportú Szovjetunióban 1965-ben az élelmiszerkivitel a behozatalnak még a felét sem érte el (6. táblázat).

A külkereskedelmi áruforgalom szerkezete a forgalom országcsoportonkénti megoszlásának megfelelően — lényeges különbségeket mutat. A fejlett tőkés országokkal bonyolított áruforgalomra jellemző, hogy a beruházási javak és a tartós fogyasztási cikkek exportja 1965-ben alig érte el az összes export 8 %-át, ami részben a szocialista országok gépipari termékeinek felhasználói igényekkel nem mindig egyező választékával, időnként nem kielégítő minőségével, műszaki fejlettségével függött össze. Mindamellett

*Az európai szocialista országok
külkereskedelmi forgalmának szerkezete
(%-os megoszlás)*

	1950	1955	1960	1965
Export				
Gépek és berendezések	15,6	26,8	30,1	30,9
Nyersanyagok és félkész termékek	52,3	53,7	47,0	47,0
Élelmiszerek	20,7	12,5	12,9	11,6
Ipari fogyasztási cikkek	11,4	7,0	10,0	10,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Import				
Gépek és berendezések	21,3	23,5	26,2	31,2
Nyersanyagok és félkész termékek	56,5	50,8	48,9	43,8
Élelmiszerek	16,9	21,1	14,8	15,9
Ipari fogyasztási cikkek	5,3	4,6	10,1	9,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

^{a)} Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK, Románia és a Szovjetunió külkereskedelmi forgalma.

alacsony a súlya a fejlett tőkés országokba irányuló exportban a modern nagyipar másik vezető ágazatának, a vegyiparnak (6%). A gépek és vegyipari termékek importjának jelentősége az exportnál jóval nagyobb: ezek a termékek tették ki a fejlett tőkés országokból származó behozatal 40%-át. Annak ellenére, hogy a szocialista és a fejlett tőkés országok közötti árucserre 26—27%-át az ipari félkész termékek és fogyasztási cikkek adják, a szocialista országok ebben a viszonylatban lényegében nyersanyag- és élelmiszer-exportőrök: 1965-ben a nyersanyagok, fűtőanyagok és élelmiszerek kivitelének aránya megközelítette a 60%-ot. Ugyanezen termékcsoportok részesedése az importban csak 34% volt.

A szocialista országok a fejlett tőkés országokon belül Nyugat-Európával bonyolítják a legjelentősebb külkereskedelmi áruforgalmat, amely forgalom szerkezetének előnytelen jellege még fokozottabban érvényesül. A Nyugat-Európába irányuló gép- és vegyicikk-szállítások értéke (az összes export 12%-a) pl. nem éri el a különféle faipari termékek exportját (az összes export 17%-a). Az export legjelentősebb tétele a nyers-

anyagok, az importé a gép, egyenként meghaladják az összes szállítások harmadát.

A *fejlett tőkés országokkal* bonyolított árucseré-forgalom szerkezete azért is előnytelen, mert az elmúlt két évtized alatt az exportált termékek nagyobbik részének árai csökkentek az importált gépek és egyéb feldolgozó ipari termékek árai pedig emelkedtek. 1965-ben az élelmiszerek világpiaci árszínvonala 7%-kal, a fűtőanyagoké 9%-kal alacsonyabb, a feldolgozóipari termékek árai 9%-kal magasabbak voltak, mint 1948-ban.

Más jellegű a külkereskedelmi forgalom a *fejlődő országokkal*. A szocialista országok elsősorban gépeket, ipari félkész termékeket és fogyasztási cikkeket helyeznek el az itteni piacokon (ezek adják az exportforgalom 69%-át), és csaknem teljes egészében élelmiszereket és nyersanyagokat kapnak cserébe. A szocialista országok a fejlődő országokból nem importálnak fűtőanyagokat, annak ellenére, hogy az itt kitermelt fűtőanyagok nagyobbik részének önköltsége a legalacsonyabb a világon (7. táblázat).

7. táblázat

*Az európai szocialista országok (Jugoszlávia nélkül)
külkereskedelmi forgalma
a fejlett tőkés és fejlődő országokkal 1965-ben*

	Fejlett tőkés országok			Fejlődő országok		
	Export	Import	Egyenleg millió dollár	Export	Import	Egyenleg millió dollár
	% -os megoszlás			% -os megoszlás		
Összesen	100	100	10	100	100	235
ebből:						
Élelmiszerek	20	21	— 40	10	48	— 675
Nyersanyagok	22	13	340	6	40	— 625
Fűtőanyagok	17	—	675	9	—	192
Vegyicikkek	6	11	— 195	6	1	95
Gépek és berendezések	8	29	— 840	45	—	938
Egyéb iparcikkek	27	26	70	24	11	310

Az elmúlt két évtizedes gazdasági fejlődés eredményeként Bulgária exportjának jellegét a gépek (szerszámgépek, elektromotorok, diesel-, villamosgépek), színesfémek (réz, cink, ólom) és a különféle élelmiszerek (zöldség, gyümölcs, bor stb.) határozzák meg. Csehszlovákiában a fejlett

gépipar legfontosabb exporttermékei a szerszámgépek, a traktorok, a személygépkocsik stb., de jelentős a kivitel még jelenleg is — súlyának csökkenése mellett — néhány nehézipari alapanyagból (szén, koks, hengereltáru). Csehszlovákia jellegzetes és hagyományos exporttermékei a különféle textíliák, a lábbelik, a cukor, a komló és a sör, amelyek minősége változatlanul magas színvonalú. Csehszlovákia exportszerkezetéhez a legközelebb az NDK kivitele áll. Az NDK a szerszámgépek, közlekedési eszközök, traktorok mellett elsősorban a különféle diesel-meghajtású gépek és finommechanikai műszerek szállítója. Valamennyi szocialista ország közül a vegyipar a legfejlettebb az NDK-ban, amelyet a műtrágyák, a marónátron, a műanyagok és műszálak kivitele is jelez. Lengyelország exportjának alakulása elsősorban a nehézipari gépek (vasúti kocsik és berendezések, hajók stb.) és egyes nyersanyagok (szén, koks stb.) kivitelétől függ. A lengyel export fejlődését különösen érzékenyen érintette a szén világpiaci árának csökkenése. A világpiacon a mezőgazdasági termékek közül elsősorban a különféle állati termékekkel (hús, húskészítmények, vaj, tojás) és cukorral jelenik meg. Jugoszlávia nyersanyag-szükségletét a színesfémek, néhány vegyipari cikk és faipari termékek exportjával igyekszik biztosítani. Jugoszlávia is nagy jelentőséget tulajdonít a termelési kooperációnak és ennek keretében a szerszámgépek, csapágyak, bányagépek, vasúti teherkocsik, hajók és a különféle tartós fogyasztási cikkek gyártására rendezkedett be. A mezőgazdasági termékek közül a vágóállatok, az aszalt szilva, a dohány hagyományos jugoszláv exportcikkek. Románia gazdasági fejlődésének sikerei megmutatkoznak az export strukturális átalakulásában is: a gépek és berendezések közül a transzformátorok, a traktorok stb., és vegyipari cikkek közül a különféle kőolajipari lepárlási termékek, a marónátron, a kalcinált szóda, valamint a cement a legfontosabb exporttétel. Románia évről évre jelentős mennyiségű szemes terményt (búzát, kukoricát) exportál, de az élelmiszerek közül a legközismertebb exportcikke a só. A Szovjetunió a szerszámgépeken és a különféle diesel-meghajtású gépeken kívül elsősorban közlekedési eszközöket exportál. A szovjet export legnagyobb hányada az olcsón előállított nyersanyag. A Szovjetunió látja el a legtöbb szocialista országot szénnel, koksszal, kőolajjal, vasércel, színesfémekkel stb. A vegyipari termékek közül a legjelentősebb a műtrágyák exportja. A Szovjetunió kimeríthetetlen erdőtartalékokkal

rendelkezik és jelentős mennyiségben exportál faanyagokat a szocialista és fejlett tőkés országokba egyaránt.

Az egyes szocialista országok export, illetve importstruktúrájában tör-
tént másfél évtizedes legfontosabb változásokat és az országok kiviteli,
illetve behozatali súlypontjait jelzi a 8. táblázat.

8. táblázat

*Az export és az import áruszerkezetének változása
az egyes szocialista országokban
(az összes export, illetve import %-ában)*

	Gépek	Nyers- anyagok	Élelmi- szerek	Gépek	Nyers- anyagok	Élelmi- szerek
	1950			1966		
Export						
Bulgária	—	52,6	45,5	25,5	22,1	37,8
Csehszlovákia	26,4	35,6	12,7	49,7	29,4	4,0
Lengyelország	7,8	56,0	24,0	35,3	34,3	16,6
Magyarország	23,0	17,5	39,2	31,3	24,6	21,6
NDK	28,0	52,7	6,8	47—48 ^{a)}	29 ^{a)}	3 ^{a)}
Románia	4,2	69,6	24,9	17,3	47,6	23,7
Szovjetunió	11,8	62,7	20,6	20,8	67,6	9,2
Import						
Bulgária	37,2	54,4	3,4	47,1	42,8	5,9
Csehszlovákia	11,2	61,1	25,1	32,4	45,4	16,4
Lengyelország	32,4	53,1	11,2	35,1	47,2	11,5
Magyarország	22,0	72,7	3,8	28,5	57,6	8,2
NDK	5,5	56,7	33,0	15 ^{a)}	61—62 ^{a)}	20—21 ^{a)}
Románia	37,1	51,9	0,8	41,0	48,5	3,2
Szovjetunió	21,5	53,6	17,5	32,5	31,5	19,6

^{a)} Számított adat 1965. évre.

A külkereskedelmi forgalom regionális arányai

A II. világháború előtt a jelenlegi európai szocialista országok export-
juknak 13%-át, importjuknak 20%-át bonyolították le egymás között.
Ebben az időben élénk volt a külkereskedelmi kapcsolat a fejlett tőkés
országokkal: 1938-ban az összforgalom mintegy 74%-a a fejlett tőkés
országok irányában alakult ki. Az akkori színvonalhoz képest jelentős

volt a nemzetközi árucseré-forgalom az elmaradott — még többségében gyarmati — országokkal. Ide irányult az export 11%-a és innen származott az import 8%-a. A II. világháború után a politikai és gazdasági erőviszonyok megváltoztak, a korábban politikailag és gyakran gazdaságilag is szembenálló országok között fokozatosan szorosabb kereskedelmi kapcsolatok bontakoztak ki: 1948-ban az európai szocialista országok már egymás között bonyolították le külkereskedelmi forgalmuknak mintegy felét. Az elmaradott országok részesedése az importban rekordot ért el (11%-ot), és lényegesen meghaladta az oda irányuló exportot. Az ötvenes évek első felében a szocialista országok szoros gazdasági együttműködése a tőkés országok embargója miatt kiesett külkereskedelmi forgalmat is pótolta. Az egymás közötti forgalom aránya ekkor volt a legmagasabb: 84%. Az országok ekkor együttesen egy szocialista „autarch” világ-gazdaságot alkottak.

A szocialista országok között hirtelen ugrásszerűen kibontakozott együttműködés hatására a gazdasági embargó nem érte el célját, a szocialista országok megvalósították iparosítási törekvéseiket. A gazdaságfejlesztési hibák kisugárzása a nemzetközi együttműködésre azonban gátját alkotta a külkereskedelmi forgalom gyorsabb növekedésének. A mennyiségi szemlélet túlhajszolt érvényesítése, a szocialista világpiac nem kielégítő szelektív jellege az ötvenes évek második felében arra ösztönözte az országok többségét, hogy magas műszaki színvonalú gépi berendezések beszerzése érdekében az átlagosnál nagyobb mértékben növelje a fejlett tőkés országokból származó importot. A behozatalt nyersanyagok és élelmiszerek kivitelével igyekeztek rekompenzálni, mivel gépipari és feldolgozóipari fogyasztási cikkek számára — mint már említettük — tömegmértékben nem tudtak piacot találni. A mezőgazdasági protekcionista politika kedvezőtlenül érintette több szocialista ország (Bulgária, Románia, Magyarország, Lengyelország) fizetőképességét konvertibilis tőkés devizákban. Nem volt sokkal kedvezőbb helyzetük a nyersanyagokat és félkész termékeket exportáló országoknak sem. A nem diszkriminatív politika lassú térhódítása és a hitelfeltételek vonatott javulása több szocialista országban a fejlett tőkés országokkal folytatott árucseré-forgalomban tartós és jelentős passzívumot eredményezett. A külkereskedelmi mérleghiány mérséklése érdekében több szocialista ország időnként korlátozta a fejlett tőkés országokból származó

behozatalt. A behozatali stop a legjelentősebb árucsoportot, a gépeket érintette a legérzékenyebben, amelynek hatása a beruházásokra továbbgyűrűzött, és annak egyenlőtlen alakulásán keresztül hozzájárult a gazdasági növekedés hullám-mozgásának kialakulásához.

1950 után az európai szocialista országok egymás közötti forgalmának aránya — kisebb ingadozásokkal — az áruforgalomban 77%-ról 1966-ban 66%-ra esett vissza. Az összforgalomban a fejlett tőkés és a fejlődő országok teret nyertek: 1966-ban a fejlett tőkés országok aránya elérte az összforgalom 23,5%-át, a fejlődő országok az eddigi legmagasabb arányt: 10,5%-ot (9. táblázat).

9. táblázat

*Az európai szocialista országok^{a)}
külkereskedelmi forgalmának megoszlása
a fontosabb országcsoportok szerint*

	1948	1955	1966
Szocialista országok	50,8	77,0	66,0
Fejlett tőkés országok	40,6	17,8	23,5
Fejlődő országok	8,6	5,2	10,5
Összes forgalom	100,0	100,0	100,0

^{a)} Jugoszlávia nélkül.

A fejlődő országok irányában bonyolódó külkereskedelmi forgalomban rejlő — mind terjedelem, mind áruszerkezeti — lehetőségeket még távolról sem használták ki. A szocialista országok a fejlődő országokból származó nyersanyagok egy részét még mindig a volt gyarmattartó országokban vásárolták, az olcsón kitermelhető fűtőanyagok (pl. kőolaj) behozatalára még nem került sor. Jelentős mértékben tovább fokozható a gépek és berendezések exportja is a fejlődő országokba, amelyet sok esetben az is akadályoz, hogy az európai szocialista országok többsége jelentős külkereskedelmi aktívummal rendelkezik a fejlődő országok irányában.

Az európai szocialista országok együttesen pl. az 1960—1965. években a fejlődő országok irányában 1750 millió dollár aktívumot, a fejlett tőkés országok viszonylatában ugyanakkor 1900 millió dollár passzívumot értek el. A forgalom egyenlegének alakulása részben a forgalom áruszerkezeti problémáinak a következménye volt.

A lakosság anyagi és kulturális életkörülményei

Az előző fejezetekben elsősorban a gazdasági folyamatokat, a termelés és forgalom alakulását vizsgáltuk. Az adatok összehasonlítása, ha nem is volt problémamentes, többé-kevésbé megbízható alapot nyújtott reális kép alkotásához az egyes országok és a szocialista országok együttesének gazdasági fejlődéséről és elért színvonaláról. A továbbiakban megkísérljük annak vizsgálatát, hogy a termelés terén elért kétségtelenül jelentős eredmények milyen hatással voltak a lakosság anyagi és kulturális életkörülményeinek az alakulására.

A könyv jellegéből következik, hogy nem kívánjuk részletesen elemezni olyan tényezők jelentőségét, mint a kizsákmányolás megszűnése, a dolgozó osztályok aktív részvétele az államhatalom gyakorlásában, az osztálytársadalmakra jellemző rendkívül nagy társadalmi-gazdasági különbségek eltűnése, a létbizonytalanság minimumra csökkenése stb. Természetesen az új társadalmi rendszernek az egyes osztályok, rétegek, csoportok és emberek életére gyakorolt hatását ezeknek a tényezőknek a figyelembevétele nélkül nem lehet helyesen megítélni.

Az életszínvonal országok közötti összehasonlítása gyakorlatilag lehetetlen.¹ Még kevésbé lehetséges az összehasonlítás különböző társadalmi rendszerű országok esetében. A közgazdasági és statisztikai gyakorlatban van néhány olyan, az életkörülményekre vonatkozó mutató,

¹ Az életszínvonal egyetlen tényezőjével, a munkabérekkel kapcsolatban *Marx* a következő követelményeket támasztja: „A nemzetközi munkabérek összehasonlításánál tehát mindazokat a mozzanatokat mérlegelni kell, amelyek a munkaerő érték-nagyságának változását meghatározzák, vagyis a természetes és történelmileg kialakult első létszükségletek árát és terjedelmét, a munkás nevelési költségeit, a női és gyermekmunka szerepét, a munka termelékenységét, extenzív és intenzív nagyságát.” (*Marx: A tőke. I. kötet, 603. oldal. Szikra, 1949.*)

amelyeket össze szoktak hasonlítani — ezt megteesszük mi is, —, de azok, mondhatni kivétel nélkül csak egy-egy oldal bemutatására szolgálnak. Azok alapján tehát általánosítani nem lehet, annál is inkább, mivel nem mérhető le, hogy az adott (a vizsgált) oldal milyen jelentőségű az egyik és a másik országban az összes többi tényező között. Erről biztonsággal legfeljebb annyit lehet mondani, hogy ez a jelentőség és súly nem azonos a két vagy több összehasonlított országban. Egy kissé extrém példa talán érzékeltetheti az elmondottakat: általában az anyagi életkörülmények, különösen pedig a táplálkozási viszonyok színvonaláról sokat mond az egy főre jutó húsfogyasztás. A fejlett tőkés országok közül kiemelkedően jó ez a mutató az Amerikai Egyesült Államokban (évi 100 kg körüli). Akad azonban olyan ország, ahol ez a szám magasabb, pl. Mongólia. Ebből azonban nem következik, hogy az utóbbit — akár a táplálkozás tekintetében is — fejlettebbnek tekintjük. Természetesen erre is, mint minden, az életviszonyokat tükröző mutatóra és azok országok közötti eltérésére meg lehet találni a magyarázatot. Ebben az összefüggésben azonban az a lényeges, hogy a jelenségből szinte semmilyen következtetést nem lehet levonni. (Mint ahogy nem lehetne az említett két ország lakás-építési mutatójából sem, mégha rendelkeznének is az adott időszakban felállított jurták számával.)

Az itt következő vizsgálódás és adatok értékelésénél tehát mindennek előtt azt kell szem előtt tartani, hogy azok nem teljeskörűek, azaz nem ölelik fel az életszínvonalat országonként meghatározó tényezők teljes komplexumát.

Továbbá: sokkal fontosabb az adatok időbeni fejlődésének az összehasonlítása egy-egy országon belül, mint ugyanannak a mutatónak az országok közötti egybevetése. Végül pedig, amennyiben idézzük más, nem szocialista országok megfelelő adatait is, ezt elsősorban a nagyobb áttekintés érdekében tesszük, nem pedig azért, mert minden esetben azt tartjuk a fejlődés kívánatos és elkerülhetetlen útjának.

1. A lakosság jövedelmei

A megtermelt javakból a lakosság három fő csatornán keresztül részesedik:

- munkabérek,
- társadalmi juttatások és
- saját termékek közvetlen fogyasztása révén.

E három fő jövedelemforma mozgásirányát a szocialista országok elmúlt 15—20 éves fejlődése folyamán általánosságban a következőképpen jellemezhetjük:

a) A munkabérek egyrészt a foglalkoztatottság, ezen belül a munkások és alkalmazottak számának jelentős emelkedése folytán, másrészt az átlagkeresetek folyamatos növekedése következtében állandóan nőtték és a legtöbb országban a lakosság jövedelmeinek túlnyomó részét és állandóan növekvő hányadát teszik ki. A munkabérek nominálértékének valóságos tartalmát a segítségükkel megvásárolható javak árszínvonala ad. Ezért a nominálbérek változásának vizsgálatát a fogyasztói árak alakulásának megfigyelésével kell összekapcsolni. Mivel a lakosság jövedelmeinek igen nagy része munkabér formáját ölti, a reálbérek alakulásának nagy jelentősége van az anyagi életszínvonal változásában.

b) A társadalmi juttatások köre igen széles körű. Egy részük közvetlen pénzbeli juttatás (nyugdíjak, ösztöndíjak, táppénz, családi pótlék, egyéb járadékok és segélyek), más részük pedig ún. közvetett juttatás (ingyenes oktatás, orvosi és kórházi kezelés, kedvezményes üdülés, kulturális és egyéb szolgáltatások díjkedvezményei stb.). Ennek a jövedelemformának igen nagy szerepe és jelentősége van a szocializmust építő országokban. Elvileg a társadalmi juttatások a jövedelmek kevésbé mozgékony elemét képviselik, mivel nem a termelőmunka függvényei, hanem — adott lehetőségeken belül — társadalmi elhatározás szabályozza őket. Gyakorlatilag az elmúlt években a szocialista országok többségében a társadalmi juttatások ugyanolyan vagy nagyobb dinamikát mutattak, mint a munkabérek. A népi demokratikus országok a felszabadulás előtt e tekintetben általában el voltak maradva a fejlett országoktól és a szocialista társadalom természetéből, humanista jellegéből következik, hogy a szociális és kulturális kérdések megoldására nagy gondot fordít. Bár az alapvető fordulat történelmileg rövid idő alatt ment végbe,

mégsem egyszerre, egyik évről a másikra, hanem fokozatosan, újabb és újabb problémák megoldása révén jutottak el a mai, vitathatatlanul tiszteletreméltó színvonalra. Általánosságban elismert tény, hogy a gyors és nagy arányú fejlődés eredményeként a szocialista országok nemcsak behozták lemaradásukat a fejlett tőkés országokkal szemben, hanem ebben a vonatkozásban meg is előzték azokat.

c) A saját termékek közvetlen fogyasztásának nagysága és aránya fokozatosan csökkent és csökken. Ez törvényszerű folyamat, amely a mezőgazdasági népesség számának a csökkenéséből, az önellátó kisparaszti gazdaságok nagy részének megszűnéséből, valamint a parasztság, illetve a falun maradó mezőgazdasági népesség fogyasztásán belül a saját termelésű termékek arányának a csökkenéséből következik.

Mindezek a megfontolások arra utalnak, hogy perspektivikusan a bérellegű jövedelmek jelentőségének további növekedésével, a társadalmi juttatások arányának mérsékelt változásával és a saját termékek arányának további csökkenésével lehet számolni.

Nominál- és reálbérek

A munkások és alkalmazottak névleges bérei 1950 és 1966 között a különböző szocialista országokban változó mértékben, de általánosságban igen jelentősen emelkedtek. Kiemelkedően nagy volt az emelkedés Jugoszláviában, ahol 1952— és 1966 között a nominálbérek 7,5-szeres növekedést értek el. Ugyanakkor a létfenntartási költségek is itt nőttek a legnagyobb mértékben. A két tényező változásának eredményeként a reálbérek 1966-ban az 1952. évének közel 2,2-szeresét tették ki. A jugoszlávhoz hasonló tendencia érvényesült Lengyelországban, Magyarországon és Romániában is, bár méreteiben nem érte el azt. Mind a bérek, mind az árak emelkedtek, de a bérek emelkedése gyorsabb volt, mint az áraké, így az 1966. évi reálbérek Romániában 2,4-szeresét, Magyarországon 1,7-szeresét tették ki az 1950. évének, Lengyelországban pedig 1955 és 1966 között 44%-kal növekedtek.

Az átlagosnál kisebb mértékű — 55%-os — volt a nominálbérek emelkedése a Szovjetunióban, ahol azonban a kiskereskedelmi árak 1965—1966-ban mintegy 25%-kal alacsonyabbak voltak az 1950. éviéknél,

tehát a reálbérek a névleges béreknél nagyobb mértékben növekedtek. Hasonló volt a helyzet az NDK-ban, Bulgáriában és Csehszlovákiában. Az NDK-ban a nominálbérek az elmúlt 16 év alatt mintegy kétszeres emelkedést, az árak majdnem 50%-os csökkenést mutatnak, így a reálbér-emelkedés a szocialista országok közül itt volt a legjelentékenyebb, mintegy 3,5-szeres. Csehszlovákiában 1955 és 1966 között a bérek 26%-kal növekedtek, az árak 8%-kal csökkentek, aminek eredményeként a reálbérek 11 év alatt 35%-kal emelkedtek, (1950 és 1966 között a reálbér-emelkedés 46% volt). Bulgáriában az 1965. évi reálbérek az 1952. évinek 2,15-szorosát tették ki.

Az 1950 és 1965 között eltelt 15 év alatt a szocialista országokban mind a nominál-, mind a reálbérek változása nemcsak országonként, hanem időszakonként is nagymértékben különbözött.

Az országok többségében az 1950-es évek elején a szocialista iparosítás és az egész népgazdaság rekonstrukciója objektív, az akkori gazdaságpolitikai koncepciók pedig szubjektív oldalról feszített beruházási programokhoz vezettek.

Ezekben az években a reálbérek igen mérsékelten emelkedtek, sőt voltak országok (pl. Magyarország), ahol néhány évig csökkentek. Ezekben az országokban az 1950-es évek második felében, amikor a gazdasági fejlődés üteme még meglehetősen magas volt, és az előző időszak mulasztásait is pótolni kellett, a reálbérek emelkedése viszonylag nagymértékű volt.

Az országok másik csoportjában — mindenekelőtt a háború által leg súlyosabban érintett Szovjetunióban és az NDK-ban, valamint Bulgáriában — az 1950-es évek első felében igen nagymértékű reálbér-emelkedés következett be, a következő öt éves időszakban pedig ehhez képest mérséklődött a növekedés.

1960 és 1965 között, részben az előző időszak jelentős fejlődésével, részben a termelés növekedésének lassúbbodásával összefüggésben a Szovjetunió kivételével valamennyi országban mérsékeltebb volt a reálbérek emelkedése.

A bérből és fizetésből élő népesség reálbéreinek öt éves időszakonkénti növekedését a 148. oldal táblázata tünteti fel.

A reálbérek alakulását jelentős részben a végzett munkáért kapott bé-

	Százalékos növekedés		
	1950 – 1955	1955 – 1960	1960 – 1965
	között		
Bulgária	44 ^{a)}	35	10
Csehszlovákia	8	25	5
Jugoszlávia	3 ^{a)}	46	29
Lengyelország	16 ^{b)}	29	8
Magyarország	5	47	9
NDK	111	43	13
Románia	25	48	22
Szovjetunió	51	12	18

^{a)} 1952-1955.

^{b)} Hozzávetőleges számítás.

rek határozzák meg, tehát a termelőtevékenységgel való összefüggésük elég szoros.

A reálbérek dinamikáját ezért célszerű a munka termelékenységének a változásával összehasonlítani. Ez a népgazdaság egészére vonatkozóan nem valósítható meg, de tekintetbe véve az ipar nagy népgazdasági súlyát, jellemzőnek fogadhatjuk el az ipari reálbérek és az ipari termelékenység összehasonlítását:

	1%-os termelékenység-emelkedésre jutó reálbér-emelkedés	
	1950 – 1965	1960 – 1965
Bulgária	1,11	0,34
Csehszlovákia	0,48	0,27
Jugoszlávia	1,23	1,24
Lengyelország	1,47	0,29
Magyarország	0,63	0,27
NDK	1,09	0,36
Románia	0,67	0,53

A felsorolt országokban az elmúlt 15 éves időszakban a reálbérek változása nem állt szorosan összefüggésben a termelékenység növekedésével. Az utóbbi években sem közeledett ahhoz, inkább távolodott tőle. Különösen nagy eltérés volt néhány országban az 1950-es évek elején

az ipari keresetek reálértékének és az ipari termelékenységnek a változása között. Pl. Magyarországon a két mutató évenkénti változása a következő volt:

	Termelékenység	Reálbérek
	változása az iparban %	
1951	15	—12
1952	10	— 9
1953	1	6
1954	— 5	16
1955	7	6

Csehszlovákiában a két mutató az 1950-es évek közepén így változott:

	Termelékenység	Reálbérek
	változása az iparban %	
1954	2	10
1955	8	4
1956	7	6
1957	6	2

A fejlett tőkés országokban ez az összefüggés szorosabb. Pl. a mutató 1960 és 1965 között az Amerikai Egyesült Államokban 0,52%, az NSZK-ban 0,89%, Franciaországban 0,76%, Angliában 0,55% volt.

A fogyasztói árak változása a munkás-alkalmazotti népességre nagyjából azonos módon hat, függetlenül attól, hogy melyik népgazdasági ágban tevékenykedik. Ez alól csak a mezőgazdaságban dolgozó munkások és alkalmazottak jelentenek kivételt, akik jövedelmük egy részét természetben kapják, az e cikkek beszerzésére fordítandó összegek a bérekben nem szerepelnek, s ezek árváltozásai őket nem érintik. A többi ágazatban dolgozók nominálbérének az átlaghoz viszonyított színvonala tájékoztatást nyújt az egyes ágazatok kereseteinek reálértékéről, illetve — a népgazdasági reálbérek ismeretében — annak az átlaghoz való viszonyáról is.

Az adatok majdnem minden szocialista országban azonos tendenciát mutatnak. Általában az iparban, építőiparban és közlekedésben az átl-

gosnál magasabbak, a mezőgazdaságban és a kereskedelemben pedig alacsonyabbak a munkabérek.

1966. évi (Bulgáriában 1965. évi) adatok szerint az ipari bérek Jugoszláviában — a többi országtól eltérően — valamivel alacsonyabbak, Magyarországon minimális mértékben, a többi országban 3—8%-kal magasabbak voltak az átlagnál. Az építőipari bérek — ugyancsak Jugoszlávia kivételével, ahol 9%-kal alacsonyabbak voltak az átlagnál — nemcsak az átlagos, hanem az ipari és közlekedési béreknél is magasabbak. Az építőipari bérek az átlagot legjobban (22%-kal) Bulgáriában haladják meg, de jóval magasabbak annál Lengyelországban (18%), Csehszlovákiában (17%) és a Szovjetunióban is (14%). A közlekedés és hírközlés ágazaton belül általában a közlekedésben magasabbak a munkabérek. Az ágazat egészének bérszínvonala a legtöbb országban elég közel van a népgazdasági átlaghoz: Lengyelországban alacsonyabbak (1%-kal) a népgazdasági átlagnál, a többi országban valamelyest meghaladják azt. Jugoszláviában a vizsgált ágazatok közül a közlekedés-hírközlésben a legmagasabbak a bérek s az átlagot valamennyi ország közül itt haladják meg a legnagyobb mértékben (10%-kal). A mezőgazdaságban dolgozó munkásoknak és alkalmazottaknak (általában az állami gazdaságok dolgozóinak) a nominálbérei országoktól függően 5—15 %-kal alacsonyabbak a népgazdasági átlagnál. Ennél nagyobb mértékű az elmaradás Lengyelországban (18%) és a Szovjetunióban (20%). A kereskedelmi dolgozók bérei Jugoszláviában 4%-kal magasabbak, a többi országban 15—20%-kal, Magyarországon azonban csak 7%-kal alacsonyabbak, mint a népgazdasági átlag.

A bérek ágazatok közötti eltéréseinek nagysága a szocialista országok közül Lengyelországban, Bulgáriában és a Szovjetunióban a legnagyobb: 34—36 pontos. Ez Lengyelország esetében pl. azt jelenti, hogy az építőipari bérek 18%-kal magasabbak, a mezőgazdaságiak 18%-kal alacsonyabbak az átlagnál. A Szovjetunióban szintén az építőipar (+14%) és a mezőgazdaság (—20%) között van a legnagyobb eltérés, míg Bulgáriában az építőipar (+22%) és a kereskedelem (—12%) bérei között. További három országban — Csehszlovákia, Jugoszlávia és az NDK — 1966-ban 22—25 pontos különbség volt a legmagasabb és a legalacsonyabb átlagkeresetű ágazatok között. A legkisebb mértékű szóródás az egyes ágazatok között Magyarországon volt, ahol az építőipari bé-

rek 4%-kal meghaladták a népgazdasági átlagkereseteket, a mezőgazdaságiak pedig 12%-kal elmaradtak azoktól (16 pontos különbség).

Az átlagkeresetek iparcsoportok szerinti vizsgálata azt mutatja, hogy az egyes ágazatok közötti bérarányok az elmúlt 15 éves időszakban alapvetően nem változtak, így még az utóbbi években is visszatükrözték az 1950-es évek elején kialakult viszonyokat, amikor is a különböző ágazatok kiemelt fejlesztése az átlagosnál magasabb bérekben is kifejezésre jutott. A legnagyobb súlyt képviselő gépipar bérei 1965—1966-ban általában közel álltak az ipari átlaghoz, néhány egyéb fontos ágazatban azonban elég lényegesen eltértek azoktól. Az eltérések közül különösen szembevető a legprogresszívnak tekintett ágazatnak, a vegyiparnak az ipari átlagtól való elmaradása.

	Bányászat	Vas- kohászat	Vegyipar	Textil- ipar	Élelmiszer- ipar
	átlagbérei az ipari bér átlagának %-ában				
Bulgária	125	118	99	86	94
Csehszlovákia	142	122	99	76	89
Lengyelország	144	128	97	81	84
Magyarország	133	100	92	80	85
NDK	116	116	103	81	90

Az átlagosnál alacsonyabb fizetések általában azokban a népgazdasági ágakban — kereskedelem, hírközlés —, illetve iparágakban — textilipar, élelmiszeripar — vannak, amelyekben az átlagosnál nagyobb a foglalkoztatottak között a nők aránya.

A bérmozgások, illetve eloszlás további fontos tényezője az, hogy az átlagkeresetek a bérből és fizetésből élők mekkora hányadának a kereset-nagyságát tükrözik és mekkora rész milyen mértékben tér el attól fölfelé és lefelé. Erre a munkások és alkalmazottak megoszlása a havi átlagkereset nagysága szerint ad választ. A rendelkezésre álló adatok ebben a vonatkozásban azt az egyértelmű tendenciát mutatják, hogy az utóbbi években az alacsonyabb fizetési kategóriákban dolgozók jelentős része magasabb, az átlaghoz közeleső bércsoportokba került át, ebből a csoportból viszont a dolgozók egy része az átlagosnál magasabb fizetésűek közé emelkedett.

A mozgás természetéből következik, hogy az alacsonyabb fizetési kategóriákból többen kerültek az átlaghoz közeleső csoportokba, mint amennyien ezekből a csoportokból a magasabb jövedelmi kategóriába. E mozgás eredménye tehát az átlagkeresetek tömörülése, a bérek ún. nivellálódása:

		A munkások és alkalmazottak megoszlása kereset-nagyság szerint (az összesen %-ában)		
		1200-ig	1201 – 2500	2500 fölött
Csehszlovákia (Korona)	1959	38,4	58,5	3,1
	1966	24,5	69,2	6,3
Lengyelország (Zloty)	1956	58,8	36,9	4,3
	1965	15,8	58,8	25,4
Magyarország (Forint)	1958	37,3	58,2	4,5
	1966	17,8	68,5	13,7
		80-ig	81 – 150	150 fölött
Bulgária (Leva)	1957	74,4	23,8	1,8
	1965	39,2	53,8	7,0

E tendenciának bizonyos időszakban megvan a történelmi jogosultsága, ami elsősorban a nagyon alacsony keresetű rétegek jövedelmi viszonyainak az átlagosnál gyorsabb javításában áll. Ennek az irányzatnak a tartósítása azonban olyan veszélyekkel jár, hogy csökken az anyagi érdekelttség szerepe, amely a szocializmus viszonyai között még a termelés fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele. A bérek nem ösztönöznek eléggé arra, hogy mindenki tudása legjavát adja, egyéni és társadalmi méretekben emelkedjék a szakképzettség stb., vagyis a bérek nivellálódása a termelőerők fejlődésének a fékjévé válhat.

Reáljövedelmek

Egy-egy család vagy társadalmi réteg anyagi életviszonyai a reálbérek változatlan színvonala esetén is megváltozhatnak (emelkedhetnek), pl. a keresők számának a növekedésével. Ebben az esetben nem a bérek, hanem az összes bevételek, a jövedelmek emelkedtek. Ha ezt a jövedelem-növekedést a fogyasztói árak változásával együtt nézzük, akkor *reál-*

jövedelemről beszélünk. A reáljövedelmek tehát az adott népességcsoport egészének a jövedelmi viszonyaira utalnak. Ezért a *reálbéreket* a munkabér jellegének megfelelően egy dolgozóra, a reáljövedelmeket egy lakosra számítják. Ezt indokolja az is, hogy a reáljövedelmekben jutnak kifejezésre az ún. társadalmi juttatások. A családi pótlék, a nyugdíj vagy az ösztöndíj nem függ össze közvetlenül a végzett munkával. Adott társadalmi osztály egyes tagjainak vagy egységeinek (család) a bevételeit ezek a tételek esetleg egyáltalán nem érintik, másokét viszont nagymértékben befolyásolhatják, az osztály, vagy réteg egészének a jövedelmeiben azonban mindenképpen szerepelniük kell. Hasonló a helyzet a meghatározott rendeltetésű társadalmi juttatásokkal is. Az állami költségvetés vagy más központi szervek bizonyos eszközöket az egész társadalom, vagy egyes rétegek ellátására fordítanak. Ezek tehát az adott réteg egészének a jövedelmeit növelik, függetlenül attól, hogy egyes tagjai milyen intenzitással veszik azokat igénybe (pl. egészségügyi ellátás, helyi közlekedés, könyvtárak, oktatási intézmények stb.).

A munkások és alkalmazottak egy főre számított reáljövedelmei — éppen az elmondottak következtében — általában a reálbéreknél nagyobb mértékben emelkedtek. Magyarországon 1950 és 1965 között a reálbérek 68%-os, a reáljövedelmek 98%-os emelkedést mutatnak. A Szovjetunióban ugyanezen idő alatt — számítások szerint — a reálbérek 98%-os emelkedésével szemben a reáljövedelmek 120%-kal nőttek. Csehszlovákiában 1955 és 1965 között 30, illetve 34%-os, Bulgáriában pedig 48 és 56%-os volt a növekedés.

A parasztság esetében természetesen csak reáljövedelmekről beszélhetünk, mivel a parasztság jövedelmeinek jelentős részét saját termelésének a felhasználása, illetve a természetbeni jövedelmek teszik ki.² A paraszti reáljövedelmek alakulására vonatkozóan elég kevés adat áll rendelkezésre. E jövedelmek meglehetősen közvetlenül függnak a mezőgazdasági termelés eredményeitől, amelyeket napjainkban még erőteljesen befolyásolnak az éghajlati viszonyok is. A parasztság esetében tehát a reáljövedelmek nagymértékű változása, növekedése vagy esetleges csökke-

² A magyar statisztikai gyakorlat újabban a parasztság reáljövedelme mellett nagyobb jelentőséget tulajdonít a paraszti fogyasztás reálértékére vonatkozó mutatónak. Hosszabb időszakot vizsgálva azonban a két mutató között nincs jelentős eltérés, s a nemzetközi statisztikában még nem tértek rá ennek a mutatónak a használatára.

nése egyik évről a másikra nem biztos, hogy központi jövedelempolitikai meggondolások vagy egyéb központi intézkedések következménye. Kétségtelen azonban az is, hogy a vizsgált időszakon belül — ha nem is célkitűzésként, de tényleges eredményként — a mezőgazdaság szocialista átalakítása idején, különösen az 1950-es évek elején, a nem eléggé megalapozott és sok esetben erőltetett kollektivizálás folytán, egyrészt a központi intézkedések hatására, másrészt a mezőgazdasági lakosság egyéni meggondolásai következtében a parasztság jövedelmi-fogyasztási viszonyai másképp alakultak, mint az azt megelőző és követő években.

Számítások azt mutatják, hogy 1955 és 1965 között a parasztság reáljövedelmei Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon kb. 45%-kal, a Szovjetunióban majdnem 80%-kal emelkedtek, Bulgáriában több mint megkétszereződtek, Jugoszláviában pedig 1957-től 1963-ig 65%-kal nőttek. A növekedés mértéke 1955 után a felsorolt országokban mindenütt elérte, sőt kisebb-nagyobb mértékben meghaladta a munkás-alkalmazotti népesség reáljövedelmeinek a növekedését.

A paraszti reáljövedelmek dinamikájának a vizsgálatából az tűnik ki, hogy a növekedés azokban az országokban volt a legnagyobb mértékű, ahol a mezőgazdaság szocialista átalakítása a többi országnál korábban befejeződött (Szovjetunió, Bulgária). A nagyüzemi mezőgazdaságot viszonylag nem régen megteremtő országokban és azokban az országokban, ahol a mezőgazdaság még túlnyomórészt egyéni gazdaságokból áll, a parasztság jövedelmeinek a növekedése mérsékeltebb volt, és ezek között az országok között a növekedés mértéke említésre méltóan nem különbözött.

2. A lakosság fogyasztása

Egy-egy ország népességének anyagi életviszonyairól legáltalánosabban a fogyasztás színvonala alapján lehet képet alkotni. A fogyasztás összefoglaló mutatószámának országok közötti összehasonlítása — legalábbis, ami a szocialista országokat illeti — mindeztideig nem vezetett megbízható eredményekre. Nem megoldott még a nemzeti jövedelem összehasonlíthatóságának a problémája sem. Valamelyes támpontot a nemzeti jövedelmet létrehozó két alapvető ágazat, az ipar és a mezőgazdaság egy lakosra számított termelése ad, bár ez is sok feltételezettséget tartalmaz

és a két ágazat jelentősége a különböző országok népgazdaságában erősen eltérő.

Megbízhatóan kimutatható a fogyasztás változása az egyes országokban, valamint egyes termékek természetes mértékegységben kifejezett fogyasztásának dinamikája és színvonala.

Az egy lakosra jutó fogyasztásnak (a nemzeti jövedelem fogyasztásra kerülő részének) a növekedéséről a következő adatok tájékoztatnak:

		Egy főre jutó fogyasztás növekedése	
		összes fogyasztás	személyes fogyasztás
Bulgária	(1952—1965)	238	233
Csehszlovákia	(1950—1966)	190	177
Lengyelország	(1950—1966)	216	207
Magyarország	(1950—1966)	198	200
NDK	(1955—1966)	172	171

A nemzeti jövedelem nagyobb hányada — általában 72—75%-a — a szocialista országokban fogyasztásra kerül. A felhalmozási alap növekedése, különösen a szocialista iparosítás első időszakában jóval gyorsabb ütemű volt, mint a fogyasztási alapé. A felhasználás e két tényezőjének a növekedésére és arányára vonatkozóan, a bővített újratermelés általános sémáján túl nincs semmiféle egyértelmű szabály. Az 1/4—3/4 körüli arány sok országban megegyezik. A viszonylag fejlett országokban, ahol a gazdasági növekedés nem túlságosan gyors ütemű, a fogyasztási alap javára van ettől bizonyos eltérés, a gyors ütemben fejlődő országokban pedig a felhalmozási alap javára. A fejlett tőkés országok közül pl. az Amerikai Egyesült Államokban, Angliában, Franciaországban a bruttó nemzeti termék kb. 80%-a, Japánban, Olaszországban, sőt az NSZK-ban is ennél kisebb — 70% körüli — része kerül a lakosság fogyasztására.³

A szocialista országokban a nemzeti jövedelem fogyasztásra kerülő ré-

³ A felhalmozási alap viszonylag nagy terjedelme, illetve gyors fejlődési üteme a szocialista országokban azonban nemcsak a tőkés országokénál gyorsabb gazdasági fejlődési ütemmel, hanem a felhalmozáson belül a készletek meglehetősen nagyméretű emelkedésével is összefüggött (l. Beruházások c. fejezetet).

szé nemcsak az elmúlt 15 év különböző periódusaiban, hanem sok országban egyik évről a másikra is meglehetősen nagy változásokat mutatott, amelyek nem minden esetben álltak szoros összefüggésben a gazdasági növekedéssel. Ez a jelenség a különböző országokban számos tényezővel összefügghet (az adott év mezőgazdasági termelése, külkereskedelmi forgalma, a számbavételi árak, árváltozások stb.), legáltalánosabban azonban arra utal, hogy az arányokat az objektív gazdasági folyamatok mellett egyéb, szubjektív hatások is erősen befolyásolták.

A lakosság anyagi fogyasztása egyrészt élelmiszerekből, másrészt ún. iparcikkekből, ezen belül ruházati és egyéb (vegyes) iparcikkekből áll.⁴

Az élelmiszerfogyasztás az anyagi fogyasztás olyan területe, ahol a szükségletek bizonyos színvonal elérésével telítődnek.⁵ Ez nem azt jelenti, hogy ettől kezdve az élelmiszerfogyasztás nem emelkedik tovább, de a növekedés mértéke mérséklődik és a változások elsősorban minőségi jellegűek.

A szocialista országokban az elmúlt másfél évtized folyamán igen jelentős volt az élelmiszerfogyasztás fejlődése. Az általános növekedésen belül a következő főbb tendenciák állapíthatók meg:

1. A vizsgált időszakban az alacsony életszínvonal rövid idő alatt bekövetkező lényeges javulása az elsődleges szükségletek kielégítésének ugrásszerű növekedését eredményezte. Ezekben az országokban a háború előtt — egy-két kivételtől eltekintve — a táplálkozási viszonyok nem voltak kielégítőek, a szocialista termelési viszonyok megteremtése után a lakosság jövedelmeinek növekedését elsősorban a táplálkozás megjavítására használta fel.

2. A mezőgazdasági népesség számának a csökkenése, valamint a falun maradó népesség igényeinek és szokásainak a változása azt eredményezte, hogy az összes fogyasztáson belül csökkent a saját termelésű termékek fogyasztása és ennek megfelelően nőtt a vásárlás útján beszerezett cikkek aránya.

3. Az összes élelmiszerfogyasztáson belül emelkedett az élettanilag értékesebb élelmiszerek aránya, a kevésbé értékeseké pedig csökkent.

⁴ A magyar szóhasználat nem elég pontos, mivel az élelmiszerek mind nagyobb része szintén ipari feldolgozás után kerül fogyasztásra.

⁵ Azt mondhatnánk, hogy a további növekedésnek határt szab a fogyasztó „gyomor-fala”.

Az utóbbi csoport klasszikus képviselőinek tekinthetők a *kenyér* és a *lisztkészítmények* (cerealíák), valamint a *burgonya*, bár ennek a fogyasztását földrajzi-éghajlati tényezők is befolyásolják, amelyeknek az egy főre jutó évi átlagos fogyasztása néhány országban a következőképpen változott:

		Lisztfélék	Burgonya
		egy lakosra jutó évi átlagos fogyasztása, kg	
Lengyelország	1950	166	229 (1955)
	1966	137	211
Magyarország	1950	142	109
	1966	135	85
NDK	1955	122	175
	1966	101	156
Szovjetunió	1950	172	241
	1966	154	136

A cereáliák egy főre jutó fogyasztása a fejlett tőkés országokban általában alacsonyabb, mint a szocialista országokban. Pl. az Amerikai Egyesült Államokban évi 66 kg, Angliában 80 kg, Franciaországban 93 kg stb.

A táplálkozástudomány az élettanilag értékesebb élelmiszerek közé az állati eredetű, fehérjékben (komplett fehérjékben) gazdag termékeket, a *húst*, *halat*, *tejet* és *tejtermékeket*, valamint a *tojást* sorolja. E termékek közül a szocialista országokban a halfogyasztás csak az NDK-ban (évi 16 kg/fő) és a Szovjetunióban (13 kg) számottevő. Nemzetközi viszonylatban is rendkívül alacsony (2 kg körüli) Jugoszláviában, Magyarországon és Romániában. A tejfogyasztás, amely nemzetközi viszonylatban nem túlságosan magas, az elmúlt időszak folyamán említésremélően csak Lengyelországban és a Szovjetunióban (27, illetve 51 %-kal) emelkedett, a többi országban csak kismértékben változott. Az egy főre jutó húsfogyasztás a fejlett tőkés országokban 70 kg körül van, a tojásfogyasztás pedig 200—250 db körül. A szocialista országban e cikkek fogyasztása sokat fejlődött ugyan, de ma még nem éri el a fejlettebb országok színvonalát:

		Egy főre jutó átlagos	
		hús (kg)	tojás (db)
		fogyasztás	
Bulgária	1952	21	68
	1965	40	100
Csehszlovákia	1950	45	158
	1966	62	233
Jugoszlávia	1952	24 (1955)	34
	1965	29	78
Lengyelország	1950	37	116
	1966	51	169
Magyarország	1950	34	80
	1966	50	182
NDK	1955	45	116
	1966	61	206
Románia	1963	31	85
Szovjetunió	1950	26 ^{a)}	60
	1966	43 ^{a)}	130

^{a)} Szalonnával együtt.

A *cukor* élettani jelentőségéről megoszlanak a vélemények. A fogyasztás oldaláról vizsgálva annyi megállapítható, hogy az egy lakosra jutó fogyasztás terén a fejlett országokban is meglehetősen nagy különbségek vannak (pl. Angliában 48, Franciaországban 32, az NSZK-ban 35, kg/fő évente). A szocialista országokban — Románia (14 kg) és Jugoszlávia (24 kg) kivételével — elérték a 30—35 kg körüli színvonalat és a fogyasztás nagyjából e körül stabilizálódott.

A *zöldségfélék* és a *gyümölcs* fogyasztása a szocialista országban ugyancsak közel van a fejlett tőkés országok színvonalához, amiben nyilvánvalóan szerepe van annak, hogy a mezőgazdasági termelés feltételei kedvezőek.

A *ruházati cikkek* iránti szükségletek szintén végesek. Annak ellenére, hogy ezeknek a termékeknek az árai a legtöbb szocialista országban viszonylag magasak, a szükségletek fontossága, terjedelmük korlátozottsága, valamint a jövedelmek emelkedése lehetővé tették az ilyen irányú igények kielégítését. Ruházati cikkekhez szinte kizárólag vásárlás útján jut a lakosság, ezért a kereskedelmi forgalom adatai megbízható tájékoztatást nyújtanak. A ruházati cikkek forgalma az összes kiskereskedelmi

forgalomnak kb. 1/4-ét—1/6-át teszi ki. Az eladások növekedése lassúbb, mint a többi árucsoportba tartozó cikkeké, így az összes forgalmon belül — néhány kivételtől eltekintve — e cikkcsoport aránya csökkenő:

	A ruházati cikkek aránya az összes kiskereskedelmi forgalomban, százalék	
	1955	1966
Bulgária	18,0	21,0 ^{a)}
Jugoszlávia	30,7	23,7
Magyarország	25,4	18,9
NDK	21,4	16,9
Románia	27,7	26,0
Szovjetunió	25,3 ^{b)}	22,7 ^{a)}

^{a)} 1965.

^{b)} 1958.

A ruházati cikkek forgalmában olyan említésre méltó változás következett be — a folyamat egyébként még tart —, hogy a lakosság által vásárolt ruházati cikkek mind nagyobb része nagyipari késztermék. A szocialista országokban a szolgáltatások díja általában, így az egyéni megrendelésre készülő ruházati cikkek készítésének díja is lényegesen alacsonyabb, mint a fejlett tőkés országokban, a nagyipari termeléssel a kisipar így sem tud versenyezni. 1955 és 1965 között mind a pamut, mind a gyapjúsövetek kiskereskedelmi eladása majdnem minden szocialista országban csökkent (pl. a pamutszöveté Csehszlovákiában, Magyarországon és a Szovjetunióban közel 40%-kal, a gyapjúsöveté Csehszlovákiában 25%-kal, Magyarországon és Lengyelországban kb. 10—10%-kal stb.). Ezzel szemben a kötöttárúk, valamint a készruhák (textilruházati termékek) eladása 2—3-szorosára emelkedett ugyanezen idő alatt.

Az ún. *vegyes iparcikkek*, azaz az élelmiszereken és ruházati cikkeken kívüli termékek kereskedelmi forgalma és fogyasztása mind az elmúlt időszakban, mind perspektivikusan a legdinamikusabb csoportot képviseli. A csoport a termékek széles körét öleli fel (pl. építő- és tüzelőanyagok, bútör, háztartási gépek és felszerelések, közlekedési eszközök, egészségügyi cikkek stb.) és a technikai haladással állandóan bővül. Ezek a

cikkek túlnyomórészt nem elsődleges szükségleteket elégítenek ki, így elterjedésük egy-egy országban nagymértékben függ az elemi létszükségletek kielégítettségének fokától, azaz a lakosság jövedélmeinek színvonalától.

A *tartós fogyasztási cikkek* elterjedésének általában az a jellemzője, hogy beszerzésük viszonylag rövid idő, néhány év alatt ölt tömeges méreteket és egy bizonyos telítettségi fok elérése után a növekedés erősen mérséklődik (logisztikus görbe). E cikkek kiskereskedelmi eladása a szocialista országok fejlettségétől, illetve az életszínvontól függően az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején vett nagy lendületet. A televízió eladás Csehszlovákiában és az NDK-ban 1955 és 1960 között, Lengyelországban 1958 és 1962 között, Magyarországon 1959 és 1964 között, Bulgáriában 1961 és 1966 között emelkedett különösen nagy mértékben. A háztartási hűtőszekrény-eladás felfutása Csehszlovákiában, az NDK-ban és a Szovjetunióban ugyancsak az 1955 és 1960 közötti időszakra, Lengyelországban 1958—1964. évekre, Magyarországon 1959—1965. évekre, Romániában és Bulgáriában az 1960—1966 közötti időszakra esik. Nagyjából hasonló a helyzet a többi tartós fogyasztási cikk forgalma terén is, a személygépkocsi-vásárlás viszont csak a legutóbbi években kezdett, illetve kezd jelentősebb volument elérni.

A beszerzések ugrásszerű emelkedése ezekben az országokban azonban még nem jelenti azt, hogy a szükségletek közeljutottak a telítődés állapotához, amit a forgalom további elég jelentős növekedése, valamint az ellátottság más országokhoz viszonyított színvonala egyaránt jelez.

A kiskereskedelmi forgalom, különösen pedig az iparcikkek eladásának jelentős fejlődése a szocialista országokban az életszínvonal emelkedésének mutatója. Részletesebb vizsgálat azonban arra utal, hogy ezek az országok még nem merítették ki minden lehetőséget ebben a vonatkozásban. A lakosság fogyasztását tükröző eme fontos területen is megjelenik az az ellentmondás, amelyre az előző fejezetekben utaltunk, hogy a termelés és a szükségletek között sok esetben nincs megfelelő összhang. Ezt mutatja a belkereskedelmi készleteknek az összforgalomhoz viszonyított magas színvonala, amely nyilvánvalóan nem a lakosság fizetőképességének a hiányából, hanem az árualap nem megfelelő összetételéből, s az egyes cikkeknek a legújabb minőségi követelményektől való elmaradásából adódik. A magas árukészletekkel szemben ugyanis a legtöbb or-

szágban magas potenciális vásárlóerő áll. A takarékbetét-állomány nagymértékű növekedése és magas szintje nemcsak a jövedelmek emelkedését tükrözi, hanem azt is, hogy a rendelkezésre álló pénzeszközökért a fogyasztók nem tudnak megfelelő árut kapni. Az ellentmondást jól szemlélteti a belkereskedelmi készleteknek és a takarékbetét-állománynak a kiskereskedelmi forgalomhoz való viszonyítása:⁶

	A belkereskedelmi árukészletek	A lakosság takarékbetét állománya
	1966. év végén az éves kiskereskedelmi forgalom %-ában	
Bulgária	31	42
Lengyelország	33	20
Magyarország	24	25
NDK	..	66
Szovjetunió	25	18

3. Lakásépítés

A szocialista országok által elfoglalt földrajzi övezetben a lakáshelyzet az életkörülmények egyik igen lényeges összetevője. A lakásviszonyok a társadalmi élet olyan területét jelentik, ahol a szocialista és tőkés rendszer közötti ellentét igen élesen kirajzolódik. A kapitalizmusban a lakásviszonyok alapvető jellemzője a magas lakbér és ennek következtében a jövedelem-különbségek az elfoglalt lakások nagyságában, felszereltségében, kulturáltságában stb. elég következetesen és szemléltetően kifejezésre jutnak. A szocializmus viszonyai között általában nagyon alacsonyak a lakbérek s az egyes néprétegek lakáskörülményei között nincsenek kirívó különbségek. Ez ennek a társadalmi rendszernek kétségtelen jelentős vívmánya. Ugyanakkor ez a politika olyan ismert következményekhez vezetett, hogy a lakbérek nem fedezik a lakóházak és lakások

⁶ A lakosság vásárlóerejét a rendelkezésre álló összes pénzeszközök jelentik. Ezek egy része készpénz formájában a folyó szükségletek kielégítésére a lakoságnál van és csak egy része kerül tartósabb megtakarításként takarékpénztárba. Rendeltetését tekintve azonban ez az összeg is áruvásárlásra van szánva.

fenntartásának a költségeit, nem ösztönöznek eléggé új lakások építésére, illetőleg az ezzel kapcsolatos kiadások jelentős része az állami költségvetésre hárul. Ezért az állami költségvetés nagyságától függ, hogy mekkora összegeket fordíthatnak és fordítanak erre a célra. Ilyenformán a lakás-gazdálkodásban az objektív tényezőket jelentős részben szubjektívek váltották fel.

Az alacsony lakbérek további folyamánya, hogy olyan mértékű keresletet teremtettek, amelynek a kielégítését az ösztönzés ilyen alacsony hatékonysága mellett nem lehetett biztosítani.

Mindezen problémák ellenére a szocialista országok az elmúlt másfél évtized alatt nagyarányú lakásépítési programot hajtottak végre.

A Szovjetunió lakásépítésének imponáló méretei közismertek. Az 1000 lakosra jutó épített lakások számát illetően a Szovjetunió az egész tárgyalt időszak folyamán a nemzetközi élvonalban haladt, az 1960-as években az első volt a világon s az évtized közepére is megtartotta a 2—3. helyet. A többi európai szocialista országban valamivel kedvezőbb volt a lakáshelyzet, mint a Szovjetunióban, így ezek az országok nem tettek akkora erőfeszítéseket a lakásépítés területén. 1950-ben, amikor az 1000 lakosra jutó lakásépítés a Szovjetunióban 6, az Amerikai Egyesült Államokban 9, az NSZK-ban 7,5 volt, a népi demokratikus országokban ez az arányszám 3—4, Jugoszláviában 1,5 körül alakult, ami az 1960-as évek közepére 5,5—6,5-re emelkedett. A Szovjetunióban 1960 körül volt a legnagyobb a lakásépítkezés mértéke (1000 lakosra több mint 12 újonnan épített lakás jutott), amely 1965—1966-ra 9,7-re mérséklődött, de még így is közel kétszerese a többi szocialista ország megfelelő mutatójának. Mind a Szovjetunió, mind a fejlett tőkés országok példája tehát azt tanúsítja, hogy a többi szocialista országban is indokolt volna a lakásépítés további fokozása.

A tőkés országokban ugyanis az Amerikai Egyesült Államok kivételével 1950 és 1966 között szintén jelentősen nőtt a lakásépítés és a Közös Piac országainak átlagában az arányszám meghaladja a 8-at, Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban (utóbbinál a csökkenés ellenére) a 7-et. Az egyes szocialista országok között a lakásépítés terén meglehetősen nagy különbségek vannak:

	1000 lakosra jutó lakásépítés	
	1955	1966
Bulgária	5,7 (1957)	5,3
Csehszlovákia	3,7	5,3
Jugoszlávia	1,7	6,5
Lengyelország	3,3	5,6
Magyarország	4,4	5,5
NDK	1,8	3,8
Románia	3,2	6,1
Szovjetunió	7,3	9,8

Az NDK átlagosnál alacsonyabb lakásépítési mutatóját bizonyos mértékig indokolja, hogy a lakásállomány a szocialista országok viszonylatában itt a legnagyobb: 1000 lakosra számítva 347 lakás jut, ami megállja a helyét a fejlett tőkés országokkal való összehasonlításban is.⁷ Az NDK után — 1966. évi adatok szerint — Magyarországon a legmagasabb a lakásállomány (1000 lakosra 301 lakás), majd Csehszlovákia (296), Lengyelország (254) és Jugoszlávia (242) a sorrend.⁸

Amint látható, a lakásépítés színvonala mennyiségi szempontból — a Szovjetunió kivételével — a szocialista országokban nem túl magas. További problémát jelent az épített lakások nagysága, amelynek mind a munkaidőn kívüli szabadidő eltöltése (pihenés, tanulás, művelődés), mind a családtervezés és gyermeknevelés szempontjából nagy jelentősége van. Az országok többségében az újonnan épített lakások között a kis, 1—2 szobás lakások dominálnak. Különösen Bulgáriában, Romániában és Jugoszláviában építenek sok egyszobás lakást. A 3 és többszobás lakások aránya, amely a fejlett tőkés országok közül Franciaországban az új lakások 52—53%-a, Svájcban 70—75%-a, a szocialista országok közül legmagasabb Csehszlovákiában (47%), az utána következő Lengyelországban már csak 25% körüli, míg a sorrendben utánuk következő Magyarországon az utóbbi évek jelentős emelkedése ellenére már csak 15%:

⁷ Az 1960-as évek közepén az NSZK-ban 327, Angliában 322, Franciaországban 351, Svédországban 376 lakás jutott 1000 lakosra.

⁸ A többi szocialista ország állományadatai nem állnak rendelkezésre.

		1 szobás	2 szobás	3 és több szobás
		lakások aránya az összes újonnan épített lakásokhoz viszonyítva ⁹ , százalék		
Bulgária	1960	64,9	28,8	6,3
	1966	65,5	25,3	9,3
Csehszlovákia	1960	12,4	66,5	21,1
	1966	17,9	35,2	46,9
Jugoszlávia	1960	80,4	15,8	3,8
	1966	78,3	17,7	4,0
Lengyelország	1960	32,7	42,0	25,3
	1965	30,4	43,2	26,4
Magyarország	1960	43,0	51,3	5,7
	1966	17,4	67,5	15,1
NDK	1960	34,5	52,9	12,6
	1966	58,0	34,7	7,3
Románia	1960	81,2		18,6
	1966	64,8		35,2

Az újonnan épített lakások felszereltségére elég kevés támpontunk van. A fejlett tőkés országokban általában az új lakások 90—100%-át ellátják folyóvízzel. A szocialista országok közül Csehszlovákiában ez az arány 90% körül, Magyarországon és Jugoszláviában 50—55% körül van. A központi (vagy villany-) fűtéssel ellátott új lakások aránya a tőkés országokban általában szintén magasabb, mint az említett szocialista országokban.

4. Szolgáltatások

A lakosság szükségleteinek kielégítésében fontos helyet foglalnak el a szolgáltatások. Jelentőségük abból következik, hogy a lakosság megszerzett jövedelmét — a naturálgazdálkodás utáni fejlődési szakaszban — a szolgáltatások közbejöttével használja fel szükségleteinek kielégítésére.

⁹ Az adatok forrásául szolgáló EGB kiadvány (Bulletin annuel de statistiques du logement et de la construction pour l'Europe) szobának (helyiségnek) minősíti a konyhát is (a főzőfülkét, a fürdőszobát stb. nem). Mivel a lakások általában el vannak látva konyhával, az ott alkalmazott csoportosítást olyan értelemben módosítottuk, hogy az idézett kiadványban 2 helyiségből állónak feltüntetett lakásokat egyszobásnak (szoba-konyha), a három helyiségeket 2 szobásnak (2 szoba-konyha) stb. tüntettük fel.

A fogyasztás színvonala és szerkezete a jövedelmek nagyságára, mennyiségére utal, a szolgáltatások színvonala pedig a jövedelmek realizálásának lehetőségeit, mikéntjét mutatja meg. A zavartalan áruellátás pl. megköveteli, hogy a szükséges áruk rendelkezésre álljanak az egyik oldalon és a megfelelő pénzüsszegek a másikon, kielégítő legyen a bolthálózat, az áru akkor és ott álljon rendelkezésre, amikor és ahol a lakosságnak arra szüksége van. A szabadidő meghosszabítását, jobb egyéni és társadalmi hasznosítását szolgálja a fejlett vendéglátás, a házimunkák mind szélesebb körének (fűtés, takarítás, mosás stb.) társadalmilag megszervezett és a lehetőségek határain belül nagyüzemi ellátása. A háztartási gépek, a személyes használatú közlekedési eszközök és egyéb tartós fogyasztási cikkek mennyiségének és szerepének a növekedése csak akkor jelenti az életviszonyok tényleges javulását, ha biztosítva vannak azok használatának, üzemeltetésének normális feltételei (karbantartó, illetve javító szolgálat, üzemanyag és szervíz-hálózat stb.).

Az említetteken kívül a szolgáltatások fontos területét jelentik az ún. közszolgáltatások (villany, víz, gáz), s tágabb értelemben ide soroljuk még a személyszállítást, a lakosság szükségleteit kielégítő (nem termelő jellegű) hírközlést, valamint az egészségügyi és kulturális ellátást is. A legfontosabb szolgáltató ágazatok felsorolásából is látható, hogy széles körű és sokrétű tevékenységről van szó, amelynek számszerű mérése az életszínvonal tényezői között sok esetben nem is lehetséges, amely azonban, ha közvetve is, vitathatatlanul nagy hatást gyakorol a szükségletek kielégítésére.

A szolgáltatások területén a szocialista és a tőkés országokban ellentétes helyzet alakult ki: a fejlett tőkés országokban igen jelentékeny az e területen foglalkoztatottak száma, s a szolgáltatások díja általában nagyon magas. A szocialista országokban aránylag kevesen dolgoznak ezen a területen és az árak meglehetősen alacsonyak. Az utóbbi évek során megfigyelhető tendenciák alapján úgy tűnik hogy a szocialista országokban elkerülhetetlen a szolgáltatási ágazatban kialakult viszonyok módosítása. Az életszínvonal javulása ugyanis fokozza a szolgáltatások iránti követelményeket, amelyeket csak az itt dolgozók számának növelésével lehet kielégíteni. Ahhoz azonban, hogy többen dolgozzanak ezen a területen, vonzóbbá kell azt tenni, azaz magasabb kereseti lehetőségeket kell biztosítani. Ez viszont csak a szolgáltatások díjának a felemelése útján valósítható meg. A változás a legutóbbi években megkezdődött, gyorsí-

tani és hatékonnyá tenni feltehetően a gazdálkodás új, ezekben az években bevezetett rendje fogja.

A szocialista országok lakosságának ellátásában az elmúlt időszakban az egyik legalapvetőbb változás az *egészségügy* terén következett be. A felszabadulás előtti állapotokhoz képest minőségi változást jelentett a társadalombiztosítás rendszerének fokozatos kiterjesztése, amelynek eredményeként ma már majdnem minden országban gyakorlatilag az egész lakosság egészségügyi ellátása *ingyenes*. Ezzel egyidejűleg lényegesen megjavultak az egészségügyi szolgálat tárgyi és személyi feltételei. A kórházi ágyak száma 1950 és 1966 között a legtöbb szocialista országban nagymértékben — 1,5—2-szeresére — emelkedett. Jelenleg 10 000 lakosra több mint 70 kórházi ágy jut (az NDK-ban 120, a Szovjetunióban 100, Albániában azonban — 1965-ben — még csak 57), ami nem sokkal marad el a fejlett tőkés országok hasonló mutatójától.

Az *orvosellátottság*, amely 1950-ben a Szovjetunió kivételével még meglehetősen alacsony volt ezekben az országokban, napjainkban nemzetközi viszonylatban is igen kedvező. Az 1950-es évek elején Angliában 860, Franciaországban kb. 900 lakos jutott egy orvosra, Jugoszláviában ezzel szemben 2830, Lengyelországban több mint 2000, több más szocialista országban is ez a szám megközelítette vagy meghaladta az 1000-et. Az 1960-as évek első felében az arányszám — Albánia és Jugoszlávia kivételével — 400—700 között alakult és kedvezőbb volt, mint Angliában vagy Franciaországban, ahol 1964-ig csak 690-re csökkent ugyanez a mutató:

	Egy orvosra jutó lakosok száma	
	1950	1966
Albánia	8181	1866 ^{a)}
Bulgária	1080	489
Csehszlovákia	991	471
Jugoszlávia	2832	1074 ^{a)}
Lengyelország	2164	598
Magyarország	917	504
NDK	873	614
Románia	1047	662
Szovjetunió	679	403

^{a)} 1965.

Rendkívül nagy társadalmi és politikai jelentősége van az *oktatás* terén bekövetkezett változásoknak.

A szocialista állam az oktatás költségeit mondhatni teljes egészében magára vállalta. Mind az oktatási intézmények, mind a tanerők, mind pedig a tanulók száma az oktatás valamennyi szintjén nagy mértékben megnőtt.

Az elemi (alsó fokú) oktatásba bevontak számának emelkedése részben abból adódott, hogy azokban az országokban, ahol ez szükséges volt, jelentős — és sikeres — erőfeszítéseket tettek a kötelező oktatás kiterjesztésére, illetve a kötelező iskolai korhatárt felemelték.

Az iskolarendszerek átalakítása nagymértékben érintette a középiskolákat. A technikumok és egyéb szakmai középiskolák megjelenésének és elterjedésének eredményeként minden szocialista országban évente több tízezer — a Szovjetunióban több százezer — középfokú szakmai képesítésű szakember kerül a népgazdaságba. (A szakmai képzés rendszerint érettségivel van összekapcsolva).

Igen nagy mértékű volt az egyetemi és főiskolai hallgatók számának a növekedése a szocialista országokban s a lakosság számához viszonyított arányuk ma már eléri a fejlett tőkés országok színvonalát.

A közép és felső fokú oktatásban részt vevők számának növekedése mögött minőségi változások rejlenek. Az új társadalmi rendszer jellegének megfelelően és a korábbi állapotoktól eltérően ezek az oktatási intézmények hozzáférhetővé váltak a dolgozó osztályok gyermekei számára is. Az 1950-es években ugrásszerűen megnőtt a munkás és paraszt származású diákok és hallgatók száma és aránya. Elsősorban ezek számára volt jelentős az ösztöndíj-rendszer, a diákszállók, menzák és egyéb szociális intézmények kiépítése.

Emellett a szocialista oktatási rendszerben lehetővé vált a felnőttek számára is a közép-, illetve a főiskola elvégzése, amivel nemcsak azok élhettek és élnek, akik a felszabadulásig nem folytathatták tanulmányukat, hanem azok is, akik jelenleg az alsóbb fokozat befejezése után kénytelenek bekapcsolódni a termelőmunkába, de szükségesnek tartják iskolai képzettségük fokozását. Az évek folyamán ez a kettőzés csökken, mind kisebb lesz az első csoportban említettek száma. Ennek következtében néhány országban — Csehszlovákiában, Magyarországon, az NDK-ban — már megfigyelhető az esti és levelező tagozatban tanu-

lók számának a mérséklődése, amely azonban még mindig elég tekintélyes valamennyi országban:

	Közép fokú szakmai iskolák, 1000 fő	Egyetemek és főiskolák	
		1000 fő	az összes hallgatók %-ában
Bulgária	62	26	30
Csehszlovákia	92	46	32
Lengyelország	298	108	39
Magyarország	93	37	42
NDK	78	31	29
Románia	12	39	28
Szovjetunió	1883	2383	58

Az iskolai oktatás a kulturális szolgáltatásoknak csak az egyik területe. Nagy tömegek vesznek részt az iskolán kívüli oktatás különböző formáiban (továbbképző tanfolyamok, tudományos ismeretterjesztés, szabadegyetemek, mozgalmi tanfolyamok stb.) is. A lakosság kulturális színvonalának emelése szempontjából jelentős tényező az aránylag olcsó könyvkiadás, valamint a közkönyvtárak hálózatának a kiépítése. A szocialista állam mindezekén túl jelentős összegeket fordít a színház- és filmkultúra terjesztésére s olyan fontos népművelési eszközök fejlesztésére, mint a rádió és televízió.

A *rádió-előfizetők*, illetve készülékek száma a szocialista országokban nagyjából elérte az optimális színvonalat s igen nagy arányban terjed a *televízió* is. Csehszlovákiában és az NDK-ban az 1000 lakosra jutó televízió-előfizetők száma nagyjából eléri, Magyarországon, a Szovjetunióban és Lengyelországban pedig már megközelíti a fejlett tőkés országok hasonló mutatóját.

A növekedés jelenlegi üteme alapján feltehető, hogy néhány éven belül valamennyi szocialista ország eléri az optimumot ebben a vonatkozásban is:

	1000 lakosra jutó televízió-előfizetők	
	1960	1966
Bulgária	0,3	35
Csehszlovákia	58	166
Jugoszlávia	2	38
Lengyelország	14	80
Magyarország	10	98
NDK	58	211
Románia	3	37
Szovjetunió	22	81

Az előzőekben felsoroltakon kívül a társadalmi juttatások számos formája létezik a szocialista országokban. Közülük legfontosabbnak tekintjük — mind társadalmi jelentőségük, mind összegük nagysága miatt — a *táppénzt*, a *családi pótlékot* és a *nyugdíjakat*. Ezek együttes összege 1966-ban a következő volt:

	Nyugdíj, táppénz és családi pótlék együttes összege 1966-ban	
	nemzeti valutában	1960 %-ában
Bulgária, millió leva	520 ^{a)}	163
Csehszlovákia, milliárd korona	25,0	132
Jugoszlávia, millió dinár	7648	190 ^{b)}
Lengyelország, milliárd zloty	31,9	148
Magyarország, milliárd forint	15,8	185
Szovjetunió milliárd rubel	13,2 ^{a)}	147

^{a)} 1965.

^{b)} Létfenntartási költségek indexével korrigált (reál-) index.

Az összegek nagyságrendjét érzékelteti, hogy Magyarországon pl. az állami ipar 1966. évi beralapja 29 milliárd forint volt, azaz az említett társadalmi juttatások összege az összes ipari beralap több mint 50%-ának felelt meg. Hasonló ezen összeg nagyságrendje a többi említett országban is.

Az életszínvonal alakulására vonatkozó néhány adat azt bizonyítja, hogy a társadalom termelőtevékenységének kiszélesítésére, a termelés fejlesztésére irányuló erőfeszítések nemcsak az anyagi javak előállítása, hanem azok felhasználása terén is jelentős eredményekre vezettek. Megmutatják egyben azt is, hogy az igények jobb kielégítése érdekében még elég sok a tennivaló. Éppen ez a társadalom továbbfejlődésének a biztosítéka, amihez a szocialista termelési viszonyok tökéletesítése mind kedvezőbb feltételeket teremtet.

Függelék

1. Terület, népesség, népsűrűség, 1966.

Országok	Terület 1000 km ²	Népesség száma (az év közepén) 1000 fő	Népsűrűség, fő/km ²
Albánia	28,7	1 907	67
Bulgária	110,9	8 257	75
Csehszlovákia	127,9	14 240	112
Jugoszlávia	255,8	19 735	77
Lengyelország	312,5	31 698	102
Magyarország	93,0	10 179	110
NDK	108,3	17 066	158
Románia	237,5	19 142	81
Szovjetunió	22 402,2	233 117	10

*2. A népesség számának változása
(év közepi adatok, 1000 fő)*

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950 %-ában
Albánia	1 219	1 392	1 607	1 865	1 907	156
Bulgária	7 251	7 499	7 867	8 200	8 257	114
Csehszlovákia	12 389	13 093	13 654	14 159	14 240	115
Jugoszlávia	16 346	17 519	18 402	19 511	19 735	121
Lengyelország	24 824	27 281	29 561	31 496	31 698	128
Magyarország	9 338	9 825	9 984	10 148	10 179	109
NDK	18 388	17 944	17 241	17 028	17 066	93
Románia	16 311	17 325	18 407	19 033	19 142	117
Szovjetunió	180 075	196 159	214 238	230 556	233 117	129

3. A népesség megoszlása korcsoportok szerint (százalék)

Országok	1950			1966		
	0–14 éves	15–59 éves	60 éves és idősebb	0–15 éves	16–59 éves	60 éves és idősebb
Bulgária	27,9	62,6	9,5	25,1	61,3	13,6
Csehszlovákia	25,4	62,8	11,8	26,5	57,8	15,7
Jugoszlávia	30,6	60,6	8,8	31,1	58,9	10,0
Lengyelország	29,5	62,3	8,2	32,3	56,3	11,4
Magyarország	24,9	63,5	11,6	24,2	59,7	16,1
NDK	22,9	61,0	16,1	25,4	52,9	21,7
Románia	..	..	..	27,9	59,7	12,4
Szovjetunió	..	..	..	31,8	56,9	11,3

Megjegyzés: 1950. helyett Bulgáriában 1946., Jugoszláviában 1953., Magyarországon 1949. évi adatok szerepelnek.

**4. A születések, halálozások
és természetes szaporodás arányszámai
(1000 lakosra számítva)**

Országok		1950	1960	1965	1966
Albánia	a	38,5	43,4	35,2	34,0
	b	15,2	10,4	9,0	8,6
	c	23,3	33,0	26,2	25,4
Bulgária	a	25,2	17,8	15,3	14,9
	b	10,2	8,1	8,1	8,3
	c	15,0	9,7	7,2	6,6
Csehszlovákia	a	23,3	15,9	16,4	15,6
	b	11,5	9,2	10,0	10,0
	c	11,8	6,7	6,4	5,6
Jugoszlávia	a	30,2	23,5	20,9	20,2
	b	13,0	9,9	8,7	8,0
	c	17,2	13,6	12,2	12,2
Lengyelország	a	30,7	22,6	17,4	16,7
	b	11,6	7,6	7,4	7,3
	c	19,1	15,0	10,0	9,4
Magyarország	a	20,9	14,7	13,1	13,6
	b	11,4	10,2	10,7	10,0
	c	9,5	4,5	2,4	3,6
NDK	a	16,5	17,0	16,5	15,8
	b	11,9	13,6	13,5	13,3
	c	4,6	3,4	3,0	2,5
Románia	a	26,2	19,1	14,6	14,3
	b	12,4	8,7	8,6	8,2
	c	13,8	10,4	6,0	6,1
Szovjetunió	a	26,7	24,9	18,4	18,2
	b	9,7	7,1	7,3	7,3
	c	17,0	17,8	11,1	10,9

a = születési arányszám

b = halálozási arányszám

c = természetes szaporodás arányszáma

5. A népgazdaságban foglalkoztatottak száma ágazatok szerint, 1965
(1000 fő)

Országok	Össze- sen	Ebből					
		ipar	építő- ipar	mező- gazdaság	közlekedés és hírközlés	kereske- delem	egyéb ágazatok
Csehszlovákia	6 477	2480	521	1366	418	547	1145
Jugoszlávia (1961)	8 340	1517	317	4748	250	265	1243
Lengyelország (1960)	13 908	3238	791	6637	673	800	1769
Magyarország	4 739	1527	271	1511	309	331	790
NDK	7 675	3140	442	1249	553	889	1402
Románia ¹	10 730	2060	676	6084	268	429	1213

¹ Számított adatok. A személyszállításban foglalkoztatottak az egyéb ágazatok adataiban szerepelnek.

6. A népgazdaságban foglalkoztatottak megoszlása ágazatok szerint, 1965
(Az összes foglalkoztatottak százalékában)

Országok	Össze- sen	Ebből					
		ipar	építő- ipar	mező- gazdaság	közlekedés és hírközlés	kereske- delem	egyéb ágazatok
Bulgária	100,0	26,3	7,0	44,9	5,1	5,2	11,5
Csehszlovákia	100,0	38,3	8,0	21,1	6,5	8,4	17,7
Jugoszlávia (1961)	100,0	18,2	3,8	56,9	3,0	3,2	14,9
Lengyelország (1960)	100,0	23,3	5,7	47,7	4,8	5,8	12,7
Magyarország	100,0	32,2	5,7	31,9	6,5	7,0	16,7
NDK	100,0	40,9	5,8	16,3	7,2	11,6	18,2
Románia ¹	100,0	19,2	6,3	56,7	2,5	4,0	11,3
Szovjetunió	100,0	35		32	8	6	19

¹ A személyszállításban foglalkoztatottak az egyéb ágazatok adataiban szerepelnek.

7. A nemzeti jövedelem

1950 = 100

Országok	1955	1956	1957	1958
Albánia	170	..	..	..
Bulgária (1952 = 100)	127	128	145	155
Csehszlovákia	147	155	167	180
Jugoszlávia (1952 = 100)	139	134	164	169
Lengyelország	151	162	179	189
Magyarország	132	117	144	152
NDK	186	196	209	229
Románia	192	178	207	214
Szovjetunió	171	191	204	229

8. A nemzeti jövedelem

Előző év = 100

Országok	1955	1956	1957	1958
Albánia	..	..	..	..
Bulgária	106	101	113	107
Csehszlovákiában	110	105	107	108
Jugoszlávia	114	96	122	103
Lengyelország	109	107	111	106
Magyarország	108	89	123	105
NDK	109	105	107	110
Románia	123	93	116	103
Szovjetunió	112	111	107	112

9. Az ipari teljes

1950 = 100

Országok	1955	1956	1957	1958
Albánia	277	300	378	454
Bulgária	190	218	253	291
Csehszlovákia	170	186	205	227
Jugoszlávia	140	154	180	200
Lengyelország	212	231	253	278
Magyarország	186	170	196	217
NDK	190	202	217	241
Románia	202	225	243	267
Szovjetunió	185	205	225	249

termelésének indexe

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
..	239	256	271	293	305	317	..
189	201	207	220	237	260	279	310
192	207	221	225	220	221	229	253
197	209	221	230	258	291	301	328
199	208	224	229	245	262	280	300
162	177	188	197	208	218	220	238
252	266	276	280	289	302	316	330
242	268	295	308	338	377	413	454
246	265	284	299	312	341	365	392

termelésének indexe

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
..	..	107	106	108	104	104	..
122	106	103	106	108	110	107	111
106	108	107	101	98	100	104	110
117	106	106	104	112	113	103	109
105	104	108	102	107	107	107	107
106	110	106	105	106	105	101	108
110	106	104	101	103	104	105	104
113	111	110	104	110	112	110	110
108	108	107	106	104	109	107	107

termelésének indexe

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
545	603	646	688	734	788	839	940
350	397	444	494	546	603	691	774
252	282	307	326	323	336	364	390
227	261	280	299	346	401	433	451
304	338	372	404	426	466	508	545
238	267	294	317	339	369	386	412
271	293	311	331	345	368	391	416
293	340	393	447	502	574	649	723
277	303	331	362	392	421	457	497

Országok	1955	1956	1957	1958
Albánia	112	108	126	120
Bulgária	108	115	116	115
Csehszlovákia	111	109	110	111
Jugoszlávia	116	110	117	111
Lengyelország	111	109	110	110
Magyarország	109	91	116	111
NDK	108	106	108	112
Románia	114	111	108	110
Szovjetunió	112	111	110	111

11. Az iparban foglalkoztatott munkások
(1000 fő)

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	22	50	51	53	..
Bulgária	359	464	488	562	597
Csehszlovákia ^{a)}	1 674	1 942	1 994	2 075	2 099
Jugoszlávia	562 ^{b)}	748	788	856	929
Lengyelország	2 002	2 691	2 803	2 900	2 929
Magyarország ^{a)}	831	1 189	1 204	1 231	1 276
NDK	2 003	2 538	2 540	2 629	2 689
Románia	814	1 084	1 119	1 115	1 157
Szovjetunió	15 317	18 868	19 561	20 192	20 807

^{a)} Összes foglalkoztatottak.

^{b)} 1952.

^{c)} 1964-től a megfigyelés kora változott. A korábbi korre vonatkozó 1964. évi adat 2771 ezer fő.

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
120	111	107	107	107	107	106	112
120	113	112	111	110	110	115	112
111	112	109	106	99	104	108	107
113	115	107	107	116	116	108	104
109	111	110	109	106	109	109	107
110	112	110	108	107	109	105	107
112	108	106	106	104	106	106	106
110	116	116	114	112	114	113	111
111	109	109	109	108	107	109	109

és alkalmazottak évi átlagos száma

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
..	71	72	74	81	86	89	..
693	769	785	809	857	888	954	1 043
2 150	2 263	2 335	2 409	2 411	2 437	2 480	2 549
991	1 072	1 128	1 165	1 222	1 319	1 378	1 361
2 970	2 986	3 092	3 252	3 371	3 472	3 653	3 785
1 322	1 384	1 418	1 455	1 504	1 551	1 559	1 580
2 762	2 782	2 799	2 788	2 775	2 727 ^{e)}	2 730	2 737
1 198	1 255	1 358	1 461	1 533	1 588	1 676	1 734
21 400	22 291	23 475	24 297	25 057	25 933	27 056	28 105

12. Az iparban foglalkoztatott munkások
1950 = 100

Országok	1955	1956	1957	1958
Albánia	227	232	241	..
Bulgária	129	136	157	166
Csehszlovákia ^{a)}	116	119	124	125
Jugoszlávia (1952 = 100)	133	140	152	165
Lengyelország	134	140	145	146
Magyarország ^{a)}	143	145	148	154
NDK	127	127	131	134
Románia	133	137	137	142
Szovjetunió	123	128	132	136

^{a)} Összes foglalkoztatottak.

^{b)} Összehasonlítható korre számítva az index 138.

13. Az iparban foglalkoztatott munkások
Előző év = 100

Országok	1955	1956	1957	1958
Albánia	105	102	104	..
Bulgária	103	105	115	106
Csehszlovákia ^{a)}	102	103	104	101
Jugoszlávia	111	105	109	109
Lengyelország	104	104	104	101
Magyarország ^{a)}	102	101	102	104
NDK	..	100	104	102
Románia	101	103	99,6	104
Szovjetunió	..	104	103	103

^{a)} Összes foglalkoztatottak.

^{b)} Összehasonlítható körre számítva az index 100.

és alkalmazottak számának indexe

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
..	321	323	335	366	388	405	..
193	214	219	225	239	247	266	291
128	135	139	144	144	146	148	152
176	191	201	207	217	235	245	242
148	149	154	162	168	173	183	189
159	167	171	175	181	187	188	190
138	139	140	139	139	136 ^{b)}	136	137
147	154	167	179	188	195	206	213
140	146	153	159	164	169	177	183

és alkalmazottak számának indexe

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
..	..	101	103	109	106	103	..
116	111	102	103	106	104	107	109
102	105	103	103	100	101	102	103
107	108	105	103	105	108	104	99
101	101	104	105	104	103	105	104
104	105	102	103	103	103	101	101
103	101	101	99,6	99,5	98 ^{b)}	100	100
104	105	108	108	105	104	106	104
103	104	105	104	103	103	104	104

14. A munka termelékenységének indexe
1950 = 100

Országok	1955	1956	1957	1958
Bulgária	147	162	162	173
Csehszlovákia ^{a)}	150	161	171	183
Jugoszlávia (1952 = 100)	109	113	123	124
Lengyelország	161	168	177	193
Magyarország	130	117	132	142
NDK	155	166	174	188
Románia	160	172	187	198
Szovjetunió	148	159	170	181

^{a)} Egy munkásra számítva.

15. A munka termelékenységének indexe
Előző év = 100

Országok	1955	1956	1957	1958
Bulgária	105	110	100	107
Csehszlovákia ^{a)}	108	107	106	107
Jugoszlávia	103	103	109	101
Lengyelország	107	104	105	109
Magyarország	107	90	113	107
NDK	107	107	105	108
Románia	112	108	109	106
Szovjetunió	109	107	107	106

^{a)} Egy munkásra számítva.

az iparban

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
185	190	205	221	230	247	264	275
196	211	224	232	232	241	254	267
130	139	144	150	166	178	185	195
208	232	247	254	259	274	284	295
150	160	173	181	187	198	206	217
206	224	239	257	273	293	314	337
213	237	253	270	291	320	343	372
194	204	213	225	236	245	257	270

az iparban

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
107	103	108	108	104	107	107	104
107	108	106	104	100	104	105	105
105	107	103	105	111	107	104	105
108	111	106	103	102	106	104	104
106	107	108	105	103	105	104	105
110	109	107	108	106	107	107	107
108	111	107	107	108	110	107	108
107	105	104	106	105	104	105	105

16. Az egyes iparcsoportok termelésének indexe
1950=100

Villamosenergia-, fűtőanyagipar és kohászat

Országok	1955	1960	1965	1966
Villamosenergia-ipar				
Albánia	492	1197	..	..
Bulgária	283	649	1300	1495
Csehszlovákia	166	290	406	435
Jugoszlávia	181	371	644	710
Lengyelország	197	357	591	641
Magyarország	178	277	422	462
NDK	132	212	279	312
Románia	233	424	1100	1300
Szovjetunió	196	364	645	706
Fűtőanyagipar				
Albánia	180	607	..	..
Bulgária	204	306	729	816
Csehszlovákia	142	221	281	286
Jugoszlávia ^{a)}	141	257	446	473
Lengyelország	150	175	226	236
Magyarország ^{b)}	165	201	262	270
NDK ^{b)}	145	167	197	196
Románia	187	269	396	416
Szovjetunió	162	243	333	353
Vaskohászat				
Bulgária	1033	3167	10 600	12 400
Csehszlovákia	195	318	414	446
Jugoszlávia	229	451	591	620
Lengyelország	181	275	393	418
Magyarország	200	279	358	383
NDK ^{c)}	245	379	470	496
Románia	153	377	645	705
Szovjetunió	176	269	397	423

^{a)} Szén-, koks- és kőolajtermelés.

^{b)} Bányászat.

^{c)} Kohászat összesen.

16. Az egyes iparcsoportok termelésének indexe (folytatás)

1950 = 100

Gépipar, vegyipar és papíripar

Országok	1955	1960	1965	1966
Gépipar				
Albánia	231	548	..	..
Bulgária	246	717	1920	2304
Csehszlovákia	235	457	627	692
Jugoszlávia ^{a)}	166	359	611	613
Lengyelország	355	739	1442	1580
Magyarország	205	343	545	589
NDK	215	383	561	601
Románia	278	585	1300	1500
Szovjetunió	217	420	754	856
Vegyipar				
Albánia	387	1349	..	..
Bulgária	263	780	1750	2118
Csehszlovákia	207	424	704	785
Jugoszlávia	164	404	915	1106
Lengyelország	227	475	907	1023
Magyarország	238	454	866	976
NDK	192	293	429	466
Románia	293	658	2100	2500
Szovjetunió	222	398	784	886
Cellulóz-papíripar				
Bulgária	165	278	485	611
Csehszlovákia	139	198	230	242
Jugoszlávia	145	318	806	868
Lengyelország	213	316	425	446
Magyarország	161	238	367	426
NDK	134	181	219	231
Románia	137	230	552	677
Szovjetunió	172	244	356	386

^{a)} Hajóépítés nélkül.

16. Az egyes iparcsoportok termelésének indexe (folytatás)

1950=100

Faipar, építőanyagipar és nyomdaipar

Országok	1955	1960	1965	1966
Faipar				
Albánia ^{a)}	455	1007	..	..
Bulgária	148	234	302	311
Csehszlovákia ^{a)}	182	263	308	329
Jugoszlávia	83	144	252	259
Lengyelország	244	320	433	450
Magyarország ^{a)}	241	404	644	669
NDK ^{b)}	158	255	328	348
Románia	182	268	496	518
Szovjetunió	146	211	264	285
Építőanyagipar				
Albánia	412	854	..	..
Bulgária	325	710	1538	1738
Csehszlovákia	200	441	522	563
Jugoszlávia	124	208	281	282
Lengyelország	224	373	534	571
Magyarország ^{c)}	194	297	407	446
NDK ^{c)}	159	255	347	364
Románia	252	409	860	939
Szovjetunió	235	553	852	929
Nyomdaipar				
Albánia	146	305	..	..
Bulgária	144	221	279	321
Csehszlovákia	126	170	206	227
Jugoszlávia ^{d)}	100	211	332	342
Lengyelország	173	285	419	451
Magyarország	124	190	278	294
NDK	109	154	176	181
Románia	210	351	700	794
Szovjetunió	176	243	..	..

a) Fafeldolgozó ipar.

b) Kultúrcikk-termeléssel együtt.

c) Üveg- és kerámiaiparral együtt.

d) 1955=100.

16. Az egyes iparcsoportok termelésének indexe (folytatás)

1950=100

Textilipar, ruházati ipar, bőr- és cipőipar

Országok	1955	1960	1965	1966
Textilipar				
Albánia ^{a)}	2629	5910	..	..
Bulgária	188	330	434	460
Csehszlovákia	138	192	223	238
Jugoszlávia ^{a)}	109	176	281	303
Lengyelország	191	282	360	385
Magyarország	148	184	248	262
NDK	177	247	282	298
Románia	174	235	386	425
Szovjetunió	175	233	268	295
Ruházati ipar				
Bulgária	267	734	1130	1424
Csehszlovákia	141	215	266	280
Lengyelország	192	292	463	517
Magyarország	306	450	568	617
NDK ^{b)}	183	269	320	337
Románia	150	241	411	481
Szovjetunió	188	273	295	336
Bőr- és cipőipar				
Albánia	158	285	..	..
Bulgária	120	237	335	395
Csehszlovákia	136	218	273	290
Jugoszlávia	82	160	273	276
Lengyelország	188	291	358	370
Magyarország	205	281	352	366
NDK ^{c)}	183	269	320	337
Románia	170	216	401	445
Szovjetunió	168	255	306	330

a) Ruházati iparral együtt.

b) Bőr- és cipőiparral együtt.

c) Ruházati iparral együtt.

16. Az egyes iparcsoportok termelésének indexe (folytatás) 1950=100

Élelmiszeripar

Országok	1955	1960	1965	1966
Albánia	200	410	..	..
Bulgária	141	280	447	483
Csehszlovákia	134	180	207	217
Jugoszlávia	123	207	328	341
Lengyelország	156	227	278	292
Magyarország	181	218	312	322
NDK	216	299	356	370
Románia	169	238	358	388
Szovjetunió	160	234	335	355

17. Az egyes iparcsoportok aránya az iparban
(foglalkoztatottság alapján) Ipar összesen = 100

Villamosenergia- és fűtőanyagipar

(%)

Országok	1950	1955	1960	1965
----------	------	------	------	------

Villamosenergia-ipar

Bulgária	1,0	1,6	1,1	1,3
Csehszlovákia	1,4	1,5	1,4	1,5
Jugoszlávia	2,3	2,2	2,7	2,7
Lengyelország	2,8	2,2	2,2	2,1
Magyarország	2,8	2,5	2,8	2,7
NDK	..	2,2	2,3	2,6
Románia	1,3	1,4	1,3	2,1
Szovjetunió	1,1	1,3	1,4	1,7

Fűtőanyagipar

Bulgária	7,8	8,6	5,8	5,6
Csehszlovákia	9,3	9,3	8,9	9,2
Jugoszlávia ^{a)}	12,7	11,5	9,0	6,9
Lengyelország	12,8	12,6	12,1	11,2
Magyarország ^{b)}	11,1	11,2	11,1	10,4
NDK ^{b)}	..	7,4	6,9	7,0
Románia	7,5	7,9	6,9	5,8
Szovjetunió ^{c)}	6,0	6,3	5,6	4,6

Megjegyzés: Bulgária, Csehszlovákia és a Szovjetunió adatai a munkások száma alapján szerepelnek; Jugoszláviára vonatkozóan 1950 helyett 1952. évi adatok szerepelnek.

^{a)} Szén-, koks- és kőolajtermelés.

^{b)} Bányászat.

^{c)} Szénbányászat.

17. Az egyes iparcsoportok aránya az iparban
(foglalkoztatottság alapján) (folytatás)

Ipar összesen = 100

Vaskohászat, gépipar és vegyipar

(%)

Országok	1950	1955	1960	1965
Vaskohászat				
Bulgária	0,3	0,8	1,1	2,2
Csehszlovákia	6,0	7,0	7,1	7,4
Jugoszlávia	4,3	4,6	4,3	3,7
Lengyelország	5,0	4,8	4,3	4,5
Magyarország ^{a)}	7,8	7,4	6,5	6,1
NDK ^{a)}	..	3,1	3,7	4,1
Románia	4,2	4,0	4,5	4,1
Szovjetunió	4,9	5,2	4,8	4,7
Gépipar				
Bulgária	15,0	13,8	16,0	19,1
Csehszlovákia	25,1	31,2	32,9	34,0
Jugoszlávia	18,7	20,1	23,6	25,3
Lengyelország	17,8	23,4	24,9	29,2
Magyarország	29,2	28,2	27,9	29,4
NDK	..	34,8	36,4	38,0
Románia	21,3	22,0	23,3	24,2
Szovjetunió	27,3	29,8	30,4	34,1
Vegyipar (gumiiparral együtt)				
Bulgária	2,4	3,5	3,3	4,0
Csehszlovákia	3,5	3,8	4,2	4,6
Jugoszlávia	2,9	3,2	5,1	5,8
Lengyelország	5,6	5,6	6,0	6,3
Magyarország	4,6	4,0	5,0	5,7
NDK	..	9,7	9,7	10,3
Románia	2,6	3,5	4,2	5,4
Szovjetunió	2,7	3,2	3,1	4,2

^{a)} Kohászat összesen.

**17. Az egyes iparcsoportok aránya az iparban
(foglalkoztatottság alapján) (folytatás)**

Ipar összesen = 100

Papíripar, fa-, és építőanyagipar

(%)

Országok	1950	1955	1960	1965
Cellulóz-papíripar				
Bulgária	0,9	1,1	0,9	1,0
Csehszlovákia	1,7	1,7	1,7	1,6
Jugoszlávia	1,2	1,3	1,4	1,8
Lengyelország	2,0	1,5	1,5	1,3
Magyarország	1,0	0,7	0,7	0,8
NDK	..	2,3	2,2	2,1
Románia	1,1	0,8	1,1	1,5
Szovjetunió	0,9	..	0,7	0,7
Faipar				
Bulgária	18,1	13,9	10,3	8,8
Csehszlovákia ^{a)}	6,6	6,5	5,9	5,7
Jugoszlávia	19,3	16,2	10,1	9,7
Lengyelország	6,3	5,8	5,3	5,0
Magyarország ^{a)}	2,2	2,8	3,3	3,8
NDK ^{b)}	..	5,7	5,5	5,2
Románia	17,2	18,1	16,4	16,1
Szovjetunió	14,1	..	11,3	9,7
Építőanyagipar				
Bulgária	5,1	4,2	4,5	5,1
Csehszlovákia	4,5	4,6	4,7	4,0
Jugoszlávia	5,1	5,6	6,5	5,3
Lengyelország	6,9	7,7	7,8	6,9
Magyarország ^{c)}	6,8	5,7	5,3	5,0
NDK ^{c)}	..	3,1	3,4	3,2
Románia	5,8	6,3	5,6	5,5
Szovjetunió	4,7	5,8	7,1	6,3

^{a)} Fafeldolgozó ipar.

^{b)} Kultúrcikk-termeléssel együtt.

^{c)} Üveg- és kerámiaiparral együtt.

**17. Az egyes iparcsoportok aránya az iparban
(foglalkoztatottság alapján) (folytatás)**

Ipar összesen = 100

Nyomdaipar, textilipar, ruházati ipar, bőr- és cipőipar

(%)

Országok	1950	1955	1960	1965
Nyomdaipar				
Bulgária	1,5	1,1	0,8	0,8
Csehszlovákia	1,4	1,1	1,0	1,0
Jugoszlávia	1,8	1,9	2,9	3,1
Lengyelország	1,5	1,2	1,2	1,1
Magyarország	2,3	1,1	1,2	1,2
NDK	..	1,6	1,4	1,3
Románia	1,3	1,4	1,5	1,3
Textilipar				
Bulgária	16,4	14,3	13,5	10,3
Csehszlovákia	13,4	11,2	10,7	9,9
Jugoszlávia ^{a)}	12,1	13,0	13,6	15,0
Lengyelország	16,9	12,6	12,4	11,1
Magyarország	14,2	10,0	9,6	9,4
NDK	..	13,1	11,9	10,3
Románia	12,7	11,6	11,4	10,4
Ruházati ipar				
Bulgária	3,8	5,6	7,4	5,8
Csehszlovákia	6,3	5,3	4,9	4,8
Lengyelország	5,7	4,2	4,1	3,9
Magyarország	2,4	3,7	4,0	3,7
NDK	..	4,2	4,2	3,8
Románia	4,2	4,0	4,7	5,0
Bőr- és cipőipar				
Bulgária	4,7	2,8	2,6	2,6
Csehszlovákia	4,8	3,6	4,0	4,2
Jugoszlávia	3,0	2,7	2,9	3,2
Lengyelország	3,5	3,9	3,6	3,1
Magyarország	2,8	3,4	3,8	3,6
NDK	..	2,7	2,5	2,4
Románia	5,4	4,4	4,5	3,8

^{a)} Ruházati iparral együtt.

**17. Az egyes iparcsoportok aránya az iparban
(foglalkoztatottság alapján) (folytatás)**

Ipar összesen = 100

Élelmiszeripar

(%)

Országok	1950	1955	1960	1965
Bulgária	16,7	14,0	15,8	15,5
Csehszlovákia	11,0	9,2	8,2	7,5
Jugoszlávia	7,5	8,6	9,6	9,6
Lengyelország	11,1	12,0	12,3	11,8
Magyarország	12,5	11,8	9,9	9,7
NDK	..	7,5	7,6	7,3
Románia	11,0	10,4	9,4	9,1
Szovjetunió	10,4	10,3	9,4	9,5

18. Fontosabb iparcikkek termelése

Villamosenergia- és széntermelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
----------	------	------	------	------	------

Villamos energia, millió kwó

Albánia	21,4	85,3	194	300	299
Bulgária	797	2 073	4 658	10 244	11 757
Csehszlovákia	9 280	15 013	24 450	34 190	36 528
Jugoszlávia	2 408	4 340	8 928	15 523	17 174
Lengyelország	9 421	17 751	29 307	43 801	47 385
Magyarország	3 001	5 428	7 617	11 177	11 861
NDK	19 466	28 695	40 305	53 611	56 866
Románia	2 113	4 340	7 650	17 215	20 806
Szovjetunió	91 226	170 225	292 274	506 709	544 600

Szén összesen, 1000 to

Albánia	40,9	195	291	332	..
Bulgária	5 928	9 428	15 986	25 043	25 144
Csehszlovákia	45 009	61 594	84 837	101 009	101 139
Jugoszlávia	12 819	15 207	22 713	29 957	29 293
Lengyelország	82 801	100 476	113 738	141 457	146 487
Magyarország	13 268	22 316	26 524	31 437	30 348
NDK	139 855	203 294	228 186	253 051	251 027
Románia	3 893	6 104	8 163	12 095	13 451
Szovjetunió	261 089	389 868	509 623	577 731	585 600

18. Fontosabb iparcikkek termelése (folytatás)

Fekete-, barnaszén-, kőolaj- és földgáztermelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Feketeszen, 1000 to					
Bulgária	157	293	570	553	491
Csehszlovákia	17 500	20 843	26 434	27 793	27 031
Jugoszlávia	1 154	1 137	1 283	1 169	1 133
Lengyelország	78 001	94 476	104 438	118 831	121 979
Magyarország	1 400	2 692	2 847	4 362	4 360
NDK	2 805	2 682	2 721	2 212	1 987
Románia	2 733	3 353	4 481	6 036	6 310
Szovjetunió	185 225	276 615	374 925	427 881	..

Barnaszén és lignit, 1000 to					
Albánia	40,9	195	291	332	..
Bulgária	5 771	9 135	15 416	24 490	24 653
Csehszlovákia	27 509	40 751	58 403	73 216	74 108
Jugoszlávia	11 665	14 071	21 429	28 788	28 160
Lengyelország	4 800	6 000	9 300	22 626	24 508
Magyarország	11 868	19 623	23 676	27 075	25 988
NDK	137 050	200 612	225 465	250 839	249 040
Románia	1 160	2 751	3 682	6 059	7 141
Szovjetunió	75 864	113 253	134 698	149 850	..

Kőolaj, 1000 to					
Albánia	132	208	728	800	870
Bulgária	—	150	200	229	404
Csehszlovákia	63	107	137	192	190
Jugoszlávia	110	257	944	2 063	2 222
Lengyelország	162	180	194	339	400
Magyarország	512	1 601	1 217	1 803	1 706
Románia	5 047	10 555	11 500	12 571	12 825
Szovjetunió	37 878	70 793	147 859	242 888	265 100

Földgáz (kísérőgázzal együtt), millió m³					
Bulgária	—	—	—	73	109
Jugoszlávia	14,5	55,1	52,9	330	402
Lengyelország	183	393	549	1 378	1 376
Magyarország	382	545	342	1 108	1 552
Románia	3 243	6 169	10 142	17 281	18 616
Szovjetunió	5 761	..	45 303	127 666	143 000

18. Fontosabb iparcikkek termelése (folytatás)
Vasérc-, nyersvas-, acél- és hengerelt acéltermelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Vasérc, 1000 to					
Albánia	—	—	255	400	..
Bulgária	49	113	415	1 804	2 613
Csehszlovákia	1 604	2 490	3 120	2 446	2 237
Jugoszlávia	731	1 398	2 200	2 504	2 493
Lengyelország	680	1 699	2 182	2 861	3 053
Magyarország	369	353	516	762	747
NDK	401	1 664	1 642	1 630	1 721
Románia	392	637	1 460	2 479	2 681
Szovjetunió	39 651	71 862	105 857	153 432	160 000
Nyersvas, 1000 to					
Bulgária	3,1	8,5	192	695	900
Csehszlovákia	1 951	2 982	4 696	5 868	6 269
Jugoszlávia	212	514	972	1 115	1 143
Lengyelország	1 399	2 920	4 253	5 375	5 611
Magyarország	461	868	1 246	1 581	1 633
NDK	337	1 517	1 995	2 338	2 448
Románia	320	570	1 014	2 019	2 198
Szovjetunió	19 175	33 310	46 757	66 184	70 300
Acél, 1000 to					
Bulgária	5,1	74	254	588	699
Csehszlovákia	3 122	4 474	6 768	8 599	9 128
Jugoszlávia	428	805	1 442	1 769	1 867
Lengyelország	2 515	4 426	6 681	9 088	9 850
Magyarország	1 048	1 629	1 887	2 520	2 649
NDK	999	2 508	3 337	3 890	4 085
Románia	555	766	1 806	3 426	3 670
Szovjetunió	27 329	45 272	65 294	91 021	96 900
Hengerelt acél, 1000 to					
Bulgária	6,1	74	193	431	484
Csehszlovákia	2 144	2 985	4 481	6 094	6 518
Jugoszlávia	278	494	972	1 188	1 226
Lengyelország	1 728	2 925	4 422	6 130	6 578
Magyarország	508	883	1 234	1 719	1 743
NDK	781	1 884	2 613	2 986	3 051
Románia	402	498	1 254	2 347	2 585
Szovjetunió	17 973	30 556	43 679	61 650	66 100

18. Fontosabb iparcikkek termelése (folytatás)

Villamos-, dieselmozdony-, vasúti személy- és teherkocsi termelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Villamos-mozdony, db					
Csehszlovákia	—	10	169	244	196
Lengyelország	—	7	38	72	80
Magyarország	1	4	—	17	34
NDK	71	212	420	283	247
Szovjetunió	102	194	396	641	600
Diesel-mozdony, db					
Csehszlovákia	..	31	121	373	172 ^{a)}
Lengyelország	—	91	144	319	370
Magyarország	..	4	131	128	107
NDK	113	328	255	289	253
Románia ^{b)}	—	—	10	110	125
Szovjetunió (szekció)	125	134	1303	1485	1529
Vasúti személykocsi, db					
Bulgária	—	10	43	47	80
Csehszlovákia	416	111	654	102	112
Lengyelország	158	591	660	477	509
Magyarország	113	296	454	377	589
NDK	433	697	1 705	1 088	1 127
Románia	40	100	97	100	110
Szovjetunió	912	1 772	1 656	1 991	1 981
Vasúti teherkocsi, db					
Bulgária	—	986	2 007	1 583	1 930
Csehszlovákia	2 114	5 554	5 148	4 304	4 436
Jugoszlávia	1 243	477	3 422	4 848	4 242
Lengyelország	13 941	11 922	13 922	16 293	16 600
Magyarország	1 232	566	451	546	563
NDK	6 352	4 002	2 380	2 172	3 694
Románia	1 875	1 370	4 622	8 581	7 609
Szovjetunió	50 800	34 400	36 400	39 600	40 200

a) Csak 750 LE-nél nagyobb teljesítményű mozdonyok. Ezek 1965. évi termelése 237 db volt.

b) 2100 LE-s Diesel-elektromos mozdony.

18. Fontosabb iparcikkek termelése (folytatás)

Személy-, tehergépkocsi, traktor és gabonakombájn termelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Személygépkocsi, 1000 db					
Csehszlovákia	25	13	56	78	93
Jugoszlávia	—	0,76	10,5	35,9	37,7
Lengyelország	—	4,0	13	26	29
NDK	7,17	22,2	64,1	103	106,5
Szovjetunió	64,6	108	139	201	230
Tehergépkocsi, (autóbusszal együtt), 1000 db					
Csehszlovákia	7,0	13,4	17,9	17,8	19,3
Jugoszlávia	0,83	2,69	5,46	11,9	11,8
Lengyelország	0,8	11,0	22,0	30	33
Magyarország	2,9	5,0	4,8	7,1	8,0
NDK ^{a)}	1,0	14,2	12,9	15,2	20,2
Románia	—	2,98	9,08	15,8	18,4
Szovjetunió	298	337	385	415	445
Traktor, 1000 db					
Bulgária	—	—	—	2,8	2,1
Csehszlovákia	11	13	33	31	28
Jugoszlávia	0,05	1,10	7,31	7,43	8,67
Lengyelország	4,0	8,1	8,7	23	26
Magyarország	4,13	4,66	2,65	2,96	3,28
NDK ^{b)}	5,17	6,46	8,61	12,9	12,2
Románia	3,47	3,50	17,1	15,8	18,5
Szovjetunió	117	163	239	355	382
Gabonakombájn, db					
Bulgária	—	300	—	—	—
Csehszlovákia	..	5	—	—	—
Lengyelország	—	300	564	1 781	2 024
Magyarország	5	1 535	2 266	—	—
NDK	—	1 053	1 972	1 585	1 588
Románia	50	—	5 500	2 012	4 049
Szovjetunió	46 300	48 000	59 000	85 800	92 000

^{a)} Autóbussz nélkül.

^{b)} Kerekes traktor.

18. Fontosabb iparcikkek termelése (folytatás)
Rádió-, televízió-, háztartási mosógép és hűtőszekrény termelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Rádióvevő-készülék (zenegéppel együtt), 1000 db					
Bulgária	8	66	157	130	184
Csehszlovákia ^{a)}	294	102	230	245	247
Jugoszlávia	26	82	244	504	369
Lengyelország	116	461	627	624	623
Magyarország	99	377	212	228	250
NDK	277	725	810	808	901
Románia	40	89	167	323	325
Szovjetunió	1072	3549	4165	5160	5842
Televízió vevőkészülék, 1000 db					
Bulgária	—	—	0,4	74	90
Csehszlovákia	—	17	263	274	228
Jugoszlávia	—	—	14	254	286
Lengyelország	—	—	171	452	412
Magyarország	—	0,0	139	267	298
NDK	—	38,6	417	537	562
Románia	—	—	—	101	105
Szovjetunió	12	495	1726	3655	4415
Háztartási mosógép, 1000 db					
Bulgária	—	—	38	89	125
Csehszlovákia	3,2	206	218	243	230
Jugoszlávia	—	0,1	9,5	52,1	58,1
Lengyelország	—	28	531	429	396
Magyarország	—	12,5	144	182	179
NDK	0,77	18,4	132	289	314
Románia	—	—	38,1	74,5	110
Szovjetunió	0,3	87,0	895	3430	3869
Háztartási hűtőszekrény, 1000 db					
Bulgária	—	0,0	3,2	41	47
Csehszlovákia	12	31	132	243	279
Jugoszlávia	—	0,05	35,6	173	207
Lengyelország	—	3,4	38	289	334
Magyarország	—	—	8,8	103	114
NDK	0,66	17,3	139	365	360
Románia	—	0,01	10,5	125	140
Szovjetunió	1,2	151	529	1675	2205

^{a)} Zenegép nélkül.

18. Fontosabb iparcikkek termelése (folytatás)
Kénsav-, műtrágya, nitrogén- és foszforműtrágya-termelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Kénsav, 1000 to					
Bulgária	—	19	123	318	353
Csehszlovákia	252	383	553	933	982
Jugoszlávia	38	73	130	435	542
Lengyelország	285	450	685	1062	1139
Magyarország	62	124	164	378	393
NDK	245	483	596	804	795
Románia	52	92	226	541	619
Szovjetunió	2125	3798	5398	8518	9367
Összes műtrágya, 1000 to (hatóanyagban)					
Bulgária	—	31	125	340	369
Csehszlovákia	96	158	287	478	512
Jugoszlávia	..	25	45	226	279
Lengyelország	160	286	477	738	826
Magyarország	39,8	41,3	102	265	298
NDK	1459	1804	2098	2507	2604
Románia	0,65	10,7	71,0	293	419
Szovjetunió	1236	2299	3281	7389	8438
Nitrogénműtrágya, 1000 to (hatóanyagban)					
Bulgária	—	31	84	246	273
Csehszlovákia	35	60	140	220	251
Jugoszlávia	..	4	4	90	100
Lengyelország	78	154	270	394	462
Magyarország	12,8	12,8	57,0	148	167
NDK	231	293	334	348	344
Románia	—	3,38	18,9	166	264
Szovjetunió	392	617	1003	2712	3188
Foszforműtrágya, 1000 to (hatóanyagban)					
Bulgária	—	—	41	94	96
Csehszlovákia	61	98	147	258	261
Jugoszlávia	6	21	41	136	179
Lengyelország	83	132	207	344	364
Magyarország	27,0	28,5	44,5	117	131
NDK	24,7	84,6	166	232	254
Románia	0,65	7,36	52,1	126	155
Szovjetunió ^{a)}	531	893	1192	2300	2616

^{a)} Foszforiliszttal együtt.

18. Fontosabb iparcikkek termelése (folytatás)

Kalcinált szóda-, marónátron-, műanyag és vegyiszl-termelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Kalcinált szóda, 1000 to					
Bulgária	—	71	128	223	226
Csehszlovákia	..	94	74	63	66
Jugoszlávia	31,9	39,2	89,0	92,6	94,3
Lengyelország (98 %-os)	149	219	533	614	621
NDK	103	458	594	682	656
Románia	38	50	180	350	370
Szovjetunió (95 %-os)	749	1437	1887	2871	2963
Marónátron, 1000 to					
Bulgária	0,1	2,4	17	32	37
Csehszlovákia	49	82	115	158	176
Jugoszlávia	18,6	30,7	48,4	87,7	90,9
Lengyelország (96 %-os)	65	102	174	224	247
Magyarország	8,6	11,7	16,8	50,0	52,2
NDK	150	257	327	364	381
Románia	15	23	74	233	252
Szovjetunió (92 %-os)	325	563	765	1303	1393
Műanyagok és gyanták, 1000 to					
Bulgária	0,4	0,9	7,3	33,2	39,6
Csehszlovákia	..	..	64	126	145
Jugoszlávia	0	6,3	9,2	56,6	63,4
Lengyelország	3,5	12	55	118	132
Magyarország	..	..	9,91	27,2	33,3
NDK	..	72,1	115	219	250
Románia	0,36	1,06	12,4	75,5	94,7
Szovjetunió	67,1	160	312	802	974
Vegyiszlak, 1000 to					
Csehszlovákia	26	49	62	79	83
Jugoszlávia	—	—	21,3	22,2	24,6
Lengyelország	25	54	78	104	109
Magyarország	3,5	3,2	4,2	6,0	6,9
NDK	93	132	156	173	180
Románia	2,28	2,62	4,07	21,0	34,2
Szovjetunió	24,2	111	211	407	458

18. Fontosabb iparcikkek termelése (folytatás)

Papír-, fűrészáru és cementtermelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Papír, 1000 to					
Bulgária	25	43	54	85	133
Csehszlovákia	291	345	443	519	544
Jugoszlávia	48,9	62,0	142	365	395
Lengyelország	278	376	504	638	657
Magyarország ^{a)}	80,7	105	138	174	192
NDK	321	422	542	644	640
Románia	86	109	140	244	287
Szovjetunió	1180	1848	2334	3231	3550

Fűrészáru, 1000 m ³					
Albánia	51,5	107	170	200	..
Bulgária	655	986	1 096	1 190	1 244
Csehszlovákia	3 800	4 504	3 971	3 624	3 648
Jugoszlávia	2 942	1 854	2 295	2 650	2 856
Lengyelország ^{b)}	4 509	6 907	6 548	6 807	6 923
Magyarország	174	189	383	457	482
NDK ^{b)}	3 934	3 270	2 975	1 841	1 781
Románia	3 559	3 218	3 928	5 004	5 399
Szovjetunió	49 500	75 600	105 600	110 800	107 000

Cement, 1000 to					
Albánia	15,9	44,5	73	150	..
Bulgária	602	812	1 586	2 681	2 851
Csehszlovákia	1 998	2 892	5 051	5 713	6 130
Jugoszlávia	1 183	1 542	2 398	3 102	3 232
Lengyelország	2 514	3 813	6 599	9 573	10 040
Magyarország	797	1 175	1 571	2 383	2 601
NDK	1 412	2 971	5 032	6 087	6 450
Románia	1 028	1 936	3 054	5 406	5 886
Szovjetunió	10 194	22 484	45 520	72 388	80 000

a) Kartonnal együtt.

b) Talpfával együtt.

18. Fontosabb iparcikkek termelése (folytatás)

Tégla, pamut- és gyapjúszővet-termelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Tégla, millió db					
Albánia	14,1	57,8	130	..	..
Bulgária	237	444	931	1 196	1 217
Csehszlovákia	1 665	1 917	2 595	2 040	2 142
Jugoszlávia	769	799	1 321	1 717	1 508
Lengyelország	1 426	2 740	3 489	3 516	3 560
Magyarország	796	1 198	1 770	1 851	1 913
NDK	1 356	1 963	2 272	1 410	1 407
Románia	371	668	627	1 027	1 047
Szovjetunió	10 200	20 800	35 500	36 500	37 800

Pamutszővet, millió m ²					
Albánia	1	15	20	23 ^{a)}	..
Bulgária (millió m)	83	132	218	291	299
Csehszlovákia (millió m)	347	342	446	478	494
Jugoszlávia	146	174	257	394	416
Lengyelország (millió m)	432	561	667	811	845
Magyarország	177	234	239	313	324
NDK	74	201	254	244	244
Románia	148	244	248	319	339
Szovjetunió	2745	4227	4838	5502	5703

Gyapjúszővet, millió m ²					
Albánia (millió m)	—	0,6	1,2	1,3 ^{a)}	..
Bulgária (millió m)	9	11	19	20	22
Csehszlovákia (millió m)	46	39	46	44	45
Jugoszlávia	24,9	25,8	45,8	53,9	56,5
Lengyelország (millió m)	56	76	79	91	92
Magyarország	26,6	28,8	31,4	34,8	37,8
NDK	15	32	48	38	39
Románia	23	31	32	41	44
Szovjetunió	193	316	439	466	510

a) 1964.

18. Fontosabb iparcikkek termelése (folytatás)

Len-, kenderszövet-, cukor- és sörtermelés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Len-, kenderszövet, millió m ²					
Bulgária (millió m)	0,8	2	8	10	12
Csehszlovákia (millió m)	51	55	67	66	76
Jugoszlávia	7,28	7,66	12,7	17,2	18,9
Lengyelország (millió m)	58	51	81	94	98
Magyarország	15,6	22,3	31,4	41,2	43,0
NDK	5,51	10,9	12,7	11,3	11,5
Románia	9	11	24	39	42
Szovjetunió ^{a)}	257	272	516	548	592
Cukor, 1000 to					
Albánia	0,6	7,1	13,3	15	16
Bulgária	37	63	171	315	354
Csehszlovákia	701	659	881	804	984
Jugoszlávia	85	117	264	334	576
Lengyelország	955	977	1365	1 385	1 530
Magyarország	180	248	380	428	436
NDK	605	642	680	569	618
Románia	87	130	391	402	442
Szovjetunió ^{b)}	2523	3419	6363	11 037	9 740
Sör, 1000 hl					
Albánia	21,0	38,0	68,9	..	..
Bulgária	381	584	1 075	1 717	1 935
Csehszlovákia	10 779	10 486	14 093	18 801	19 375
Jugoszlávia	1 144	805	1 630	2 995	4 051
Lengyelország	3 459	5 170	6 732	7 735	8 297
Magyarország	777	2 354	3 555	4 440	4 635
NDK	3 800	11 772	13 424	13 633	14 004
Románia	871	1 308	1 633	2 665	3 028
Szovjetunió	13 076	18 467	24 979	31 690	..

^{a)} Csak lenszövet.

^{b)} Kristálycukor.

19. Beruházások alakulása

1950 = 100

Országok	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Albánia	153	165	214	321	353	351	374	325	343	439	533	..
Bulgária	187	191	185	226	367	433	452	481	551	608	658	803
Csehszlovákia	157	178	194	221	264	296	318	309	275	308	331	366
Lengyelország	170	178	190	209	244	259	278	308	318	331	364	395
Magyarország	107	114	102	131	177	196	186	204	234	243	245	267
NDK	225	281	302	341	396	437	438	446	470	511	550	589
Románia	238	268	251	276	326	431	525	602	655	725	788	868
Szovjetunió	180	207	233	271	307	331	345	362	381	414	447	474

20. Beruházások alakulása

Előző év = 100

Országok	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Albánia	144	108	129	150	110	100	107	87	106	128	122	..
Bulgária	105	102	97	122	163	118	104	107	115	110	108	122
Csehszlovákia	108	114	109	114	120	112	107	97	89	112	108	110
Jugoszlávia	..	..	..	..	..	..	122	114	119	129	102	111
Lengyelország	104	104	107	110	117	106	107	111	103	104	110	109
Magyarország	95	107	89	129	136	111	95	110	114	104	101	109
NDK	114	125	108	113	116	110	100	102	105	109	108	107
Románia	112	113	94	110	118	132	122	115	109	111	109	110
Szovjetunió	113	115	113	116	113	108	104	105	105	109	108	106

21. A beruházások ágazati szerkezete Bulgáriában

(millió Leva, változatlan áron)

Ágazat	1950	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Ipar	130	263	240	241	274	395	466	519	610	726	812	888
Építőipar	7	9	4	2	3	11	22	29	36	50	50	53
Mezőgazdaság	40	136	149	133	175	365	405	395	347	367	374	391
Közvetlen termelő	177	408	393	376	452	771	893	943	993	1143	1236	1332
Közlekedés	51	51	45	42	64	73	80	82	101	119	140	134
Kereskedelem	7	24	13	14	14	26	31	36	43	43	54	62
Egyéb	65	106	97	85	102	140	188	199	179	201	229	265
Ebből: Lakás	7	22	17	9	7	13	19	35	32	38	45	47
Infrastrukturális beruházások	123	181	155	141	180	239	299	317	323	363	423	461
Összesen	300	589	548	517	632	1010	1192	1260	1316	1506	1659	1793

22. A beruházások ágazati
(millió korona, 1964. évi áron)

Ágazat	1950	1955	1956	1957	1958	1959
Ipar	6 764	8 173	9 550	10 472	13 022	15 783
Építőipar	327	460	505	861	960	1 099
Mezőgazdaság	1 142	3 177	4 031	4 281	5 187	6 364
Közvetlen termelő	8 233	11 810	14 086	15 614	19 169	23 246
Közlekedés	1 876	2 327	2 473	2 975	3 236	3 853
Kereskedelem	178	472	511	572	672	803
Egyéb	4 024	7 792	8 381	8 660	8 509	9 853
Ebből: Lakás	2 206	4 970	4 918	4 933	4 817	15 261
Infrastrukturális beruházások	6 078	10 591	11 365	12 207	12 417	4 509
Összesen	14 311	22 401	25 451	27 821	31 586	37 755

^a 1964. január 1. helyett 1964. április 1-i áron számítva.

23. A beruházások ágazati szerkezete Jugoszláviában
(millió új dinár)

Ágazat	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Ipar	3107	4 087	4 727	5 322	6 708	6 964	8 304
Építőipar	204	274	314	311	457	310	343
Mezőgazdaság	1185	1 189	1 378	1 573	1 924	1 802	2 018
Közvetlen termelő	4496	5 550	6 419	7 206	9 089	9 076	10 665
Közlekedés	1548	1 688	1 629	1 646	2 426	2 221	2 652
Kereskedelem	451	522	567	806	1 155	992	1 253
Egyéb	2300	3 013	3 691	4 979	6 158	6 861	6 593
Infrastrukturális beruházások	4299	5 223	5 887	7 431	9 739	10 074	10 498
Összesen	8795	10 773	12 306	14 637	18 828	19 150	21 163

1960	1961	1962	1963	1964 ^a	1965 ^a	1966 ^a
17 637	19 009	19 967	18 119	17 601	18 623	20 631
1 447	1 523	1 228	819	938	1 258	1 485
7 108	7 653	6 694	5 745	5 756	5 982	6 464
26 192	28 185	27 889	24 683	24 295	25 863	28 580
4 130	4 617	4 537	4 096	4 271	4 878	5 046
905	929	855	688	807	930	1 202
11 192	11 734	10 987	9 946	10 342	11 150	12 176
5 914	5 906	6 001	5 795	5 978	6006	5 976
16 227	17 280	16 379	14 730	15 420	16 958	18 424
42 419	45 465	44 268	39 413	39 715	42 821	47 004

24. A beruházások ágazati szervezete a Német Demokratikus Köztársaságban
(millió márka)

Ágazat	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Ipar	6 508	6 442	6 770	7 140	7 925	8 946	9 501
Építőipar	371	345	302	234	340	362	468
Mezőgazdaság	1 632	1 903	1 846	2 056	2 177	2 451	2 721
Közvetlen termelő	8 511	8 690	8 918	9 430	10 442	11 759	12 690
Közlekedés	1 333	1 515	1 654	1 437	1 520	1 588	1 544
Kereskedelem	386	483	420	359	465	679	829
Egyéb	3 587	3 317	3 368	3 445	3 679	3 605	3 812
Ebből: Lakás infrastrukturális beruházások	5 306	5 315	5 442	5 241	5 664	5 872	6 185
Összesen	13 817	14 005	14 360	14 671	16 106	17 631	18 875

25. A beruházások ágazati
(millió zloty, 1961. évi áron)

Ágazat	1950	1955	1956	1957	1958
Ipar	14 531	27 629	29 269	30 159	32 673
Építőipar	841	1 746	1 788	2 226	2 052
Mezőgazdaság	5 050	8 967	9 471	9 914	10 320
Közvetlen termelő	20 422	38 342	40 528	42 299	45 045
Közlekedés	5 886	6 897	6 165	6 742	7 259
Kereskedelem	1 450	1 825	1 757	2 002	2 346
Egyéb	10 867	18 641	20 130	22 479	26 084
Ebből: Lakás	4 556	9 944	11 850	14 328	16 852
Infrastrukturális					
beruházások	18 203	27 363	28 052	31 223	35 689
Összesen	38 625	65 705	68 580	73 522	80 734

26. A beruházások ágazati
(millió forint, összehasonlítható áron)

Ágazat	1950	1955	1956	1957	1958
Ipar	6 725	8 629	9 671	8 419	10 032
Építőipar	584	165	350	368	322
Mezőgazdaság	1 885	4 854	3 323	2 364	3 226
Közvetlen termelő	9 194	3 648	13 344	11 151	13 580
Közlekedés	3 769	1 802	1 911	1 631	2 587
Kereskedelem	493	545	578	700	825
Egyéb	8 023	6 923	8 640	8 325	11 038
Ebből: Lakás	872	1 371	1 721	2 843	2 346
Infrastrukturális					
beruházások	12 285	9 270	11 129	10 656	14 450
Összesen	21 479	22 918	24 473	21 807	28 030

Megjegyzés: 1960 és 1966 között a felújításokból beruházásokká minősített munkálatokkal együtt.

szerkezete Lengyelországban

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
38 209	39 304	43 367	50 187	52 341	53 733	57 621	61 125
2 507	3 143	2 942	4 455	4 712	4 531	5 411	6 281
10 953	12 003	13 292	14 436	15 914	18 833	22 035	24 166
51 669	54 450	59 601	69 078	72 967	77 097	85 067	91 572
9 093	10 217	11 634	13 089	13 309	13 511	15 685	18 228
3 149	3 118	3 077	3 643	3 518	3 379	4 594	5 386
30 444	32 207	33 064	33 272	32 860	33 874	35 062	37 293
18 608	19 309	20 449	19 551	19 372	19 953	20 343	21 736
42 686	45 542	47 775	50 004	49 687	50 764	55 341	60 907
94 355	99 992	107 376	119 082	122 654	127 861	140 408	152 479

szerkezete Magyarországon

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
13 378	15 001	15 500	17 245	18 262	19 383	19 995	22 771
578	944	686	813	1 224	1 212	1 158	1 162
6 119	7 837	6 085	7 464	9 406	10 164	9 100	9 013
20 075	23 782	22 271	25 522	28 892	30 759	30 253	32 946
3 881	5 610	4 330	5 684	6 900	6 901	7 419	8 235
1 135	1 246	1 062	1 206	1 590	1 637	1 657	1 785
12 915	12 873	13 718	12 939	14 471	14 699	14 951	16 341
2 276	2 643	2 798	3 204	3 135	3 466	3 388	3 411
17 931	19 729	19 110	19 829	22 961	23 237	24 027	26 361
38 006	43 511	41 381	45 351	51 853	53 996	54 280	59 307

27. A beruházások ágazati
(millió lei, 1959. évi áron)

Ágazat	1950	1955	1956	1957	1958
Ipar	2751	7 685	8 388	7 559	8 150
Építőipar	369	292	648	546	444
Mezőgazdaság	657	1 987	1 756	2 013	2 833
Közvetlen termelő	3777	9 964	10 792	10 118	11 427
Közlekedés	979	1 124	1 397	1 266	1 323
Kereskedelem	147	364	389	339	297
Egyéb	760	2 014	2 617	2 515	2 601
Ebből: Lakás	150	794	907	926	937
Infrastrukturális					
beruházások	1886	3 502	4 403	4 120	4 221
Összesen	5663	13 466	15 195	14 238	15 648

a) 1963. évi áron.

28. A beruházások ágazati
(millió rubel, összehasonlítható árakon)

Ágazat	1946–1950	1951–1955	1956–1958	1959–1965
Ipar	15 732	31 449	27 269	100 554
Építőipar	1 108	2 260	2 430	7 697
Mezőgazdaság	5 371	12 224	12 904	46 278
Közvetlen termelő	22 211	45 933	42 603	154 529
Közlekedés	4 976	7 050	6 453	27 547
Kereskedelem	..	..	..	..
Egyéb	..	..	..	..
Ebből: Lakás	8 265	15 551	18 054	55 108
Infrastrukturális				
beruházások	18 950	31 776	34 503	126 431
Összesen	41 161	77 709	77 106	280 960

szerkezete Romániában

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966 ^{a)}
9 067	11 771	14 358	17 062	18 139	20 593	22 222	24 778
318	530	724	947	1 538	1 599	1 931	2 139
3 816	5 103	6 268	7 185	7 652	8 007	8 546	7 931
13 201	17 404	21 350	25 194	27 329	30 199	32 699	34 848
1 915	2 222	2 853	3 102	3 289	3 825	4 472	5 415
371	736	820	770	1 131	988	1 221	1 269
2 969	4 060	4 690	5 022	5 325	6 019	6 210	7 377
1 033	1 581	1 870	2 119	2 354	2 739	2 915	3 353
5 255	7 018	8 363	8 894	9 745	10 832	11 903	14 061
18 456	24 422	29 713	34 088	37 074	41 031	44 602	48 909

szerkezete a Szovjetunióban

Ebből					
1961	1962	1963	1964	1965	1966
13 125	13 976	14 884	16 718	17 676	18 513
1 118	1 045	1 074	1 200	1 312	1 540
5 680	6 288	6 946	8 201	8 967	9 557
19 923	21 309	22 904	26 119	27 955	29 610
3 618	3 923	4 215	4 525	4 845	5 020
..	..	..	..	..	..
..	..	..	..	..	..
7 821	7 671	7 654	7 334	8 162	8 956
17 501	17 982	18 416	18 867	20 778	22 565
37 424	39 291	41 320	44 986	48 733	52 175

29. A mezőgazdaság
(változatlan árak
(1950=100))

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	100	138	134	149	136
Bulgária	100	137	128	149	148
Csehszlovákia	100	108	112	111	114
Jugoszlávia	100	159	131	191	167
Lengyelország	100	105	113	118	121
Magyarország	100	121	106	120	126
NDK	100	140	136	145	151
Románia	100	162	131	163	141
Szovjetunió	100	122	138	143	158

30. Vetésterület összesen,

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Bulgária	3 993 ^{a)}	3 965 ^{a)}	3 893 ^{a)}	3 910 ^{a)}	3 870 ^{a)}
Csehszlovákia	5 090	5 089	5 127	5 094	5 107
Lengyelország	15 010	15 392	15 405	15 497	15 334
Magyarország	5 569	5 423	5 339	5 409	5 382
NDK	4 991	4 974	4 947	4 918	4 884
Románia	9 142 ^{a)}	9 442 ^{a)}	9 449 ^{a)}	9 583 ^{a)}	9 517 ^{a)}
Szovjetunió	146 302	185 848	194 750	193 676	195 646

^{a)} Kertek nélkül.

bruttó termelésének alakulása
 alapján számítva)

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
170	144	171	182	200	203	207	..
175	181	174	182	186	208	211	245
113	120	120	111	119	122	117	129
220	198	193	198	219	231	211	249
120	126	140	128	133	135	145	153
134	127	128	130	137	143	136	145
146	159	141	139	151	158	170	175
168	171	179	164	170	181	193	220
159	163	167	169	157	179	184	202

1000 hektár

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
4 015 ^{a)}	3 991 ^{a)}	3 969 ^{a)}	3 932 ^{a)}	3 917 ^{a)}	3 974	3 878	3 865
5 152	5 164	5 152	5 128	5 132	5 152	5 012	5 117
15 378	15 321	15 324	15 243	15 341	15 261	15 351	15 379
5 398	5 312	5 200	5 155	5 128	5 160	5 018	5 007
4 845	4 824	4 730	4 736	4 713	4 715	4 685	4 676
9 681 ^{a)}	9 733 ^{a)}	9 709 ^{a)}	9 676	9 792	9 858	9 740	9 780
196 319	202 985	204 619	215 978	218 520	212 802	209 104	206 766

31. A búza termésmennyisége és termésátlaga

Országok	1951 – 1955	1956 – 1960	1961 – 1965	1966
	évek átlaga			
Termésmennyiség, 1000 to				
Albánia	108	99	106	..
Bulgária	2 089	2 248	2 208	3 193
Csehszlovákia	1 437	1 513	1 779	2 247
Jugoszlávia	2 056	2 970	3 596	4 620
Lengyelország	1 976	2 310	3 004	3 646
Magyarország	2 005	1 794	1 975	2 214
NDK	1 276	1 307	1 357	1 521
Románia	3 121	3 300	4 321	5 065
Szovjetunió	41 454	67 092	64 207	100 499
Termésátlag, q/hektár				
Albánia	10,3	9,6	8,8	..
Bulgária	14,8	16,3	18,1	27,9
Csehszlovákia	19,5	21,2	24,2	25,2
Jugoszlávia	11,1	15,2	18,0	25,2
Lengyelország	13,2	16,1	19,7	21,5
Magyarország	14,6	15,0	18,6	21,6
NDK	29,2	31,2	31,5	31,4
Románia	11,4	11,3	14,6	16,7
Szovjetunió	8,4	10,5	9,7	14,4

32. A rozs termésmennyisége és termésátlaga

Országok	1951 – 1955	1956 – 1960	1961 – 1965	1966
	évek átlaga			
Termésmennyiség, 1000 to				
Albánia	12	10	7	..
Bulgária	229	111	58	56
Csehszlovákia	934	959	897	790
Jugoszlávia	253	245	169	176
Lengyelország	6 004	7 463	7 484	7 771
Magyarország	596	440	271	252
NDK	2 576	2 231	1 741	1 642
Románia	217	129	95	100
Szovjetunió	16 333	15 552	15 093	13 146

32. táblázat folytatása

Országok	1951 – 1955	1956 – 1960	1961 – 1965	1966
	évek átlaga			
Termés átlag, q/hektár				
Albánia	8,2	7,9	7,0	..
Bulgária	11,3	10,1	9,9	13,5
Csehszlovákia	17,4	19,7	20,9	20,0
Jugoszlávia	8,8	10,2	10,4	12,5
Lengyelország	12,3	14,6	16,4	17,8
Magyarország	12,0	11,4	10,8	11,0
NDK	21,2	21,1	21,2	21,3
Románia	10,5	9,4	10,8	10,9
Szovjetunió	7,6	8,9	9,2	9,7

33. Az árpa termésmennyisége és termésátlaga

Országok	1951 – 1955	1956 – 1960	1961 – 1965	1966
	évek átlaga			
Termésmennyiség, 1000 to				
Albánia	12	9	8	..
Bulgária	449	489	694	1 064
Csehszlovákia	1187	1 436	1 556	1 608
Jugoszlávia	344	504	557	714
Lengyelország	1129	1 184	1 372	1 418
Magyarország	686	884	1 014	1 055
NDK	782	994	1 291	1 525
Románia	497	374	415	483
Szovjetunió	8249	12 102	20 319	27 879
Termésátlag, q/hektár				
Albánia	9,3	9,4	9,5	..
Bulgária	17,0	18,2	20,5	25,5
Csehszlovákia	18,7	21,2	22,8	23,3
Jugoszlávia	10,3	13,3	15,1	18,1
Lengyelország	13,5	16,2	19,4	20,6
Magyarország	16,2	17,9	18,7	19,2
NDK	26,2	28,8	29,5	29,3
Románia	10,5	12,9	17,5	19,6
Szovjetunió	8,8	11,4	11,0	14,4

34. A kukorica termésmennyisége és termésátlaga

Országok	1951 – 1955	1956 – 1960	1961 – 1965	1966
	évek átlaga			
Termésmennyiség, 1000 to				
Albánia	134	181	168	..
Bulgária	1036	1288	1 601	2207
Csehszlovákia	343	480	474	476
Jugoszlávia	3250	5162	5 616	7980
Lengyelország	50	46	20	13
Magyarország	2432	3062	3 350	3958
NDK	6	5	3	2
Románia	3935	5028	5 853	8022
Szovjetunió	5924	8037	13 122	8416
Termésátlag, q/hektár				
Albánia	11,0	11,0	11,1	..
Bulgária	14,4	17,6	25,1	38,1
Csehszlovákia	23,4	26,8	26,3	32,7
Jugoszlávia	13,6	20,3	22,7	31,9
Lengyelország	15,1	23,1	23,5	23,6
Magyarország	20,6	23,1	26,1	31,6
NDK	25,0	21,7	19,8	23,6
Románia	12,9	13,9	17,7	24,4
Szovjetunió	13,5	17,6	22,8	26,0

36. A szarvasmarha-
(az év végén, 1000 db)

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	434	433	..	405	423
Bulgária	1 947	1 856	1 772	1 673	1 572
Csehszlovákia	4 303	4 107	4 134	4 091	4 183
Jugoszlávia	5 248	5 290	5 206	4 947	4 860
Lengyelország ^{a)}	7 200	7 912	8 353	8 265	8 210
Magyarország	2 018	2 150	2 020	1 928	2 010
NDK	3 615	3 760	3 719	3 744	4 145
Románia	4 502	4 800	4 600	4 470	4 394
Szovjetunió	57 089	58 793	61 444	66 766	70 842

^{a)} 1961-ig évközepe adatok.

35. A burgonya termésmennyisége és termésátlaga

Országok	1951 – 1955	1956 – 1960	1961 – 1965	1966
	évek átlaga			
Termésmennyiség, 1000 to				
Albánia	21	22	28	..
Bulgária	329	335	400	421
Csehszlovákia	8 240	7 282	5 635	5 846
Jugoszlávia	1 810	2 830	2 708	3 230
Lengyelország	29 780	36 302	43 802	46 751
Magyarország	2 207	2 834	1 998	2 907
NDK	13 759	13 370	12 066	12 823
Románia	2 352	2 883	2 600	3 352
Szovjetunió	69 457	88 258	81 628	87 853
Termésátlag, q/hektár				
Albánia	65	74	73	..
Bulgária	87	89	86	113
Csehszlovákia	128	121	115	134
Jugoszlávia	74	100	87	97
Lengyelország	113	131	154	169
Magyarország	88	105	79	123
NDK	165	171	166	185
Románia	95	105	85	108
Szovjetunió	81	94	94	105

állomány alakulása

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
419	427	421	412	406	432	..	..
1 458	1 642	1 783	1 760	1 641	1 612	1 577	1 492
4 303	4 387	4 518	4 507	4 480	4 436	4 389	4 462
5 038	5 297	5 702	5 884	5 355	5 094	5 219	5 584
8 353	8 695	9 168	9 392	9 320	9 348	9 480	10 002
1 995	1 963	2 008	1 946	1 854	1 945	1 919	1 969
4 465	4 675	4 548	4 508	4 614	4 682	4 762	4 918
4 450	4 530	4 707	4 566	4 637	4 756	4 935	5 198
74 155	75 780	82 077	86 988	85 448	87 171	93 436	97 111

37. A tehénállomány
(az év végén, 1000 db)

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	119	116	..	117	129
Bulgária	815	709	692	670	650
Csehszlovákia	2 071	2 084	2 071	2 066	2 080
Jugoszlávia	2 340	2 496	2 422	2 562	2 634
Lengyelország ^{a)}	4 850	5 455	5 600	5 767	5 931
Magyarország	920	885	885	892	903
NDK	1 616	2 100	2 115	2 113	2 134
Románia	2 200	1 950	1 910	1 943	2 137
Szovjetunió	24 283	27 681	28 979	31 430	33 298

38. A sertésállomány
(az év végén, 1000 db)

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	47	86	..	96	109
Bulgária	818	1 413	1 468	1 993	2 052
Csehszlovákia	3 802	5 285	5 369	5 435	5 283
Jugoszlávia	4 295	4 780	4 655	3 705	4 226
Lengyelország ^{a)}	9 350	10 888	11 561	12 325	11 959
Magyarország	4 782	6 600	5 800	5 560	6 388
NDK	5 705	9 029	8 326	8 255	7 504
Románia	2 197	4 950	3 900	3 249	4 008
Szovjetunió	24 372	34 003	40 844	44 336	48 680

39. A lóállomány
(az év végén, 1000 db)

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	51	49	..	50	49
Bulgária	498	472	460	431	382
Csehszlovákia	605	543	542	517	456
Jugoszlávia	1 097	1 242	1 296	1 307	1 296
Lengyelország ^{a)}	2 800	2 560	2 547	2 623	2 733
Magyarország	690	721	715	718	710
NDK	723	669	641	624	607
Románia	1 002	1 150	1 200	1 309	1 223
Szovjetunió	13 755	13 015	12 393	11 904	11 508

^{a)} 1961-ig évközepi adatok.

alakulása

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
140	149	150	150	151	159	..	..
608	647	695	689	643	646	643	631
2 072	2 047	2 062	2 045	1 984	1 959	1 948	1 952
2 503	2 536	2 678	2 763	2 721	2 610	2 520	2 622
6 025	5 885	5 915	6 022	6 070	6 013	5 920	6 080
885	849	849	803	779	808	782	772
2 158	2 175	2 170	2 092	2 102	2 132	2 169	2 196
2 156	2 240	2 144	2 026	1 960	1 901	2 008	2 127
33 944	34 829	36 336	37 967	38 348	38 780	40 140	41 188

alakulása

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
120	130	128	108	112	147	..	..
2 266	2 553	2 331	2 066	2 097	2 607	2 408	2 276
5 687	5 962	5 895	5 897	5 845	6 139	5 544	5 305
5 657	6 210	5 818	5 161	5 013	6 100	6 985	5 118
11 209	12 615	13 434	13 698	12 328	14 197	14 367	14 705
6 070	6 388	6 965	6 238	6 127	7 039	6 590	6 123
8 283	8 316	8 864	8 045	9 289	8 759	8 878	9 312
4 300	4 300	4 665	4 518	4 658	6 034	5 365	5 400
53 368	58 674	66 702	69 964	40 858	52 843	59 484	58 028

alakulása

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
49	49	49	46	45	44	..	..
334	312	301	277	256	249	240	230
389	330	292	254	227	204	188	177
1 274	1272	1220	1226	1175	1140	1109	1131
2 839	2805	2730	2657	2620	2593	2554	2580
638	490	388	351	335	328	307	295
560	447	403	369	341	306	272	250
1 110	1000	1013	780	709	689	689	705
11 002	9909	9429	9059	8464	7902	7977	7990

40. A juhállomány
(az év végén, millió db)

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	1,7	1,7	..	1,6	1,7
Bulgária	7,8	7,8	7,6	7,7	8,6
Csehszlovákia	0,6	1,0	1,0	0,9	0,8
Jugoszlávia	10,0	12,0	11,4	10,6	10,6
Lengyelország	2,2	4,2	4,2	4,0	3,9
Magyarország	1,0	1,7	1,6	1,8	1,8
NDK	1,1	1,8	1,9	2,0	2,1
Románia	10,2	11,1	10,5	10,4	10,7
Szovjetunió	82,6	103,3	108,2	120,2	129,9

41. A baromfi-állomány
(az év végén, millió db)

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	0,7	1,2	..	1,2	1,4
Bulgária	9,7	13,8	14,1	14,3	15,2
Csehszlovákia	18,2	23,4	23,9	24,2	25,4
Jugoszlávia	20,2	24,8	25,9	26,0	28,5
Lengyelország	46,2	54,7	56,2	56,8	57,3
Magyarország	18,2	23,5	23,9	24,9	26,1
NDK	22,7	27,3	28,7	31,4	33,1
Románia	17,6	33,0	35,0	35,0	35,0
Szovjetunió	292,8	390,0	432,0	450,0	482,8

42. Hústermelés*

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	35	40	..	..	..
Bulgária	199	237	266	270	333
Csehszlovákia	648	650	719	758	774
Jugoszlávia ^{a)}	438	551	576	580	606
Lengyelország	1323	1378	1529	1662	1783
Magyarország	628	666	735 ^{b)}	695 ^{b)}	758 ^{b)}
NDK	..	900	899	953	960
Románia	..	..	..	..	..
Szovjetunió	4867	6322	6598	7374	7700

* Vágósúlyban számítva.

^{a)} Csontos nyershús és zsiradék együtt.

^{b)} Számított adat.

alakulása

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
1,6	1,5	1,6	1,6	1,6	1,7	..	..
8,8	9,3	10,2	10,1	10,3	10,4	10,3	10,0
0,7	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7
11,2	11,4	10,8	11,1	10,1	9,7	9,4	9,7
3,8	3,7	3,5	3,2	3,1	3,0	3,1	3,3
2,0	2,3	2,3	2,3	2,4	2,6	2,5	2,3
2,1	2,0	1,9	1,8	1,9	2,0	2,0	1,9
11,2	11,5	12,3	12,2	12,4	12,7	13,1	14,1
136,1	133,0	137,5	139,7	133,9	125,2	129,8	135,5

alakulása

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
1,6	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7	..	..
21,7	23,4	22,8	21,0	21,9	21,9	20,8	23,6
27,6	28,2	28,8	28,0	30,1	28,8	27,8	29,5
27,7	30,3	28,9	28,3	29,9	32,5	31,4	31,7
57,9	71,9	77,7	75,8	79,3	75,8	80,3	81,0
26,7	26,8	27,3	27,3	28,3	31,3	29,2	29,5
38,6	36,9	35,9	35,6	39,6	38,2	38,0	37,1
37,0	38,0	44,7	34,1	38,4	39,9	40,1	44,0
514,3	515,6	542,6	550,4	448,9	456,0	490,5	516,0

(1000 tonna)

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
..	45	45	45	42	48	48	..
331	307	354	374	347	385	464	490
787	802	829	841	839	899	978	949
719	791	764	792	767	844	953	..
1713	1756	1916	1943	1 818	1840	2015	2 088
857	816	847	869	879	860	929	933
953	1021	1037	887	956	1062	1126	1 173
512	561	579	631	512	623	657	706
8916	8682	8700	9462	10 195	8287	9956	10 755

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	134	140	..	..	..
Bulgária	666	744	798	912	989
Csehszlovákia	3 642	3 842	4 047	4 058	4 062
Jugoszlávia	1 718	1 931	..	..	..
Lengyelország	8 256	10 126	10 482	11 237	12 043
Magyarország	1 287	1 262	1 286	1 479	1 626
NDK	3 497	5 404	5 401	5 675	6 003
Románia	2 365	2 653	2 437	2 616	2 902
Szovjetunió	35 311	43 009	49 111	54 750	58 674

44. Tojástermelés

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	37	46	..	..	..
Bulgária	563	793	819	849	883
Csehszlovákia	1 607	1 734	1 900	2 055	2 070
Jugoszlávia	800	1 260	1 477	1 509	1 511
Lengyelország	3 400	4 160	4 253	4 332	4 553
Magyarország	995	1 307	1 539	1 586	1 716
NDK	1 209	2 043	2 400	2 742	3 027
Románia	990	1 395	1 766	2 000	2 002
Szovjetunió	11 357	17 985	19 064	21 825	22 400

45. Gyapjútermelés

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	1,7	1,9	..	..	..
Bulgária	13,8	14,4	15,0	14,9	17,1
Csehszlovákia	1,6	3,0	3,2	3,3	3,1
Jugoszlávia	15,1	16,3	14,9	14,0	14,1
Lengyelország	4,4	9,8	9,8	9,3	9,0
Magyarország	4,4	5,7	6,5	6,7	7,3
NDK	..	7,1	7,2	7,7	8,1
Románia	15,6	20,7	19,5	19,1	19,6
Szovjetunió	172	251	257	286	319

* Összesen.

(1000 tonna)

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
..	164	170	180	180	180	181	..
1 031	1 115	1 189	1 128	1 171	1 304	1 388	1 501
4 054	4 093	4 189	3 889	3 819	4 051	4 188	4 422
2 527	2 510	2 467	2 414	2 358	2 422	2 490	..
12 476	12 658	12 927	13 024	12 795	12 740	13 475	14 211
1 656	1 652	1 610	1 566	1 590	1 646	1 573	1 566
6 145	6 012	5 855	5 425	5 773	5 947	6 543	6 771
3 162	3 343	3 496	3 262	3 086	3 115	3 353	3 855
61 716	61 718	62 565	63 931	61 248	63 262	72 563	75 796

(millió db)

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
..	61	61	67	66	68	70	..
938	1 202	1 369	1 289	1 204	1 286	1 402	1 438
2 135	2 267	2 351	2 375	2 515	2 695	3 007	3 080
1 527	1 533	1 461	1 420	1 643	1 733	1 746	..
5 127	5 589	6 141	6 092	5 751	6 000	6 264	6 185
1 850	1 848	1 900	1 835	1 887	2 215	2 393	2 436
3 127	3 512	3 602	3 100	3 250	3 696	3 935	3 894
2 160	2 179	2 418	2 358	2 140	2 264	2 437	2 588
24 852	26 642	28 427	29 172	27 667	26 215	28 496	31 100

(1000 tonna)

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
..	2,7	2,8	..	..	..	..	..
19,3	21,0	23,2	22,8	23,7	25,4	25,8	25,5
2,9	2,5	2,4	2,1	1,8	1,9	2,0	2,2
14,3	13,5	13,7	13,3	12,6	12,2	12,6	..
9,2	9,0	8,8	8,2	7,3	7,4	7,5	8,0
8,0	8,3	9,4	9,4	9,5	10,5	10,2	9,9
8,4	7,9	8,0	7,3	7,7	7,9	8,1	8,3
21,0	21,9	23,0	24,2	22,6	24,8	25,4	26,1
353	354	364	368	370	338	354	366

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Albánia	0,4	1,6	..	..	..
Bulgária	8,7	19,4	24,3	27,2	27,8
Csehszlovákia	..	40,8	46,6	52,6	61,9
Jugoszlávia ^{a)}	6,3	..	14,7	20,5	26,5
Lengyelország	25,5	59,1	64,4	69,4	72,7
Magyarország	12,7	23,7	26,2	26,7	27,6
NDK	..	42 ^{b)}	..	..	50 ^{b)}
Románia	16,7	30,5	32,3	37,9	45,1
Szovjetunió	933	1449	1542	1635	1750

47. Aratócséplőgép-állomány

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Bulgária	0,0	2,8	3,5	3,6	4,6
Csehszlovákia	..	3,3	4,3	4,3	5,0
Jugoszlávia	..	..	..	0,6	1,3
Lengyelország	0,1	2,1	3,1	3,4	3,8
Magyarország	0,0	2,2	2,3	2,3	2,3
NDK	0,4	2,3	..	..	4,5
Románia	0,1	1,5	1,8	3,2	9,0
Szovjetunió	211,2	337,8	375,2	482,8	501,7

48. Műtrágya-felhasználás*

Országok	1950	1955	1956	1957	1958
Bulgária	6	35	49	71	79
Csehszlovákia	262	341	365	383	453
Jugoszlávia	19	66	108	180	230
Lengyelország	363	544	587	626	578
Magyarország	35	54	55	77	107
NDK	678	768	820	872	947
Románia	..	22	..	..	..
Szovjetunió	1261	2048	2230	2469	2459

^{a)} Darabban számítva.^{b)} Csak a gépállomások állománya.

* Nitrogén-, foszfor- és káliműtrágyák összesen.

(15 LE traktorra átszámítva; 1000 db)

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
..	4,5	5,0	6,2	7,0	7,6	..	..
34,4	40,3	44,2	48,4	54,6	61,7	66,4	71,8
74,3	94,3	115,6	137,6	161,6	164,5	179,5	185,9
31,7	35,8	38,0	40,4	43,3	45,4	45,4	..
71,8	77,2	88,7	101,9	116,5	129,5	146,1	160,5
36,4	47,9	52,7	61,1	71,8	83,8	91,5	96,9
55 ^{b)}	88,0	115,0	126,0	139,0	149,0	156,9	168,9
51,7	65,3	77,3	86,0	100,9	120,3	133,0	150,3
1849	1985	2171	2400	2612	2821	3032	3233

(1000 db)

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
5,6	7,0	7,6	7,8	7,8	7,4	6,9	7,4
5,7	6,3	8,9	9,7	9,8	11,1	11,8	12,8
3,1	4,9	6,6	8,4	9,5	10,5	11,3	..
3,3	3,1	3,4	3,5	3,6	4,3	5,3	6,6
2,9	4,2	4,7	5,6	7,0	8,0	8,8	9,7
5,3	6,4	9,2	11,4	12,8	13,8	15,4	16,8
12,4	17,6	23,4	28,4	32,5	35,4	36,8	39,5
494,0	497,2	498,1	519,6	517,2	512,6	519,7	531,3

(Hatóanyagban számítva; 1000 tonna)

1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
202	157	144	151	175	284	361	477
500	510	535	566	612	793	893	918
260	284	262	325	444	461	468	516
651	745	795	893	918	987	1107	1303
171	168	215	274	300	342	357	387
963	951	994	972	1076	1193	1313	1350
61	82	105	137	193	226	303	408
2577	2624	2717	3094	3594	5040	6303	6992

Országok	Vasútvonalak hossza		Autóutak hossza	
	összesen 1000 km	100 km ² -re, km	összesen 1000 km	100 km ² -re, km
Bulgária	4,1	3,7	35,9	32,4
Csehszlovákia	13,3	10,4	72,9	57,0
Jugoszlávia	11,6	4,6	78,9	30,8
Lengyelország	26,7	8,6	119,4	38,5
Magyarország	9,6	10,3	29,2	31,4
NDK	15,7	14,5	45,9	42,4
Románia	11,0	4,6	76,6	32,3
Szovjetunió	132,5	0,6	1364	6,1

50. A vasúton szállított áruk súlya
(millió tonna)

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950 %-ában
Albánia	0,24	0,4	0,88	1,61	1,8	753
Bulgária	14,0	23,7	38,4	56,0	60,7	432
Csehszlovákia	96,0	140,2	194,1	218,5	224,1	233
Jugoszlávia	46,1	50,2	65,2	74,8	71,6	155
Lengyelország	160,4	236,4	286,9	341,3	353,6	220
Magyarország	40,9	..	92,9	112	116	285
NDK	128,5	207,5	237,8	260,4	262,5	204
Románia	35,1	59,0	77,5	114,4	126,6	361
Szovjetunió	834,3	1 267,0	1 884,9	2 415,3	2 481,9	297

51. A vasúti áruszállítás teljesítményei
(milliárd tonna-km)

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950 %-ában	Átlagos szállítási távolság, km, 1966
Albánia	0,01	0,02	0,05	0,1	0,1	1176	56
Bulgária	2,6	4,1	7,0	10,8	11,5	444	189
Csehszlovákia	18,6	31,7	47,4	56,9	57,7	309	257
Jugoszlávia	9,9	11,6	15,2	18,0	17,5	176	244
Lengyelország	35,1	52,0	66,5	81,0	85,0	242	240
Magyarország	5,4	8,8	13,3	17,3	17,9	330	154
NDK	15,1	25,2	32,9	38,9	39,7	263	151
Románia	7,6	14,7	19,8	31,0	34,5	455	273
Szovjetunió	602,3	970,9	1 504,3	1 950,2	2 016,0	335	812

52. A közhasznú tehergépkocsikon szállított áruk súlya
(millió tonna)

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950 %-ában
Albánia	1,5	1,4	3,1	4,8	..	317 ^{a)}
Bulgária	6,6	9,5	48,6	74,6	79,1	1198
Csehszlovákia	11,7	75,4	131,6	195,6	219,3	1870
Jugoszlávia ^{b)}	6,2	5,6	12,4	36,0	39,7	643
Lengyelország	12,5	52,5	45,0	65,0	71,1	567
Magyarország	6,7	36,7	70,6	117,7	128,5	1918
NDK	44,3	69,6	131,5	166,0	167,0	377
Románia	1,0	7,3	56,6	130,9	157,9	151-szeres
Szovjetunió	46,4	452,1	1719,1	3287,4	3357,2	7235

53. A közhasznú tehergépkocsi-szállítás teljesítményei
(millió tonna-km)

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950 %-ában	Átlagos szállítási távolság, km, 1966
Albánia	57	93	208	317	..	554 ^{a)}	67,0
Bulgária	150	260	889	1 476	1 590	1060	20,1
Csehszlovákia	210	1004	2 422	3 573	3 630	1729	16,5
Jugoszlávia ^{b)}	136	180	1 016	3 029	3 616	2659	91,0
Lengyelország	210	1216	1 378	2 175	2 427	1155	34,0
Magyarország	94	590	897	1 698	1 839	1956	14,3
NDK	973	1477	2 638	3 994	4 386	451	26,3
Románia	42	272	936	2 533	2 934	70-szer	18,6
Szovjetunió	927	9261	27 180	50 236	52 124	5623	15,5

54. A folyami úton szállított áruk súlya
(1000 tonna)

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950 %-ában
Bulgária	431	920	1 556	2 316	2 700	626
Csehszlovákia	1 336	2 836	3 530	4 056	4 346	325
Jugoszlávia	3 141	3 126	5 563	9 218	10 542	336
Lengyelország	1 242	3 317	2 951	4 684	5 975	481
Magyarország	1 110	1 749	2 295	2 404	2 923	263
NDK	10 001	12 903	12 633	12 129	13 370	134
Románia	1 108	1 596	1 914	2 865	3 236	292
Szovjetunió (millió tonna)	91,8	139,5	210,3	269,4	279,0	304

a) 1965/1950.

b) 1960-tól kezdve az egyéb vállalatok bér munkában teljesített szállításaival együtt.

55. A folyami áruszállítás teljesítményei
(millió árutonna-km)

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950 %-ában	Átlagos szállítási távolság, km, 1966
Bulgária	158	372	615	1062	1240	785	459
Csehszlovákia	764	1485	1962	2172	2412	316	555
Jugoszlávia	525	809	2009	3313	3798	723	360
Lengyelország	265	775	904	1409	1762	666	295
Magyarország	478	765	1078	1344	1713	358	586
NDK	1579	2168	2252	2196	2556	162	191
Románia	669	648	865	1222	1074	161	332
Szovjetunió (milliárd tkm)	46,2	67,7	99,6	133,9	137,7	312	494

56. A vonaton szállított személyek száma
(millió fő)

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950%-ában
Albánia	0,1	1,9	1,9	2,7	2,8	x
Bulgária	49	59	79	90	97	198
Csehszlovákia	489	583	641	634	634	130
Jugoszlávia	179	164	212	237	213	134
Lengyelország	613	940	817	972	995	162
Magyarország	188	..	352	412	419	223
NDK	954	1016	943	684	668	70
Románia	117	252	215	262	281	241
Szovjetunió	1164	1641	1950	2301	2450	210

57. A vasúti személyszállítás teljesítményei
(milliárd utas-km)

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950 %-ában	Átlagos uta- zási távolság, km, 1966
Albánia	0,03	0,09	0,09	0,1	0,1	397	35
Bulgária	2,3	2,8	3,6	4,7	5,1	223	53
Csehszlovákia	16,8	20,9	20,6	21,6	21,3	126	34
Jugoszlávia	8,3	7,5	10,4	12,9	12,2	169	58
Lengyelország	27,1	37,0	30,9	34,3	34,9	129	35
Magyarország	6,6	..	13,1	15,2	15,5	236	37
NDK	18,6	22,9	21,3	17,4	17,4	94	27
Románia	8,2	12,5	10,7	13,5	14,7	180	52
Szovjetunió	88,0	141,4	170,8	201,6	219,4	249	90

58. Az autóbuszokon szállított utasok száma a távolsági közlekedésben
(millió fő)

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950 %-ában
Albánia	0,2	1,5	3,0	5,4	..	x
Bulgária	16,1 ^{a)}	21,3	72,6	165,3	178,4	1108 ^{b)}
Csehszlovákia	399,7	758,2	1174,4	1635,9	1672,2	418
Jugoszlávia	33,4	33,0	101,1	217,7	297,9	892
Lengyelország	74	152	334	802	920	1240
Magyarország	28	..	236	373	387	1372
NDK	111	336	668	922	962	867
Románia	11,3	19,3	71,8	170,1	201,0	1779
Szovjetunió	51,9	188,0	681,3	1139,5	..	2196 ^{c)}

59. Az autóbuszok utasszállítási teljesítményei a távolsági közlekedésben
(millió utas-km)

Országok	1950	1955	1960	1965	1966	1966. év 1950 %-ában	Átlagos utazási távolság, km, 1966
Albánia	0,04	0,11	0,15	0,21	..	562 ^{a)}	39
Bulgária	0,4 ^{b)}	0,6	1,6	3,5	3,5	875 ^{c)}	20
Csehszlovákia	4,5	7,7	12,6	17,6	18,3	403	11
Jugoszlávia	0,6	0,9	2,8	6,0	8,1	1363	27
Lengyelország	1,7	3,3	7,6	17,6	20,2	1172	22
Magyarország	0,4	..	3,6	5,3	5,6	1407	14
NDK	1,9	4,5	9,4	12,9	13,6	715	14
Románia	0,4	0,6	1,4	3,6	4,2	1078	21
Szovjetunió	1,4	5,5	17,6	33,3	..	2379 ^{a)}	29

a) 1952.

b) 1966/1952.

c) 1965/1950.

**60. Telefonállomások száma
(1000 db)**

Országok	1950	1960	1966	1000 lakosra jut 1966-ban db
Bulgária	78	172	306	37
Csehszlovákia	245	442	757	53
Jugoszlávia	111	260	452	23
Lengyelország	272	881	1412	44
Magyarország	110	243	319	31
NDK ^{a)}	357	603	794	101
Románia ^{a)}	103	201	331	17
Szovjetunió ^{b)}	1410	2697	5072	22

**61. A külkereskedelmi forgalom alakulása
(1950=100)**

Év	Albánia	Bulgária	Csehszlovákia	Jugoszlávia	Lengyel orsz.	Magyar- orsz.	NDK	Románia	Szovjet- unió
1950	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1955	193	195	157	181	142	179	282	194	200
1956	200	222	181	207	154	150	314	186	222
1957	283	281	194	274	171	182	396	198	256
1958	372	296	202	293	176	204	413	209	266
1959	410	419	235	302	197	243	475	225	324
1960	448	482	264	362	217	287	503	299	344
1961	417	532	287	384	245	319	517	353	364
1962	366	624	301	410	271	349	546	386	415
1963	410	708	326	480	288	390	576	425	441
1964	545	818	353	576	320	442	636	476	474
1965	610	934	378	618	351	470	672	478	499
1966	659	1115	387	725	366	490	734	526	515

^{a)} Előfizetők száma.

^{b)} A Hírközlési Minisztérium készülékei. Az összes telefonkészülékek száma 1966. végén kb. 7,9 millió volt.

**62. Az export alakulása
(1950=100)**

Év	Albá- nia	Bulgá- ria	Cseh- szlová- kia	Jugo- szláv- ia	Len- gyel- orsz.	Ma- gyar- orsz.	NDK	Romá- nia	Szovjet- unió
1950	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1955	198	202	151	167	145	183	319	199	191
1956	290	258	178	210	155	148	349	209	201
1957	442	316	174	257	154	149	452	194	244
1958	462	319	194	286	167	208	472	221	240
1959	519	399	222	310	181	234	528	247	303
1960	747	488	248	368	209	266	544	338	310
1961	747	566	263	369	237	313	562	373	334
1962	625	660	282	449	260	335	586	385	392
1963	732	712	316	513	279	367	668	431	405
1964	1007	837	331	580	330	411	723	471	428
1965	1058	1004	345	708	351	459	757	519	455
1966	1120	1114	352	793	358	485	790	558	492

**63. Az import alakulása
(1950=100)**

Év	Albá- nia	Bulgá- ria	Cseh- szlová- kia	Jugo- szláv- ia	Len- gyel- orsz.	Ma- gyar- orsz.	NDK	Romá- nia	Szovjet- unió
1950	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1955	196	189	165	191	139	175	251	190	210
1956	177	189	186	205	153	152	285	165	248
1957	241	251	217	286	187	216	348	202	271
1958	359	276	212	297	184	300	362	198	299
1959	386	437	251	297	212	251	429	207	349
1960	368	477	284	358	224	309	467	266	387
1961	327	502	317	394	252	325	478	335	400
1962	396	592	324	384	282	364	512	387	444
1963	323	704	338	458	296	414	496	420	485
1964	446	802	380	573	310	473	560	480	532
1965	491	888	418	558	350	482	598	442	553
1966	536	1115	428	680	373	496	684	498	543

64. Albánia és Bulgária külkereskedelmi forgalmának alakulása
(millió dollár)

Év	Albánia			Bulgária		
	Export	Import	Forgalom	Export	Import	Forgalom
1950	7	22	29	117	132	249
1955	13	43	56	237	250	487
1956	19	39	58	302	251	553
1957	29	53	82	370	332	702
1958	29	79	108	373	367	740
1959	34	85	119	467	580	1047
1960	49	81	130	572	633	1205
1961	49	72	121	663	666	1329
1962	41	65	106	773	785	1558
1963	48	71	119	834	933	1767
1964	60	98	158	980	1062	2042
1965	69	108	177	1179	1178	2357
1966	73	118	191	1305	1474	2779

65. Csehszlovákia és Jugoszlávia külkereskedelmi forgalmának alakulása
(millió dollár)

Év	Csehszlovákia			Jugoszlávia		
	Export	Import	Forgalom	Export	Import	Forgalom
1950	779	639	1418	154	231	385
1955	1176	1053	2229	257	441	698
1956	1387	1186	2573	323	474	797
1957	1358	1387	2745	395	661	1056
1958	1513	1357	2870	441	685	1126
1959	1727	1602	3329	477	687	1164
1960	1930	1816	3746	566	826	1392
1961	2046	2024	4070	569	910	1479
1962	2194	2070	4264	691	888	1579
1963	2462	2160	4622	790	1057	1847
1964	2576	2429	5005	893	1323	2216
1965	2689	2672	5361	1091	1288	2379
1966	2745	2729	5474	1221	1570	2791

66. Lengyelország és Magyarország külkereskedelmi forgalmának alakulása
(millió dollár)

Év	Lengyelország			Magyarország		
	Export	Import	Forgalom	Export	Import	Forgalom
1950	634	668	1302	329	316	645
1955	920	932	1852	601	554	1155
1956	985	1022	2007	487	481	968
1957	975	1251	2226	488	683	1171
1958	1060	1227	2287	684	631	1316
1959	1145	1420	2565	770	793	1563
1960	1326	1495	2821	874	976	1850
1961	1504	1687	3191	1029	1026	2055
1962	1646	1885	3531	1100	1149	2249
1963	1770	1979	3749	1206	1306	2512
1964	2097	2072	4169	1352	1495	2847
1965	2228	2340	4568	1510	1521	3031
1966	2272	2494	4766	1593	1566	3159

67. Az NDK és Románia külkereskedelmi forgalmának alakulása
(millió dollár)

Év	NDK			Románia		
	Export	Import	Forgalom	Export	Import	Forgalom
1950	406	470	876	212	243	455
1955	1294	1179	2473	423	462	885
1956	1414	1338	2752	443	402	845
1957	1833	1636	3469	411	492	903
1958	1914	1703	3617	468	482	950
1959	2141	2017	4158	523	502	1025
1960	2208	2194	4402	717	648	1365
1961	2280	2249	4529	793	815	1608
1962	2377	2406	4783	818	941	1759
1963	2711	2329	5040	915	1022	1937
1964	2932	2632	5564	1000	1168	2168
1965	3068	2808	5876	1102	1077	2179
1966	3202	3212	6414	1186	1214	2400

**68. A Szovjetunió és az európai szocialista országok összesen
külkereskedelmi forgalmának alakulása
(millió dollár)**

Év	Szovjetunió			Európai szoc. országok összesen		
	Export	Import	Forgalom	Export	Import	Forgalom
1950	1794	1456	3 250	4 432	4 177	8 609
1955	3427	3061	6 488	8 348	7 975	16 323
1956	3612	3613	7 225	8 972	8 806	17 778
1957	4382	3938	8 320	10 241	10 433	20 674
1958	4298	4350	8 648	10 781	10 881	21 661
1959	5441	5073	10 514	12 725	12 759	25 484
1960	5562	5630	11 192	13 804	14 299	28 103
1961	5998	5828	11 826	14 931	15 277	30 208
1962	7030	6455	13 485	16 670	16 644	33 314
1963	7272	7059	14 331	18 008	17 916	35 924
1964	7683	7737	15 420	19 573	20 016	39 589
1965	8166	8053	16 219	21 102	21 045	42 147
1966	8841	7910	16 751	22 438	22 287	44 725

**69. Bulgária külkereskedelmi forgalmának szerkezete
(%-os megoszlás)**

Év	Export				Import			
	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek
1950	0,0	52,6	45,5	1,9	37,2	54,4	3,4	5,0
1955	2,6	49,7	35,2	12,5	51,4	40,7	4,5	3,4
1960	13,6	30,3	38,2	17,9	43,2	44,0	5,2	7,6
1961	15,6	28,3	39,2	16,9	46,7	43,0	3,9	6,4
1962	19,5	26,7	36,3	17,5	45,5	42,0	5,6	6,9
1963	21,6	29,7	33,7	15,0	46,1	39,8	7,1	7,0
1964	24,3	28,0	35,3	12,4	42,1	43,4	9,2	5,3
1965	24,8	25,3	36,3	13,6	43,6	44,2	7,2	5,0
1966	25,5	22,1	37,8	14,6	47,1	42,8	5,9	4,2

70. Csehszlovákia külkereskedelmi forgalmának szerkezete
(%-os megoszlás)

Év	Export				Import			
	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek
1950	26,4	35,6	12,7	25,3	11,2	61,1	25,1	2,6
1955	43,5	39,3	6,1	11,1	13,3	53,6	29,0	4,1
1960	45,1	29,2	5,3	20,4	21,7	53,0	22,0	3,3
1961	44,6	29,6	6,2	19,6	23,5	53,8	18,4	4,3
1962	47,6	28,2	4,9	19,3	26,2	50,9	18,6	4,3
1963	47,8	27,2	6,7	18,3	25,6	49,9	20,7	3,8
1964	47,0	30,4	5,4	17,2	28,1	48,5	19,6	3,8
1965	48,5	30,4	4,6	16,5	29,9	48,8	16,1	5,2
1966	49,7	29,4	4,0	16,9	32,4	45,4	16,4	5,8

71. Lengyelország külkereskedelmi forgalmának szerkezete
(%-os megoszlás)

Év	Export				Import			
	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek
1950	7,8	56,0	24,0	12,2	32,4	53,1	11,2	3,3
1955	13,1	64,4	15,3	7,2	30,9	51,7	13,1	4,3
1960	28,0	43,8	18,1	10,1	27,1	51,5	16,0	5,4
1961	28,0	39,1	21,4	11,5	29,1	49,7	15,3	5,9
1962	30,0	39,0	19,2	11,8	33,2	46,8	13,3	6,7
1963	33,1	38,0	16,0	12,9	34,1	44,5	15,1	6,3
1964	33,4	35,5	18,7	12,4	30,6	48,7	15,3	5,4
1965	34,4	35,1	18,2	12,3	32,8	47,3	13,2	6,7
1966	35,3	34,3	16,6	13,8	35,1	47,2	11,5	6,2

72. Magyarország külkereskedelmi forgalmának szerkezete
(%-os megoszlás)

Év	Export				Import			
	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek
1950	23,0	17,5	39,2	20,3	22,0	72,7	3,8	1,5
1955	29,7	23,8	30,7	15,8	12,3	67,7	17,0	3,0
1960	38,0	23,6	20,6	17,8	27,8	58,9	8,3	5,0
1961	37,2	22,4	19,8	20,6	25,5	59,1	10,6	4,8
1962	36,2	22,3	19,7	21,8	30,0	55,7	9,6	4,7
1963	34,1	22,7	23,1	20,1	30,2	54,7	9,9	5,2
1964	33,9	24,9	21,1	20,1	29,2	57,0	8,6	5,2
1965	32,7	23,9	22,1	21,3	28,1	57,0	9,6	5,3
1966	31,3	24,6	21,6	22,5	28,5	57,6	8,2	5,7

73. Német Demokratikus Köztársaság külkereskedelmi
forgalmának szerkezete
(%-os megoszlás)

Év	Export				Import			
	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek
1950	28,0	52,7	6,8	12,5	5,5	56,7	33,0	4,8
1955	55,7	31,8	1,8	10,7	3,4	59,0	31,8	5,8
1960	48,0	33,0	4,0	15,0	12,6	58,6	23,5	5,3
1961	47,9	32,3	3,4	16,4	13,4	59,5	21,5	5,6
1962	47,9	31,8	2,7	17,6	12,7	57,7	25,2	4,4
1963	47,2	28,9	3,2	20,7	13,5	59,7	22,9	3,9
1964	47,4	29,5	3,3	19,8	15,0	60,6	21,0	3,4
1965	47—48	29	3	20—21	15	61—62	20—21	3

74. Románia külkereskedelmi forgalmának szerkezete
(%-os megoszlás)

Év	Export				Import			
	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek
1950	4,2	69,6	24,9	1,3	37,1	51,9	0,8	10,2
1955	6,1	69,7	22,9	1,3	37,2	46,6	12,0	4,2
1960	16,6	56,8	20,8	5,8	32,5	57,3	5,1	5,1
1961	16,0	55,1	22,6	6,3	40,5	50,6	3,2	5,7
1962	18,0	53,4	22,0	6,6	43,4	48,2	3,2	5,2
1963	16,4	52,5	23,2	7,9	41,8	47,6	3,8	6,8
1964	18,2	51,1	22,1	8,6	39,2	49,4	5,5	5,9
1965	18,5	49,3	21,2	11,0	39,0	51,2	3,1	6,7
1966	17,3	47,6	23,7	11,4	41,0	48,5	3,2	7,3

75. Szovjetunió külkereskedelmi forgalmának szerkezete
(%-os megoszlás)

Év	Export				Import			
	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek	gépek	nyers- anyagok	élelmi- szerek	ip. fogy. cikkek
1950	11,8	62,7	20,6	4,9	21,5	53,6	17,5	7,4
1955	17,5	67,5	12,0	3,0	30,2	44,8	20,2	4,8
1958	18,5	65,6	12,3	3,6	24,5	46,2	14,8	14,5
1959	21,5	60,5	15,1	2,9	26,6	42,4	12,8	18,2
1960	20,5	63,6	13,1	2,8	29,8	40,9	12,1	17,2
1961	16,1	67,3	13,7	2,9	29,8	38,8	14,1	17,3
1962	16,6	67,5	13,3	2,6	34,8	35,9	11,5	17,8
1963	19,7	64,8	12,9	2,6	34,9	34,0	12,8	18,3
1964	21,0	68,9	7,7	2,4	34,4	30,1	20,1	15,4
1965	20,0	69,2	8,4	2,4	33,4	32,2	20,2	14,2
1966	20,8	67,6	9,2	2,4	32,5	31,5	19,6	16,4

**76. A munkások és alkalmazottak havi átlagbérének alakulása
(Nemzeti valutában)**

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Bulgária	46	63	78	92	..
Csehszlovákia	814 ^{a)}	1186	1349	1463	1503
Jugoszlávia	92 ^{b)}	108	203	501	693
Lengyelország	574	1080	1663	1990	2068
Magyarország ^{c)}	678	1125	1547	1731	1817
NDK ^{c)}	311	432	555	633	646
Szovjetunió	64	72	80	95	99

77. A munkások és alkalmazottak havi átlagbérének indexei

Országok	1950 = 100				1960 = 100	
	1955	1960	1965	1966	1965	1966
Bulgária	137	170	200	..	118	..
Csehszlovákia	146 ^{d)}	166 ^{d)}	180 ^{d)}	185 ^{d)}	108	111
Jugoszlávia	117 ^{e)}	221 ^{e)}	545 ^{e)}	753 ^{e)}	247	341
Lengyelország	188	290	347	361	120	124
Magyarország ^{c)}	166	228	255	268	112	117
NDK ^{c)}	139	178	204	208	114	116
Románia	146	233	305	322	131	138
Szovjetunió	112	125	149	155	119	124

78. A munkások és alkalmazottak havi átlagbére a fontosabb ágazatokban, 1966

Országok	Nép- gazdaság összesen	Ipar	Építőipar	Mező- gazdaság	Közlekedés és hírközlés	Kereske- delem
Nemzeti valutában						
Bulgária ^{f)}	92	95	112	82	99	81
Csehszlovákia	1503	1582	1752	1382	1561	1241
Jugoszlávia	693	686	632	587	761	724
Lengyelország ^{c)}	2082	2247	2458	1708	2063	1776
Magyarország ^{c)}	1817	1825	1894	1590	1816	1690
NDK ^{c)}	646	668	703	614	663	538
Szovjetunió	99	107	113	80	105	79

a) 1948.

b) 1952.

c) Szocialista szektor.

d) 1948 = 100.

e) 1952 = 100.

f) 1965.

Országok	Nép- gazdaság összesen	Ipar	Építőipar	Mező- gazdaság	Közlekedés és hírközlés	Kereske- delem
A népgazdasági átlag %-ában						
Bulgária ^{a)}	100	103	122	89	108	88
Csehszlovákia	100	105	117	92	104	83
Jugoszlávia	100	99	91	85	110	104
Lengyelország ^{b)}	100	108	118	82	99	85
Magyarország ^{b)}	100	100	104	88	100	93
NDK ^{b)}	100	103	109	95	103	83
Szovjetunió	100	108	114	80	106	80

79. A fogyasztói árak alakulása

Országok	1950 = 100				1960 = 100	
	1955	1960	1965	1966	1965	1966
Bulgária ^{c)}	78 ^{d)}	71 ^{d)}	75 ^{d)}	..	106	..
Csehszlovákia	100 ^{e)}	91 ^{e)}	92 ^{e)}	92 ^{e)}	101	101
Jugoszlávia ^{c)}	104 ^{f)}	123 ^{f)}	208 ^{f)}	256 ^{f)}	169	208
Lengyelország ^{c)}	162	179	188	189	105	106
Magyarország ^{g)}	159	161	165	168	103	104
	148	152	152	152	100	100
NDK	58	53	53	53	100	100
Románia ^{c)}	113	116	115	114	99	98
Szovjetunió ^{c)}	74	74	75	..	101	..

80. A munkások és alkalmazottak reálbérindexei

Országok	1950 = 100				1960 = 100	
	1955	1960	1965	1966	1965	1966
Bulgária	144 ^{d)}	195 ^{d)}	215 ^{d)}	..	110	..
Csehszlovákia	108	135	142	146	105	108
Jugoszlávia	103 ^{d)}	150 ^{d)}	193 ^{d)}	217 ^{d)}	129	144
Lengyelország	100 ^{e)}	129 ^{e)}	139 ^{e)}	144 ^{e)}	108	111
Magyarország	105	154	168	172	109	112
NDK	211	302	342	349	113	116
Románia	125	185	226	238	122	129

a) 1965.

b) Szocialista szektor.

c) Kiskereskedelmi árak indexe.

d) 1952 = 100

e) 1955 = 100

f) 1953 = 100

g) Számlálóban a munkások és alkalmazottak, nevezőben a parasztság fogyasztói árindexe.

81. A lakosság fogyasztásának alakulása

Országok	1950=100				1960=100	
	1955	1960	1965	1966	1965	1966
Összes fogyasztás (fogyasztási alap)						
Bulgária	142 ^{a)}	195 ^{b)}	269 ^{b)}	..	138	..
Csehszlovákia	132	175	207	219	118	125
Lengyelország	149	204	260	276	127	135
Magyarország	128	168	205	216	122	129
NDK	168	227	260	273	115	120

Személyes fogyasztás						
Bulgária	141 ^{a)}	193 ^{b)}	263 ^{b)}	..	136	..
Csehszlovákia	122	167	194	204	116	122
Lengyelország	147	200	250	265	125	133
Magyarország	125	170	206	218	121	128
NDK	167	227	257	269	113	119

82. A kiskereskedelmi forgalom indexe

1950=100

Országok	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Bulgária ^{b)}	159	184	200	222	265	293	321	333	364	385	415	450
Csehszlovákia ^{c)}	151	162	172	173	178	190	197	204	208	214	225	236
Jugoszlávia ^{d)}	131	135	161	172	196	225	252	262	299	338	355	376
Lengyelország	138	159	186	194	214	215	233	244	255	266	288	307
Magyarország	126	141	150	157	177	195	199	209	227	244	253	272
NDK	183	189	202	221	244	261	276	274	276	284	296	308
Románia	200	226	238	234	247	290	335	380	412	444	479	529
Szovjetunió	189	204	233	249	269	296	307	326	342	360	395	430

a) 1956. év 1952%-ában.

b) 1952=100.

c) Folyóárak alapján.

d) 1951=100.

83. A kiskereskedelmi forgalom indexe

Előző év = 100

Országok	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Bulgária	112	116	109	111	119	111	110	104	109	106	108	108
Csehszlovákia ^{a)}	107	107	106	100	103	107	104	103	102	103	105	105
Jugoszlávia	112	102	119	107	114	115	112	104	114	113	105	106
Lengyelország	110	115	117	104	110	100	108	105	105	104	108	107
Magyarország	105	112	106	105	113	110	102	105	109	107	104	107
NDK	106	104	107	110	110	107	106	99	100	103	104	104
Románia	110	113	105	98	106	117	116	113	108	108	108	110
Szovjetunió	104	108	114	107	108	110	104	106	105	105	110	109

84. A kiskereskedelmi forgalom összetétele

(Az összes forgalom százalékában)

Országok		Élelmi- szerek	Iparcikk	Ebből	
				ruházat	egyéb iparcikk
Bulgária	1955	48,2	51,8	18,0	33,8
	1956	45,4	54,6	21,0	33,6
Csehszlovákia	1955	58,7	41,3	..	..
	1966	55,1	44,9	16,8	28,1
Jugoszlávia	1955	32,8	67,2	30,7	36,5
	1966	35,3	64,7	23,7	41,0
Lengyelország	1955	48,4	51,6	..	..
	1966	42,3	57,7	13,3	44,4
Magyarország	1955	52,4	47,6	25,4	22,2
	1966	50,4	49,6	18,9	30,7
NDK	1955	57,7	42,3	21,4	20,9
	1966	56,6	43,4	16,9	26,5
Románia	1955	48,9	51,1	27,7	23,4
	1966	47,3	52,7	26,0	26,7
Szovjetunió	1958	54,6	45,4	25,3	20,1
	1965	57,7	42,3	22,7	19,6

^{a)} Folyóárak alapján.

85. Néhány élelmiszer egy főre jutó évi átlagos fogyasztása
kg

Országok		Cereáliák	Hús	Hal	Tej	Tojás db	Cukor	Burgonya	Zöldség	Gyümölcs
Bulgária	1965	265	40	..	100	100	22	..	89	131
Csehszlovákia	1966	165	62	5	184	233	37	112	79	56
Jugoszlávia	1965	162	29	2	68 ^{a)}	78	24	63	56	48
Lengyelország	1966	137	51	5	373	169	34	211	..	..
Magyarország	1966	135	50	2	101	182	31	85	77 ^{b)}	53 ^{b)}
NDK	1966	101	61	16	96 ^{a)}	206	29	156	87	57
Románia	1963	190	31	2	..	85	14	65	..	..
Szovjetunió	1966	154	43 ^{c)}	13	259	130	35	136	72	..

86. Lakásépítés

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
----------	------	------	------	------	------

Épített lakások összesen, 1000 lakás

Bulgária	..	43,5 ^{d)}	49,8	45,2	43,4
Csehszlovákia	38,2	48,8	73,8	77,8	75,5
Jugoszlávia	26,6 ^{e)}	29,8	75,7	122,0	129,1
Lengyelország	59,5	89,0	142,1	170,5	176,0
Magyarország	35,0	43,6	58,1	54,6	55,6
NDK	31,0	32,8	80,5	68,2	65,3
Románia	49,4 ^{e)}	55,9	133,9	121,0	117,1
Szovjetunió	1073	1430	2591	2227	2291

1000 lakosra jutó lakásépítés

Bulgária	..	5,7 ^{d)}	6,3	5,5	5,3
Csehszlovákia	3,1	3,9	5,4	5,5	5,3
Jugoszlávia	1,6 ^{e)}	1,7	4,1	6,3	6,5
Lengyelország	2,4	3,3	4,8	5,4	5,6
Magyarország	3,8	4,4	5,8	5,4	5,5
NDK	1,7	1,8	4,7	4,0	3,8
Románia	3,0 ^{e)}	3,2	7,3	6,4	6,1
Szovjetunió	6,0	7,3	12,1	9,7	9,8

a) Csak fogyasztói tej, liter.

b) 1965.

c) Szalonnával együtt.

d) 1957.

e) 1951.

87. Lakásállomány

Országok	1950	1960	1965	1966
Lakások száma összesen, 1000 lakás				
Bulgária	..	1733 ^{a)}	..	..
Csehszlovákia	3613	3807	4170	4221
Jugoszlávia	3563 ^{b)}	3908	4681	4801
Lengyelország	5850	7039	7707	7724
Magyarország	2481 ^{c)}	2806	3034	3073
NDK	..	5583 ^{d)}	5856	5913
1000 lakosra jutó lakás				
Bulgária	..	229 ^{a)}	..	..
Csehszlovákia	292	278	294	296
Jugoszlávia	209 ^{b)}	211	239	242
Lengyelország	234	236	244	243
Magyarország	270 ^{c)}	280	299	301
NDK	..	326 ^{d)}	345	347

88. Kórházi ágyak száma

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Összesen, 1000 db					
Albánia	4,9	6,1	8,2	10,6	..
Bulgária	28,5	41,4	49,4	58,4	59,1
Csehszlovákia	77	91	103	112	112
Jugoszlávia	64,1 ^{b)}	74,5	97,2 ^{d)}	136	..
Lengyelország	128	178	209	233	235
Magyarország	52,3	64,6	71,2	77,8	79,6
NDK	187	202	205	206	203
Románia	69	112	134	144	146
Szovjetunió	1011	1289	1739	2226	2321

a) 1956.

b) 1953.

c) 1949.

d) 1961.

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
10 000 lakosra jut					
Albánia	40	44	51	57	..
Bulgária	39	55	63	71	71
Csehszlovákia	62	70	75	79	79
Jugoszlávia	38 ^{a)}	43	52 ^{b)}	70	..
Lengyelország	51	65	70	74	74
Magyarország	56	65	71	77	78
NDK	102	113	119	121	119
Románia	42	64	73	76	77
Szovjetunió	56	65	80	96	99

89. Orvosok száma

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Összesen, 1000 fő					
Albánia	0,149	0,224	0,478	0,999	..
Bulgária	6,7	10,6	13,4	16,5	16,9
Csehszlovákia	12,6	18,3	24,0	29,2	30,3
Jugoszlávia	5,9	9,0	13,9 ^{b)}	18,2	..
Lengyelország	11,6	25,2	38,0	51,1	53,2
Magyarország	10,2	14,2	15,7	19,5	20,2
NDK	21,0 ^{a)}	21,0	20,9	25,7	27,8
Románia	15,6	21,1	25,0	27,9	28,9
Szovjetunió	265	334	432	554	578

1 orvosra jutó lakosok száma, fő

Albánia	8181	6214	3361	1866	..
Bulgária	1080	707	587	498	490
Csehszlovákia	991	718	571	487	471
Jugoszlávia	2832	1954	1336 ^{b)}	1074	..
Lengyelország	2164	1091	784	617	598
Magyarország	913	694	636	520	504
NDK	873 ^{a)}	854	825	663	614
Románia	1047	819	737	682	662
Szovjetunió	679	587	496	416	403

a) 1952.

b) 1961.

90. Az alsó és középfokú oktatásban részt vevők száma
(1000 fő, a tanév elején)

Országok	1950/51	1960/61	1966/67
Alsó fokú oktatás			
Albánia	171	275	361 ^{a)}
Bulgária	856	1 054	1 129 ^{a)}
Csehszlovákia	1 686	2 153	2 164
Jugoszlávia	..	2 764	2 946 ^{a)}
Lengyelország	3 282	4 828	5 527
Magyarország	1 230	1 392	1 380
Románia	1 778	2 346	2 956
Szovjetunió	33 728	33 457	40 868
Középfokú oktatás			
Albánia	7	30	51 ^{a)}
Bulgária	175	252	300 ^{a)}
Csehszlovákia	145	312	395
Jugoszlávia	393	220	409 ^{a)}
Lengyelország	474	630	1138
Magyarország	108	241	376
Szovjetunió	2205	4654	11 296

91. Egyetemi és főiskolai hallgatók száma

Országok	1950/51	1960/61	1966/67
Hallgatók száma összesen, 1000 fő			
Albánia	0,3	7	13 ^{a)}
Bulgária	31	55	84 ^{a)}
Csehszlovákia	45	94	142
Jugoszlávia	60	141	195
Lengyelország	125	166	274
Magyarország	33	45	90
NDK	30	102	106
Románia	53	72	137
Szovjetunió	1247	2396	4123

^{a)} 1965/66.

Országok	1950/51	1960/61	1966/67
10 000 lakosra jutó hallgató			
Albánia	3	48	68 ^{a)}
Bulgária	43	70	102 ^{a)}
Csehszlovákia	36	69	100
Jugoszlávia	37	77	99
Lengyelország	50	55	86
Magyarország	35	45	88
NDK	16	59	62
Románia	32	39	72
Szovjetunió	69	112	177

92. Könyvkiadás

Országok	1950	1960	1965	1966
Kiadott művek száma				
Albánia	125	422	502	..
Bulgária	1 778	3 369	3 634	..
Csehszlovákia	3 797	6 893	6 503	6435
Jugoszlávia	4 371	5 355	7 980	7768
Lengyelország	4 611	6 879	8 509	9001
Magyarország	4 219	5 335	4 629	5259
NDK	8 235 ^{b)}	9 328	7 404	7395
Románia	2 921	2 575	3 033	3202
Szovjetunió	43 100	76 100	76 100	..

Kiadott művek példányszáma, millió db

Albánia	1,4	2,8	5,0	..
Bulgária	17	30	39	..
Csehszlovákia	84	51	53	54
Jugoszlávia	30	26	59	57
Lengyelország	119	92	92	99
Magyarország	61	42	53	53
NDK	107 ^{b)}	102	100	109
Románia	61	43	65	67
Szovjetunió	821	1240	1279	1260

^{a)} 1965/66.^{b)} 1953.

93. Rádió-előfizetők száma

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Összesen, 1000 fő					
Albánia	9	20	54	80	85
Bulgária	227	627	1431	2055	2144
Csehszlovákia	2422	2874	3530	3727	3829
Jugoszlávia	336	592	1562	2783	3040
Lengyelország	1464	3058	5268	5646	5593
Magyarország	620	1432	2224	2484	2485
NDK	3481	5009	5629	5831	5908
Románia	313	1164	2008	2790	2925
Szovjetunió (millió fő)	13,3	32,5	58,6	73,9	76,8

1000 lakosra jut					
Albánia	7	14	34	40	44
Bulgária	31	83	181	251	259
Csehszlovákia	194	218	258	263	268
Jugoszlávia	21	34	85	142	153
Lengyelország	59	111	177	179	176
Magyarország	66	145	222	245	244
NDK	189	279	328	342	346
Románia	19	67	109	147	152
Szovjetunió	73	164	271	319	328

94. Televízió-előfizetők száma

Országok	1955	1960	1965	1966
Összesen, 1000 fő				
Bulgária	—	3	185	288
Csehszlovákia	32	795	2 113	2 375
Jugoszlávia	..	30	577	777
Lengyelország	—	426	2 078	2 540
Magyarország	—	104	831	996
NDK	14	1035	3 216	3 600
Románia	—	55	501	712
Szovjetunió	823	4788	15 693	19 043

Országok	1955	1960	1965	1966
1000 lakosra jut				
Bulgária	—	0,3	23	35
Csehszlovákia	2	58	149	166
Jugoszlávia	..	2	29	38
Lengyelország	—	14	66	80
Magyarország	—	10	82	98
NDK	1	58	189	211
Románia	—	3	26	37
Szovjetunió	4	22	68	81

95. Mozilátogatók száma

Országok	1950	1955	1960	1965	1966
Összesen, millió fő					
Albánia	2,5	4,8	7,8	7,0	..
Bulgária	35	60	112	126	..
Csehszlovákia	125	164	177	128	127
Jugoszlávia	72	97	130	121	115
Lengyelország	123	183	202	173	165
Magyarország	47	116	140	106	105
NDK	178	310	238	119	102
Románia	52	93	166	205	217
Szovjetunió	1144	2505	3611	4279	4192

Egy lakosra számítva

Albánia	2	3	5	4	..
Bulgária	5	8	14	15	..
Csehszlovákia	10	12	13	9	9
Jugoszlávia	4	6	8	7	7
Lengyelország	5	7	7	6	5
Magyarország	5	12	14	10	10
NDK	10	15	14	7	6
Románia	3	5	9	11	11
Szovjetunió	6	13	17	19	18

Kiadványszám: K-2595

Formátum: A/5 — Ívszám: 15,5 — Példányszám: 1450

Nyomdába adva: 1968. V. 30. — Imprimálva: 1968. XI. 9. — Megjelent: 1968. XI. 30.

Ez a könyv 5601 — 54 és 5602 — 55 szabvány szerint készült

KG — 1306 — k — 6871

68-5971 — Szegedi Nyomda

